

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
*za gradbeništvo
in geodezijo*

*Janova 2
1000 Ljubljana, Slovenija
telefon (01) 47 68 500
faks (01) 42 50 681
fgg@fgg.uni-lj.si*

Interdisciplinarni podiplomski študij
prostorskega in urbanističnega
planiranja

Kandidatka:

Sabina Mujkić

Možnosti uravnoveženega prostorskega razvoja Bosne in Hercegovine

Magistrska naloga št. 59

Mentor:

izr. prof. dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews

Ljubljana, 7. 10. 2009

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta
*za gradbeništvo
in geodezijo*

**ODDELEK ZA
GEODEZIJO**

*Interdisciplinarni podiplomski
študij prostorskega in
urbanističnega planiranja
IPŠPUP*

Kandidatka:

SABINA MUJKIĆ, univ. dipl. inž. geod.

**Možnosti uravnoveženega prostorskega razvoja
Bosne in Hercegovine**

Magistrska naloga štev.: **59 ipšpup**

**Possibilities for the Harmonisation of the
Spatial Development of Bosnia and Herzegovina**

Master of Science Thesis No.: **59 ipšpup**

Mentorica:
izr. prof. dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews

Predsednik komisije:
prof. dr. Andrej Pogačnik

Član:
prof. dr. Milan Naprudnik

Član:
prof. dr. Andrej Černe

Ljubljana, oktober 2009

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana **SABINA MUJKIĆ** izjavljam, da sem avtorica magistrskega dela z naslovom:
**»MOŽNOSTI URAVNOTEŽENEGA PROSTORSKEGA RAZVOJA BOSNE IN
HERCEGOVINE«.**

Ljubljana, september 2009

Sabina Mujkić

IZJAVA O PREGLEDU DELA:

Delo so si ogledali:

izr.prof.dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews – Urbanistični inštitut Republike Slovenije

prof.dr. Milan Naprudnik - upokojen

prof.dr. Andrej Černe – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

prof.dr. Mehmed Bublin – Univerzitet u Sarajevu, Građevinski fakultet Sarajevo

BIBLIOGRAFSKO-DOKUMENTACIJSKA STRAN IN IZVLEČEK

UDK:	711 (497.6) : (043.2)
Avtor:	Sabina Mujkić
Mentor:	izr.prof.dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews, UI RS
Naslov:	Možnosti uravnoveženega prostorskega razvoja Bosne in Hercegovine
Obseg in oprema:	113 str., 4 pregl., 17 sl.,
Ključne besede:	prostorsko planiranje, regionalizacija, regionalni in urbani razvoj, policentrični razvoj, mednarodni dokumenti, trajnostni razvoj, uravnoveženi razvoj, Bosna in Hercegovina

Izvleček

Naloga obravnava prostorski razvoj Bosne in Hercegovine (BiH). Na začetku podaja splošne podatke o državi ter stanju in možnostih razvoja, tako za naravno okolje in vire kot za prebivalstvo in poselitev ter infrastrukturo. Teoretično predstavi značilnosti trajnostnega in policentričnega razvoja. Kritično prikaže priporočila in usmeritve mednarodnih dokumentov (Združenih Narodov in Evropske Unije) za trajnostni in policentrični razvoj ter cilje prostorskega razvoja EU. Raziskuje pomen regionalne organiziranosti za zagotavljanje uravnoveženega prostorskega razvoja države in daje kritični pregled dosedanjih raziskav na področju regionalizacije BiH. Osrednji del naloge je zasnova modela policentričnega razvoja BiH, ki bo omogočal uravnoveženi prostorski razvoj države in lažje vključevanje v evropske integracijske procese. Avtorica ugotavlja, da bo potrebno za uravnovežen prostorski razvoj vzpostaviti mrežo regionalnih središč, ki bodo vsem prebivalcem zagotovila enakomeren dostop do vseh dejavnosti. V zaključku navaja prioritete naloge, ki jih mora država BiH izvesti, da bi dosegla uravnovežen prostorski razvoj in s tem ustvarila pogoje za integracijo v Evropsko unijo.

UDC: 711 (497.6) : (043.2)
Autor: Sabina Mujkić
Supervisor: Assoc.Prof.Dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews
Title: Possibilities for the Harmonisation of the Spatial
Development of Bosnia and Herzegovina
Notes: 113 p., 4 tab., 17 fig.,
Key words: spatial planning, regionalisation, regional and urban
development, polycentric spatial development, international
documents, sustainable development, balanced
development, Bosnia and Herzegovina

Abstract:

Spatial development of Bosnia and Herzegovina is being concerned in this thesis. The introduction gives a general information on the country, the current state of the art and prospects for the development, both for the natural environment and resources as well as for the population and structure of settlements and infrastructure. It presents the theoretical grounds of sustainable and polycentric development. It critically presents international recommendations and guidance (the United Nations and the European Union) for a sustainable and polycentric development and the objectives of spatial development of the EU. It explores the importance of the regional organization to ensure a balanced spatial development of the country and adds a critical review of previous research on regionalization. The central part of the thesis sets up a model for the polycentric development of Bosnia and Herzegovina, which will offer a balanced spatial development of the country and facilitate the integration of the country into the European integration processes. The author notes that for a balanced spatial development a creation of a network of regional centers that will provide a uniform access to all activities to all residents is needed. The conclusion states the priority tasks that the State of Bosnia and Herzegovina must implement in order to achieve a balanced spatial development and thereby create the conditions for integration into the European Union.

ZAHVALA

Večletno sodelovanje v različnih interdisciplinarnih skupinah na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije mi je dalo veliko spoznanj, izkušenj in znanja ter veliko o samem prostorskem in urbanističnem planiranju. S svojim dosedanjim znanjem ter izkušnjami, ki sem jih pridobila med študijem in delom na Urbanističnem inštitutu RS, želim prispevati k prostorskemu razvoju svoje matične države Bosne in Hercegovine, saj sem se iz nje preselila v Slovenijo v času vojne. Odločila sem se, da poskusim raziskati, ali glede na sedanje razmere in polpreteklo zgodovino, že obstajajo možnosti za uravnovežen prostorski razvoj Bosne in Hercegovine. Tema je obsežna in izjemno kompleksna, kar sem spoznala v samem procesu raziskovanja. Po nasvetu svojih mentorjev sem se v nalogi osredotočila predvsem na razvoj poselitve. Na osnovi predlogov in priporočil mednarodnih dokumentov sem poskusila opredeliti, kaj je potrebno narediti in kako usmeriti prostorski razvoj Bosne in Hercegovine, da bi se približali uravnoveženemu razvoju in ga v prihodnosti tudi zagotavljali. Za proučevanje te tematike je nujna interdisciplinarnost in razvijanje multidisciplinarnih in transdisciplinarnih pristopov. Le na tak način je mogoče to tematiko obdelati z vseh aspektov.

Prisrčno se zahvaljujem strokovnem osebju FGG, od katerih sem v času študija pridobila mnogo strokovnega znanja.

Za velikodušno pomoč pri nastajanju moje magistrske naloge se zahvaljujem svoji mentorici izr.prof.dr. Kaliopi Dimitrovske Andrews in prof.dr. Milanu Naprudniku, prof.dr. Andreju Černetu ter prof.dr. Mehmed Bublinu iz Bosne in Hercegovine. Še posebej sem hvaležna mentorici, tudi moji direktorici, za dolgoletno spodbujanje pri delu na UIRS. Zahvaljujem se vsem sodelavcem na UIRS, od katerih se vsakodnevno učim novih znanj in metod, ki so mi v pomoč pri raziskovanju. Za strokovne nasvete se zahvaljujem tudi prof. Vladimirju B. Mušiču. Zelo sem hvaležna sodelavcem dr. Barbari Goličnik, dr. Mateju Nikšiču in Katji Repič Vogelnik za spodbude in obširne debate o moji raziskavi. Iskrena hvala tudi vsem dragim prijateljem, ki so me podpirali ves čas mojega bivanja v Sloveniji. Hvala Heleni, Klemnu, Gordani, Sandri, Bibi, Luki, Kristini, Marijeti, Mojci,...

Posebno zahvala gre g. Azerju Kurtoviću iz podjetja GISDATA Sarajevo, ki mi je priskrbel bazo podatkov o Bosni in Hercegovini, brez katere moja naloga ne bi mogla nastati. Hkrati se zahvaljujem gospe Hanki Mušinbegović, pomočnici ministra za prostorsko planiranje na federalnem nivoju, za gradiva in koristne razgovore.

Prisrčno pa se zahvaljujem tudi svojim staršem, sestri in bratom za nesebično ljubezen in podporo pri vseh mojih življenjskih podvigih.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
1.1	Opredeleitev problema	2
1.2	Namen raziskovanja, cilji in delovna hipoteza	4
1.3	Metoda dela in potek naloge	6
1.4	Pričakovani rezultati in njihova uporabnost	7
2	PREDSTAVITEV STANJA IN MOŽNOSTI PROSTORSKEGA RAZVOJA BOSNE IN HERCEGOVINE	8
2.1	Splošni podatki	8
2.1.1	Geografski položaj	9
2.1.2	Administrativna delitev Bosne in Hercegovine	10
2.2	Naravno okolje in viri	14
2.2.1	Reliefne značilnosti	14
2.2.2	Klimatske značilnosti	15
2.2.3	Geološke značilnosti	16
2.2.4	Mineralne surovine	16
2.2.5	Hidrografske značilnosti in vodno gospodarstvo	17
2.2.6	Kmetijstvo in gozdarstvo	19
2.2.7	Naravna dediščina	22
2.2.8	Kulturna dediščina	23
2.3	Prebivalstvo in poselitev	23
2.3.1	Omrežje mest in naselij	23
2.3.2	Prebivalstvo	29
2.3.3	Industrija	33
2.3.4	Zaposlenost po različnih dejavnostih	34
2.3.5	Izobraževanje	35
2.4	Infrastruktura	37
2.4.1	Promet	37
2.4.1.1	Železnica	37
2.4.1.2	Ceste	37
2.4.1.3	Zračni promet	38

2.4.1.4	Vodni promet	40
2.4.2	Energetika	40
2.4.3	Odpadki	40
2.5	Turizem	41
2.6	Ogroženost okolja	41
2.6.1	Ozračje	41
2.6.2	Tla	42
2.6.3	Vode	42
3	IZHODIŠČA IN USMERITVE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ IN POLICENTRIČNI PROSTORSKI RAZVOJ	44
3.1	Trajnostni razvoj	44
3.2	Dokumenti Združenih narodov o trajnostnem razvoju	49
3.2.1	Deklaracija o okolju in razvoju in Agenda 21	49
3.2.2	Agenda habitat	50
3.3	Policentrični prostorski razvoj	51
3.4	Prostorski razvoj Evropske unije	54
3.5	Dokumenti in priporočila Evropske unije	57
3.5.1	Načela za evropsko politiko prostorskega razvoja	57
3.5.2	Evropske prostorsko razvojne perspektive	58
3.5.3	Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine	58
3.5.4	Ljubljanska deklaracija o prostorski dimenziji vzdržnega razvoja	59
3.5.5	Osnutek deklaracije o usmeritvenih načelih za trajnostni razvoj	60
3.5.6	Lizbonska strategija	61
3.5.7	Leipziška listina	62
3.5.8	Amsterdamski dogovor	63
4	REGIONALIZACIJA BOSNE IN HERCEGOVINE KOT POGOJ URAVNOTEŽENEGA PROSTORSKEGA RAZVOJA	64
4.1	Teoretične opredelitve regij	64
4.1.1	Koncepti regij	65
4.1.2	Pojem Evroregije	66
4.1.3	Kriteriji za opredelitev regij	67
4.1.3.1	Prostorsko-geografski kriterij	67

4.1.3.2	Demografsko strukturni kriterij	68
4.1.3.3	Ekonomsko-razvojni kriterij	69
4.1.3.4	Infrastrukturno-prostorski kriterij	69
4.1.3.5	Urbano-gravitacijski kriterij	69
4.1.3.6	Zgodovinsko-tradicionalni kriterij	69
4.2	Koncept regij v Bosni in Hercegovini skozi čas	70
4.2.1	Znanstveno, stokovno in empirično dokazane regionalizacije	71
4.2.2	Vojno politična regionalizacija	74
4.2.3	»Administrativna regionalizacija«	74
4.2.4	Ideje za regionalizacijo BiH v posdaytonskem obdobju	75
5	MODEL PROSTORSKEGA RAZVOJA BOSNE IN HERCEGOVINE	77
5.1	Pogoji za uravnotežen policentričen prostorski razvoj	77
5.2	Ovire za uravnotežen policentričen prostorski razvoj Bosne in Hercegovine	79
5.3	Zasnova modela policentričnega prostorskega razvoja Bosne in Hercegovine	84
5.3.1	Državno in mednarodno središče, evropska metropola	86
5.3.2	Makroregionalna središča	88
5.3.3	Mikroregionalna središča	89
5.3.4	Medobčinska središča	89
5.3.5	Središča lokalnega pomena	90
5.3.6	Območja sodelovanja s sosednjimi državami	90
5.4	Izhodišča in usmeritve za realizacijo policentričnega razvoja Bosne in Hercegovine	91
6	ZAKLJUČEK	97
7	POVZETEK	102
8	SUMMARY	104
VIRI		106

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1:	Število prebivalcev v BiH po popisnih obdobjih	29
Preglednica 2:	Prebivalstvo po administrativnih enotah in sedežih administrativnih enot, površina in prebivalstvo	30
Preglednica 3:	Prebivalstvo po starosti po ocenah v sredini leta 2008	31
Preglednica 4:	Kriteriji za trajnostno obliko in strukturo mesta	47
Table 1:	Population in BiH by censuses	29
Table 2:	Population in administrative units and administrative headquarters, area and population	30
Table 3:	Population by age by estimate in the middle of year 2008	31
Table 4:	Criteria for durable form and structure of the city	47

KAZALO SLIK

Slika 1:	BiH v regiji	9
Slika 2:	Administrativna delitev BiH (a)	11
Slika 3:	Administrativna delitev BiH (b)	13
Slika 4:	Hipsometrična lestvica	15
Slika 5:	Hidrografija BiH	18
Slika 6:	Kmetijske in gozdne površine BiH	21
Slika 7:	Omrežje mest in naselij v BiH	26
Slika 8:	Urbanizirana območja	28
Slika 9:	Gibanje števila prebivalcev BiH	32
Slika 10:	Razporeditev univerz, fakultet in višjih šol v BiH	36
Slika 11:	Direktne zveze z letališč BiH	38
Slika 12:	Prometna infrastruktura BiH (železnica, ceste, letališča)	39
Slika 13:	Urbanizirana območja v Evropi	56
Slika 14:	Omrežje naselij z gravitacijami po strukturi velikosti leta 1991 in nova prostorno-administrativna delitev BiH leta 1995	80
Slika 15:	»Umetne administrativne meje«	81
Slika 16:	Praznjenje območij v BiH	83
Slika 17:	Zasnova modela policentričnega prostorskega razvoja BiH	85
Fig 1:	BiH in the region	9
Fig 2:	Administrative partition of BiH (a)	11
Fig 3:	Administrative partition of BiH (b)	13
Fig 4:	Hypsometric scale	15
Fig 5:	Hydrography of BiH	18
Fig 6:	Agricultural and in forest areas in BiH	21
Fig 7:	City and settlement network in BiH	26
Fig 8:	Urbanized areas	28
Fig 9:	Movement of number of BiH residents	32
Fig 10:	Layout of universities, faculties and colleges in BiH	36
Fig 11:	Direct connections from BiH airports	38
Fig 12:	Traffic infrastructure of BiH (railways, roads, airports)	39
Fig 13:	Urbanized areas in Europe	56
Fig 14:	Network of settlements with size structure gravitations from 1991 and the new spatial-administrative division of BiH from 1995	80
Fig 15:	»Artificial administrative borders«	81
Fig 16:	Evacuation of areas in BiH	83
Fig 17:	Concept of polycentric spatial development model for BiH	85

OKRAJŠAVE

BDP	-	Bruto domači proizvod
BiH	-	Bosna in Hercegovina
EAGGF	-	<i>European Agricultural Guidance and Guarantee Fund</i>
ERDF	-	<i>European Regional Development Fund</i>
ESDP	-	European Spatial Development Perspective
ESF	-	<i>European Social Fund</i>
ESPON	-	<i>European Spatial Planning Observation Network</i>
EU	-	Evropska unija
IUCN	-	<i>International Union for Conservation of Nature</i>
NATO	-	<i>North Atlantic Treaty Organization</i>
NUTS	-	<i>The Nomenclature of Territorial Units for Statistics</i>
OZN	-	Organizacija Združenih narodov
UNEP	-	<i>United Nations Environment Programme</i>
WCED	-	<i>World Commission for Environment and Development</i>
WSSD	-	<i>World Summit on Sustainable Development</i>
WWF	-	<i>World Wide Fund</i>
ZDA	-	Združene države Amerike

OBRAZLOŽITEV POJMOV¹

dezurbanizacija**	preseljevanje ljudi v primestja oziroma podeželjska območja zaradi možnosti zaposlovanja in ugodnejšega bivanja
družbena javna infrastruktura***	so prostorske ureditve ali objekti za dejavnosti vzgoje in izobraževanja, športa, zdravstva, socialnega varstva, kulture, javne uprave in verskih dejavnosti
gospodarska cona***	je večje območje koncentracije industrijskih dejavnosti s skupno upravo, ki je zaradi vpliva na razvoj delovnih mest ter na ekonomski, socialni in ekološki razvoj pomemben dejavnik pri prostorskem razvoju širšega območja
infrastrukturno omrežje***	je omrežje temeljnih naprav in objektov, ki omogočajo gospodarsko dejavnost določene skupnosti
infrastrukturni sistem***	sestavlja prometni, energetski, telekomunikacijski in komunalni sistem, s svojimi podsistemi, npr. prometni sistem združuje cestni, železniški, letalski podsistem oziroma podsisteme.
okolje* (splošno)	<ol style="list-style-type: none">1. vsi zunanji pogoji in vplivi, ki delujejo na življenje in razvoj organizmov in so zanje življenjskega pomena2. vse, kar stimulira ali vpliva na vedenje posameznika ali grupe: bodisi notrani vir stimulacije, bodisi razmere in pojavi izven organizma, ki so lahko fizični, socialni in kulturni.
okolje**	<ol style="list-style-type: none">1. prostor z različnimi sestavinami, ki omogočajo življenje na Zemlji2. del narave, ki jo človek delno prilagodi svojemu bivanju in delovanju (človekovo okolje) – v njem se urejajo naselja, mesta in središča; za normalno življenje in delo je treba v sedanjih razmerah skrbeti za ohranjanje naravne kakovosti zraka, vode tal, žive narave, naravnih virov ter narodovo in svetovno naravno dediščino, varovati je treba zdravje ljudi in skrbeti tudi za urejene odnose med ljudmi ter odnose posameznikov in družbe do narave in okolja

¹ Pojmi so povzeti po naslednjih virih:

*Urbanistični terminološki slovar. 1975. Ljubljana, UI SRS.

**Okoljski pojavi in pojmi. Okoljsko izrazje v slovenskem in tujih jezikih z vsebinskimi pojasnili. 2002. Ljubljana, Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, Zbirka Usklajeno in sonaravno št. 8/2002.

***Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (OdSPRS). 2004. Ur.l. RS št. 76/2004: str. 9217-9220.

policentrični urbani sistem***	je omrežje več hierarhično enakovrednih središč in vozlišč
prostorski potencial***	je zmogljivost ali zmožnost prostora za prostorski razvoj, ki zlasti omogoča ali spodbuja razvoj poselitve, infrastrukture, proizvodnih in oskrbnih dejavnosti ter rekreacije in turizma
regionalizacija*	geografska delitev prostora (v teritorialne enote) glede na njihove značilnosti
regionalno in prostorsko planiranje* (urbanizem)	planiranje, ki raziskuje in usmerja prostorske prvine družbenogospodarkega razvoja v administrativno ali metodološko določenem prostoru – na območjih, ki so večja kot naselja, mesta – in tu usklajuje različne interese uporabnikov prostora ter jih usmerja v smotno gospodarjenje s prostorom in tako zagotavlja možnosti za načrten in uspešen gospodarski in družbeni razvoj
uravnotežen razvoj **	sonaravni trajnostni razvoj
urbanizacija* (sociologija)	1. gibanje prebivalstva iz ruralnih na urbana območja, kar ima za posledico, da vedno večji odstotek prebivalstva živi v mestih 2. širjenje urbanih vzorcev in načinov vedenja in mišljenja (v močno urbaniziranih družbah kulturne razlike med urbanim in ruralnim prebivalstvom izginjajo)
urbanizacija* (urbanizem)	1. proces, ko vse večji del prebivalstva kake dežele živi v mestnih naseljih (urbani način življenja) 2. proces, ki ga sprožijo in spremljajo številne demografske, sociološke, ekonomske in druge spremembe, ki potekajo v družbi in se manifestirajo v prostoru (v mestih - in glede na način življenja – tudi na podeželju)
urbana naselja***	so velika, večja in manjša mesta ter druga urbana naselja; v urbanem naselju so stritvene, oskrbne in druge dejavnosti, ki oskrbujejo prebivalce, ki prebivajo v naselju; urbana naselja so že ali pa imajo možnost, da postanejo središča širših gravitacijski območij
urbana območja***	so urbanizirana in suburbanizirana poselitvena območja. V urbanih območjih prevladujejo mestne funkcije nad agrarnimi

urbano omrežje***	Je omrežje urbanih naselij
trajnosten**	uravnovežen in naravo ohranjujoč, ekonomsko in okoljsko usklajen za dolgoročno usmeritev razvoja
trajnostni razvoj**	sonaravni trajnostni razvoj
trajnostni razvoj***	(trajnosten/vzdržen prostorski razvoj) zagotavljanje take rabe prostora in prostorskih ureditev, ki ob varovanju okolja, ohranjanju narave in trajnostni rabi naravnih dobrin, ohranjanju kulturne dediščine in drugih kakovosti naravnega in bivalnega okolja omogoča zadovoljitev potreb sedanje generacije brez ogrožanja prihodnjih generacij

1 UVOD

Bosna in Hercegovina (v nadaljevanju BiH) se nahaja pred velikim izzivom. Povojna delitev na dve entiteti (Republika Srbska in Federacija Bosne in Hercegovine) in Distrikt Brčko, delitev na kantone (v Federaciji BiH) in v določeni meri organizacija posameznih občin ne daje ugodne osnove za vsakdanje izzive ekonomskega, družbenega, prostorskega in strateškega razvoja. Ideološke bariere, ki so prisotne na teritoriju BiH, tudi danes onemogočajo sprejemanje in učinkovito izvajanje relevantnih politik in strategij na vseh ravneh: mednarodni, državni, entitetski kot tudi na nižjih ravneh.

BiH je država, ki gre v enaindvajsetem stoletju istočasno skozi več družbeno političnih procesov: proces postsocialistične tranzicije, proces povojne prenovitve in na koncu proces integracije v evroatlanske institucije, kot so Svet Evrope, Evropska Unija (v nadaljevanju EU) in Partnerstvo za mir NATO (*North Atlantic Treaty Organization*) zveze. Da bi se udeležil strateški cilj integracije BiH v EU, je treba prevzeti evropske standarde, na osnovi katerih bi se izpolnili pogoji za članstvo v EU. Eden od standardov se nanaša na vzpostavitev regionalne strukture države. Značilno za EU je, da imajo vse članice EU vzpostavljeno in razvito strukturo regionalne organizacije in da EU svoj razvoj temelji na interesih držav in regij. Znotraj EU obstaja komite regij¹ kot struktura (več o tem v poglavju 4.1.2), ki oblikuje interese regij pri pripravi politike regionalnega razvoja.

V administrativni organizaciji BiH regionalna struktura še ni vzpostavljena, čeprav so strokovnjaki dolga desetletja raziskovali možnosti regionalizacije. Država je še vedno razdeljena na entitete in Distrikt Brčko, tako kot je to bilo določeno z Daytonskim sporazumom leta 1995. Daytonski mirovni sporazum je pravni akt sporazumnega pomena, parafiran v vojnem letališču Right-Paterson pri Daytonu v ameriški državi Ohio, z namenom, da bi se uradno prekinila vojna v BiH. Sporazum se je posebej ukvarjal s prihodnjo upravno in ustavno ureditvijo BiH. Sporazum je bil uradno podpisan v Parizu 14. decembra 1995. Sedanja upravna administrativna struktura BiH in sestava vlade so bili eni izmed rezultatov sporazuma.

¹ Komite regij je formiran z Maastrchtsko pogodbo leta 1991.

V Vodilnih načelih za trajnostni razvoj Evropske celine² je zapisano, da je glede na geografsko polarizacijo gospodarskega razvoja in naraščajoče regionalne razlike v mnogih novih državah članicah krepitev regionalne stopnje v političnem in upravnem sistemu bistvenega pomena za doseganje bolj trajnostne in regionalno uravnovežene oblike regionalnega razvoja (CEMAT, 2000). Vsi evropski dokumenti izpostavljajo, da je potrebno težiti k uravnoveženemu policentričnemu prostorskemu razvoju Evrope. Poleg socialne uravnoveženosti in gospodarske konkurenčnosti policentrični prostorski razvoj izpostavlja ozemeljsko celovitost in prostorsko kohezijo na skupnem evropskem teritoriju (ESDP, 1999).

Projekt *European Spatial Planning Observation Network* (ESPON) je raziskoval možnosti policentričnega prostorskega razvoja v večini evropskih državah. Območij držav BiH, Hrvaške, Srbije, Makedonije, Črne Gore in Kosova projekt ni zajemal. Zato se tema magistrskega dela osredotoča na preverjanje možnosti policentričnega oz. bolj uravnoveženega prostorskega razvoja BiH. Relevantna izhodišča naloga išče v evropskih dokumentih in dokumentih Združenih Narodov (v nadaljevanju ZN) kot tudi v samem projektu ESPON. Poleg tega naloga analizira stanje dosedanjega prostorskega razvoja BiH. Specifičnost politične situacije v BiH po vojni zahteva iskanje možnosti tako za prostorski kot tudi socialni, družbeno ekonomski in gospodarski razvoj. Za uravnovežen prostorski razvoj je potrebno predvsem vzpostaviti mrežo regionalnih središč, ki morajo vsem prebivalcem zagotoviti enakomeren dostop do vseh dejavnosti. Zaradi pomembnosti regionalnih središč za uravnovežen prostorski razvoj se naloga osredotoča na regionalno strukturo države in regij samih, ki do sedaj nikoli niso bile institucionalizirane na teritoriju BiH.

1.1 Opredelitev problema

Sedanje težnje v Evropi se na eni strani kažejo v postopni popolni integraciji držav znotraj Evropske unije. Po drugi strani se v Bosni in Hercegovini odvija proces dezintegracije, ki državo politično deli na administrativne enote (delitev na dve entiteti, distrikt, kantone, občine). Dezintegracija se odraža na vseh ravneh: funkcionalni, ekonomski, infrastrukturni, izobraževalni, kulturni itd.

² Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent, Council of Europe, European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT), Hannover, 2000

Današnje teritorialne delitve v BiH, ki so rezultat Daytonske delitve Bosne in Hercegovine, niso usklajene s sodobnimi teoretičnimi raziskavami o teritorialnih delitvah in usmeritvah EU. Obstoječa teritorialna delitev ima za posledico niz neracionalnosti v ekonomskem, socialnem in prostorskem razvoju. Tako je sedanja administrativna struktura države predvsem politična, je posledica Daytonskega sporazuma in ne izhaja iz osnovnih ekonomskih in geografskih značilnosti ter ne temelji na kriterijih infrastrukturnega, prostorskega in urbanega razvoja. Pospešen razvoj industrije in drugih gospodarskih dejavnosti, ki so spremljale razvoj v preteklosti, je pripeljal do velikih migracij prebivalstva iz podeželskih območij v mestna naselja, kar je vplivalo na hiter razvoj mest različnih velikosti. Spremembe, ki so se zaradi vojne in izrednih razmer zgodile na celotnem teritoriju BiH, so močno vplivale na tedanji trend razvoja in ga tudi ustavile.

Slika prostora, sistem naselij, infrastrukturne in druge vsebine so popolnoma spremenjene. Mesta in mestni kompleksi, vasi in zaselki, spomeniki, verski objekti, objekti družbene infrastrukture, gospodarski objekti, infrastrukturni sistemi in naprave, prometnice, parki, industrijske dobrine so bili uničeni in poškodovani. Zaradi pretiranega izsekavanja so uničene obsežne gozdne površine, ogromno površin je še vedno miniranih. Daytonska linija je razdelila prostor na dva dela, uničen je sistem naselij v prostoru, ki je dolga leta nastajal z vzpostavljanjem hierarhijsko-funkcionalnih, infrastrukturno-gospodarskih in drugih vezi med velikimi urbanih središči in njihovim zaledjem. Gospodarska infrastruktura je popolnoma izčrpana. Območja so z daytonsko linijo administrativno in teritorialno tako razdeljena, da posamezni deli znotraj ene entitete obsegajo najdinamičnejša jedra razvoja, po drugi strani pa ostajajo deli entitete z zelo slabimi prostorsko-strukturalnimi in infrastrukturnimi sklopi. Posledice tega se kažejo v neadekvatnem urbanem fondu, koncentraciji urbanih vsebin in prostorski (ne)interakciji. S tem, ko entitete funkcionirajo izolirano ena od druge, se izgubljajo tudi potenciali in funkcije poselitvenih, infrastrukturnih, gospodarskih in vseh drugih sistemov.

Dejstvo je, da glavne ovire za uravnotežen prostorski razvoj BiH predstavljajo politično določene administrativne delitve BiH in drastične spremembe v gibanju števila prebivalstva na celotnem območju države. Spremembe v gibanju števila prebivalstva se na eni strani

odražajo s koncentracijo v določenih urbanih območjih in na drugi s pospešenim/popolnim praznjenjem drugih območij. Vzroki za takšno stanje in trende so predvsem posledica:

- izrednih razmer zaradi vojne v obdobju 1992-1995,
- neuravnoveženega prostorskega razvoja nekaterih urbanih območij v preteklosti,
- pospešenega razvoja industrije do leta 1990,
- neracionalne regionalne razporeditve gospodarskih aktivnosti in prebivalstva,
- neveljavnih planskih dokumentov oz. pomanjkanja strateških in planskih dokumentov, predvsem na državni ravni,
- nedefinirane urbane razvojne politike.

Naloga proučuje možnosti sodobnega uravnoveženega prostorskega razvoja BiH. Koncept policentričnega razvoja poselitve je bistveni element politike regionalno-prostorskega razvoja, ki usmerja razvoj investicij predvsem v regionalne in občinske centre.

1.2 Namen raziskovanja, cilji in delovna hipoteza

Preverjanje možnosti uravnoveženega prostorskega razvoja BiH ima pomembno vlogo pri uspešni regionalizaciji in ostalih pomembnih procesih urejanja prostora. Pri tem je potrebno stremeti k zagotavljanju enakovrednih življenjskih in delovnih pogojev za prebivalstvo na celotnem ozemlju države in zagovarjati strategijo uravnoveženega prostorskega razvoja z ohranitvijo in pospeševanjem poselitve.

Mesta imajo ključno vlogo v pričakovanih razvojnih spremembah in so v procesih evropske integracije najpomembnejši dejavnik urbanega razvoja. Z vidika usklajenega razvoja imajo širša mestna območja posebno vlogo v policentrični strukturi urbanega sistema. Policentrična poselitvena struktura s hierarhično mrežo centrov je temeljni pogoj za uravnovežen in vzdržen razvoj lokalne in regionalne skupnosti. To pomeni, da so cilji uravnoveženega prostorskega razvoja usmerjeni na razvoj poselitve v mestih, ki so že središča ali se bodo kot taka razvila zaradi značilnosti svojega položaja v urbanem omrežju in potreb zaledja, in na razvoj naselij z zadostno ponudbo stanovanj, delovnih mest in raznovrstnih dejavnosti ter na razvoj ustreznega infrastrukturnega omrežja.

To je še posebej pomembno, ker je razvoj poselitve ena od najpomembnejših sestavin prostorskega planiranja in od njega so v mnogem odvisni drugi elementi načrtovanja in urejanja prostora, kot tudi ekonomskega in socialnega razvoja celotne BiH. Zasnova poselitve je osnova za usmerjanje urbanizacijskih procesov in urejanja naselij na državnem, regionalnem in lokalnem nivoju in mora upoštevati značilnosti omrežja naselij, naravnih danosti in širših razvojnih procesov. V skladu z načeli trajnostnega razvoja pa mora vzpostavljati prostorske pogoje za gospodarski, socialni in kulturni razvoj na celotnem območju in na kriterijih sprejetih dokumentov s področja varstva okolja. Vzpostavitev racionalne poselitve v obliki policentrično zasnovane mreže urbanega sistema je pomemben korak pri pospeševanju skladnega regionalnega razvoja celotne države, ob sočasnem čezmejnem sodelovanju.

Središča so kot gibalna razvoja pomembna zaradi razvoja javnih funkcij, saj razvijajo nove mrežne oblike gospodarskih, finančnih, raziskovalnih, izobraževalnih, socialnih, javnih in oskrbnih dejavnosti. Policentrična zasnova urbanega omrežja je povezana s pospeševanjem programov, ki so v skladu z načeli uravnoveženega razvoja, pri čemer je opredelitev pogojev odvisna od posebne vloge posameznega urbanega središča, in sicer od:

- krepitve gospodarske moči središč državnega pomena in vzpostavljanja trdne gospodarske podlage središč regionalnega pomena,
- funkcionalne specializacije in mreženja med mesti in regijami,
- vzpostavitve partnerskih odnosov med urbanim in ruralnim,
- enakomernejše dostopnosti do dobrin skupnega pomena in do znanja s pomočjo sodobne infrastrukture,
- izboljšanja povezav ruralnih območij.

Izhajajoč iz zgoraj navedenih dejstev in teoretičnih izhodišč so konkretni **cilji** naloge sledeči:

- predstavitev stanja in možnosti prostorskega razvoja Bosne in Hercegovine,
- opredelitev teoretičnih izhodišč in usmeritev za trajnostni razvoj in policentrični prostorski razvoj,
- kritični izbor izhodišč in usmeritev mednarodnih dokumentov (dokumentov ZN in EU) za tematiki trajnostnega razvoja in policentričnega razvoja ter njihovih priporočil in smernic za prostorski razvoj ozemlja Evropske Unije,

- kritični pregled dosedanjih proučevanj in predlogov (neizvedene) regionalizacije BiH, kot pomemben predpogoj za uspešen policentrični in uravnoveženi prostorski razvoj,
- raziskovanje in opredelitev splošnih pogojev in ovir za uravnovežen razvoj v BiH,
- zasnova modela uravnoveženega policentričnega prostorskega razvoja BiH.

Namen naloge je potrditi sledečo hipotezo:

Model policentričnega razvoja omogoča uravnovežen prostorski razvoj države in ustvarja pogoje za bolj koegzistentno odločanje na (nad)nacionalni in regionalni ravni.

1.3 Metoda dela in potek naloge

Metodološko je naloga zastavljena na način, da na začetku predstavi problem, izpostavi namen raziskovanja, cilje in postavi hipotezo, prikaže metodološki pristop ter napove pričakovane rezultate in njihovo uporabnost. V drugem poglavju naloga, zaradi boljšega razumevanja samega prostora in prostorskega razvoja, analitično detajlno in sistematično predstavi geografsko lego, administrativno ureditev, naravne in antropogene danosti, prebivalstveno strukturo, sistem poselitve, infrastrukturo, stanje okolja in druge podatke, ki so nujni za razumevanje prostora in njegovega razvoja. V tretjem poglavju naloga opredeli teoretična izhodišča in usmeritve za trajnostni razvoj in policentrični razvoj, izpostavi relevantne mednarodne dokumente ZN in EU, ki dajejo priporočila in smernice o prostoru, njegovi uporabi in razvoju. V istem poglavju poda nekaj iztočnic in ciljev prostorskega razvoja EU. V četrtem poglavju naloga opredeli regionalizacijo kot predpogoj za uravnovežen prostorski razvoj. Predstavi kriterije za vzpostavitev regionalizacije in kritično ovrednoti posamezne oblike regionalizacije BiH, ki so rezultat dolgoletnih raziskovanj. V petem poglavju naloga na osnovi usmeritev in predlogov mednarodnih dokumentov, dejanskega stanja v prostoru in kriterijev za uravnovežen prostorski razvoj poda zasnovo policentričnega modela za uravnovežen prostorski razvoj BiH. Številčnost prebivalstva in gostota poselitve, tok urbanizacije in struktura naselij so obravnavani kot pomembni kvantitativni pokazatelji dogajanj v preteklosti kot tudi današnjega stanja. S kvalitativno in kvantitativno analizo teh pokazateljev so odčitani trendi razvoja v preteklosti ter možnosti razvoja mest v regiji v prihodnosti, na tej osnovi je podana zasnova policentričnega prostorskega modela za BiH,

vloga posameznih središč v mreži ter možnosti horizontalnega in vertikalnega povezovanja med njimi.

Struktura pričujočega dela odraža faze raziskovalnega dela, ki slonijo na spoznanjih iz strokovne in znanstvene literature, na pregledu mednarodnih dokumentov in usmeritev za področje prostora, na sistematičnem zbiranju relevantnih podatkov in vzpostavljanju njihove baze, izdelavi kartografskih prikazov in na sintezah. V nalogi so uporabljene induktivno-deduktivna metoda, metoda analize (deskriptivna in eksplikativna), komparativna metoda, kartografska metoda ter metoda sinteze in interpretacije.

1.4 Pričakovani rezultati in njihova uporabnost

Naloga poda zasnovo modela policentričnega prostorskega razvoja BiH ter usmeritve za vzpostavitev uravnoteženega prostorskega razvoja BiH. Zaradi obravnavanja številnih mednarodnih dokumentov, upoštevanja evropskih ciljev, vezanih na prostor in apliciranja na dejanski prostor, je naloga iztočnica tako za izdelavo planskih dokumentov na višjih ravneh (državni in regionalni) kot tudi za opredelitve bodoče regionalizacije države. Naloga je s svojimi ugotovitvami lahko v pomoč odločevalcem o prihodnjem razvoju prostora BiH.

2 PREDSTAVITEV STANJA IN MOŽNOSTI PROSTORSKEGA RAZVOJA BOSNE IN HERCEGOVINE

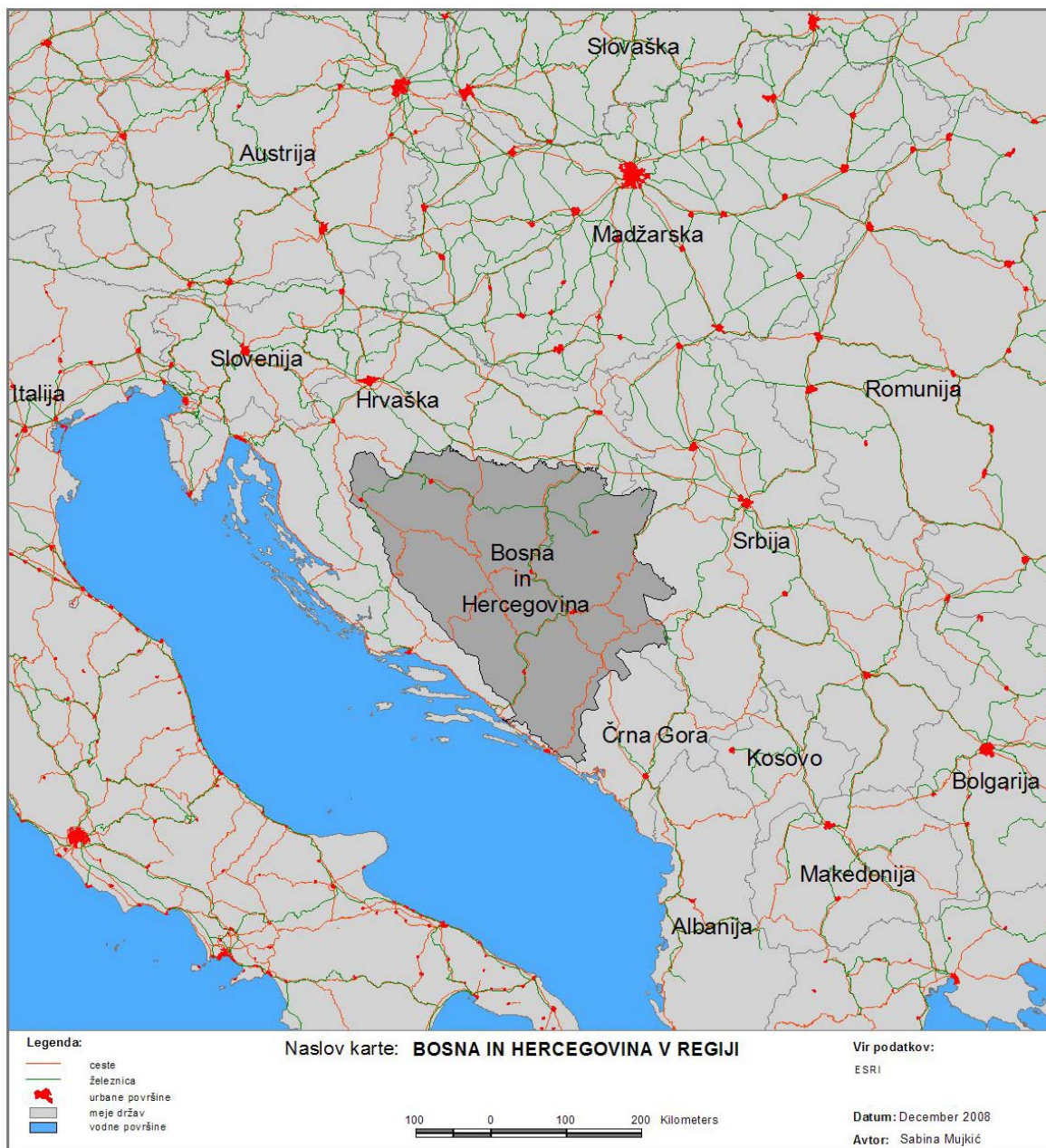
Uvod

O možnostih uravnoteženega prostorskega razvoja BiH je možno govoriti le, ko temeljito preučimo celoten prostor BiH. Poglavje podaja splošne podatke o državi ter stanje in možnosti razvoja za naravno okolje in vire, za prebivalstvo in poselitev ter infrastrukturo.

2.1 Splošni podatki

BiH se nahaja v jugovzhodnem delu Evrope, na zahodu Balkanskega polotoka. Prvega marca 1992 leta je postala neodvisna država. Skupna površina države je 51.209 km², od tega je 51.197 km² kopenske površine in 12,2 km² morja. Po mednarodnih ocenah iz leta 2006 ima 4.498.976 prebivalcev (zadnji uradni popis je bil leta 1991, takrat je BiH imela 4.377.033³ prebivalcev). Dolžina meje BiH znaša 1.538 km, in sicer na severu, severozahodu in jugu meji z Hrvaško v dolžini 932 km, na vzhodu s Srbijo 357 km in na jugovzhodu s Črno Goro 249 km (slika 1). V skrajnem južnem delu se kopno države BiH stika z Jadranskim morjem. Dolžina morske obale je 13 km, rečnih obal je 751 km (ob rekah Drina, Sava in Una) in 774 km je suhozemeljske meje.

³ Statistički godišnjak. 1992. Popis stanovništva 1991. Sarajevo, Republički zavod za statistiku.

Slika 1: BiH v regiji

Fig 1: BiH in the region

2.1.1 Geografski položaj

BiH obsega centralni in največji del dinarskega gorskega območja, ki se nahaja med dvema velikima naravnima enotama: Panonsko nižino na severu in Mediteranom na jugu.

Značilna so tri območja:

- severno oz. nižinsko, južno od Save – območje roba Panonske nižine,
- centralno – območje Dinarskega gorstva,
- južni del (Hercegovina) – jadransko območje.

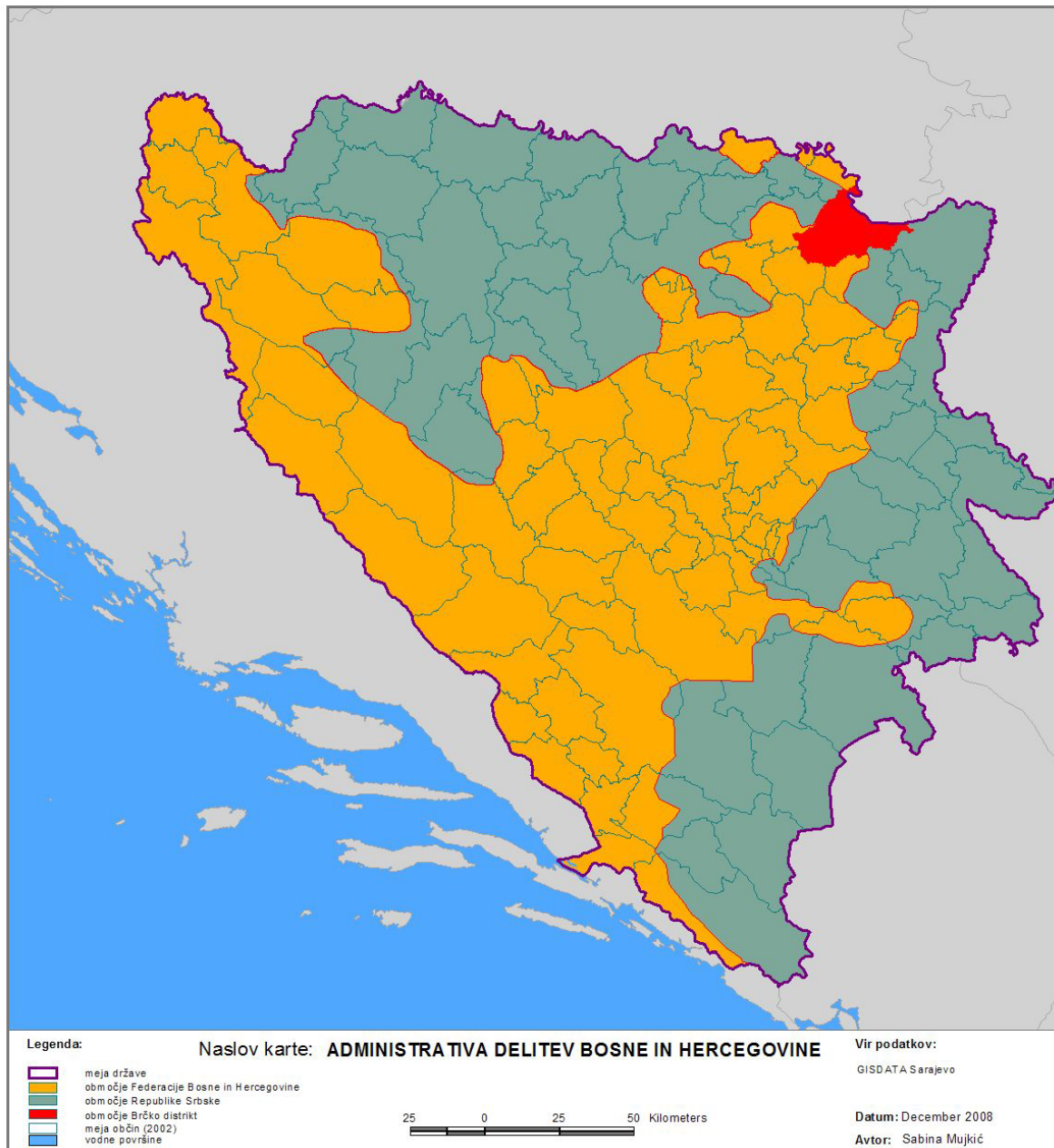
Vsako od teh območij ima različne geomorfološke, klimatske, hidrografske in druge naravne značilnosti, kar se na nek način izraža v oblikovanju pogojev in načinu življenja ljudi, v razvoju gospodarstva in poselitve, v razvoju prometnega in komunikacijskega sistema in v oblikovanju določene socialne in ekonomske strukture.

2.1.2 Administrativna delitev Bosne in Hercegovine

Država Bosna in Hercegovina je z Daytonskim mirovnim sporazumom (1995) administrativno razdeljena na dve entiteti: Federacijo BiH in Republiko Srbsko ter Distrikt Brčko⁴ (slika 2). Entitete imajo visoko stopnjo avtonomije z lastnim predsednikom, parlamentom, vlado in sodstvom. Na začetku so entitete imele vse oblasti ene države. Od leta 1996 naprej je bil velik del pristojnosti prenesen na državno raven. Sedaj entitete imajo pristojnosti na področju civilne uprave, zdravstva, izobraževanja, urejanja prostora in drugih področjih. Na državni ravni so obramba, nadzor meja, volitve, zunanje-trgovinska, monetarna in fiskalna politika in dr.

Pristojnosti na področju prostora in okoliša v BiH so zelo razvejane. Namesto ene krovne institucije, ki bi imela pristojnosti za celotno državo, so trenutno za področje prostora in okolja pristojna tri ministrstva na nivoju entitet in deset ministrstev na nivoju kantonov.

⁴ Distrikt Brčko, ki je pripadal eni in drugi entiteti, je leta 2000 z odlokom nadzornika prenehal biti del entiteta.

Slika 2: Administrativna delitev BiH (a)

Fig 2: Administrative partition of BiH (a)

Federacija BiH je razdeljena na 10 kantonov in 74 občin, Republika Srbska pa na 63 občin (slika 3). Distrikt Brčko ima posebno ureditev.

Kantoni v Federaciji BiH so

1 Unsko-sanski kanton,

- 2 Posavski kanton,
- 3 Tuzlanski kanton,
- 4 Zeniško-dobojski kanton,
- 5 Bosansko-podrinjski kanton,
- 6 Srednjobosanski kanton,
- 7 Hercegovsko-neretvanski kanton,
- 8 Zahodno-hercegovski kanton,
- 9 Kanton Sarajevo,
- 10 Kanton 10.

Kantoni imajo tudi visoko stopnjo avtonomije – imajo svojo skupščino in vlado. Vlada Kantona ima pristojnosti na področju zdravstva, izobraževanja, kulture in športa, notranjih poslov ter na področju civilne uprave.

Nižja raven delitve BiH je na občine. Država je razdeljena na 137 občin. Občine imajo občinski svet, načelnika občine in druge službe. Poleg entitet, kantonov in občin ima BiH tudi 4 uradna mesta, in sicer Banja Luka, Mostar, Sarajevo in Vzhodno Sarajevo. Mesti Sarajevo in Vzhodno Sarajevo sta sestavljeni iz več občin, mesti Banja Luka in Mostar sta znotraj občin z istim imenom. Mesta imajo svoj mestni svet. Pristojnosti so nekje med vlado občin in vlado kantona v Federaciji BiH, v Republiki Srbski pa med vlado občine in vlado entitete.

Slika 3: Administrativna delitev BiH (b)

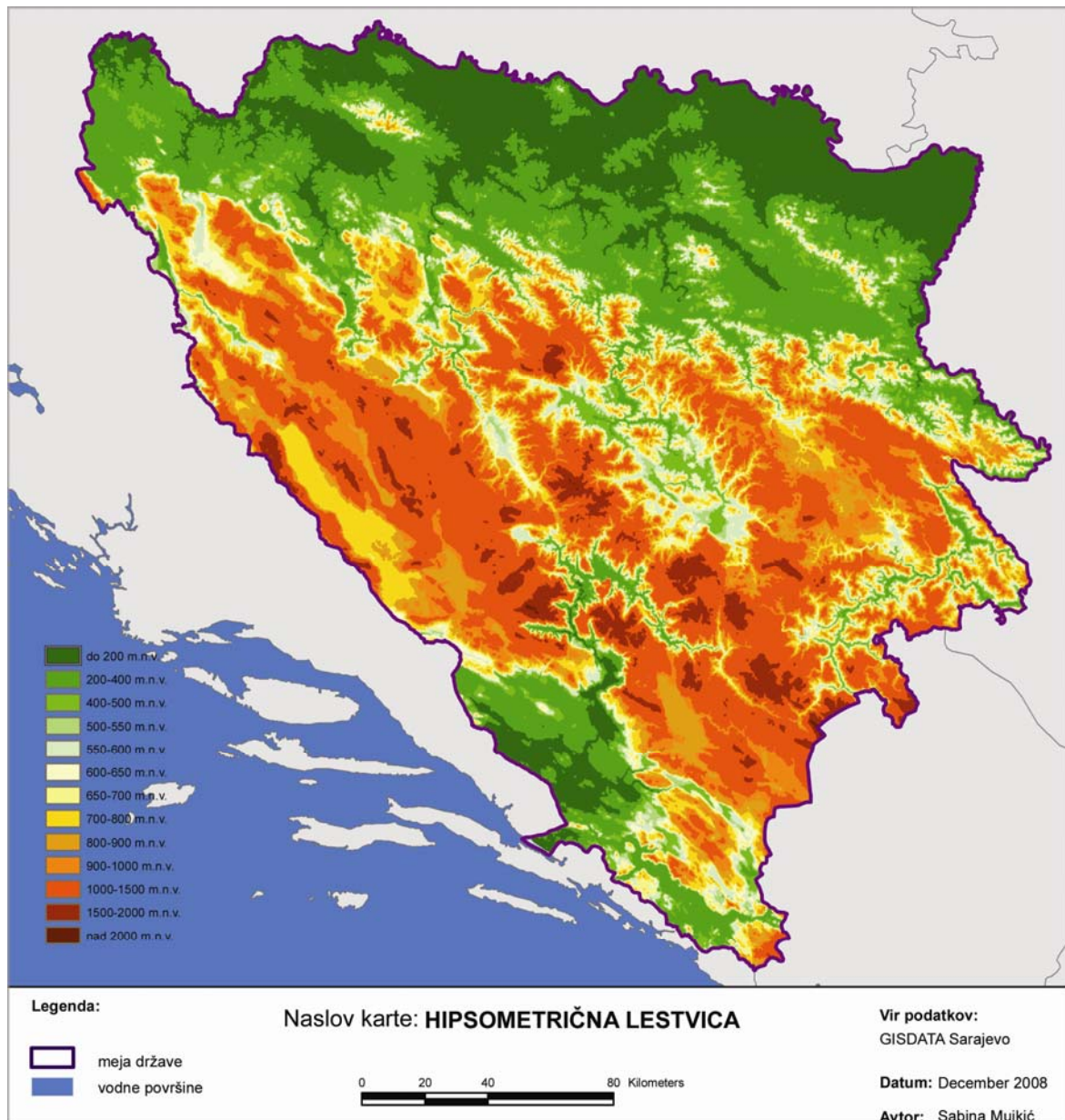
Fig 3: Administrative partition of BiH (b)

2.2 Naravno okolje in viri

Naravno bogastvo in teritorialna razporeditev vpliva na oblike življenja oz. na oblikovanje, razvoj in sistem poselitve, na demografsko in gospodarsko strukturo, na infrastrukturo, ki omogoča izkoriščanje naravnih virov in integriranje širših območij v bolj ali manj homogene gospodarske in družbene celote ter ostale tokove, ki sestavljajo družbeni razvoj.

2.2.1 Reliefne značilnosti

Največji del teritorija BiH je Dinarsko gorski svet. Prevladujejo območja nad 200 m nadmorske višine, ki v skupni površini znašajo 87 % ali 44.450 km² (slika 4). Srednja nadmorska višina se giblje okoli 625 m z večjim številom gorskih vrhov nad 2.000 m. Območij nad 500 m nadmorske višine je 20.930 km², kar predstavlja okoli 41 % teritorija BiH, območij od 500 - 1.000 m nadmorske višine je 17.400 km² oziroma 34 % (od tega je 75 % teritorija na višini do 1.000 m). Območja nad 1.000 m nadmorske višine zavzemajo 12.900 km² oziroma 25 % teritorija BiH. Samo 8.111 m² ali 15,8 % teritorija BiH ima naklon, manjši od 13 %. Območja do 500 m.n.v. so predvsem v severnem in južnem delu države ter v dolinah rek Une, Save, Vrbasa, Drine, Spreče in Neretve. Nagib terena v BiH je na 84,2 % teritorija večji od 13,5 %. Najvišji gorski vrh je Maglič z nadmorsko višino 2.386 m, ki se nahaja na območju občine Foča. Najdaljša reka je Drina z 346 km, največje jezero je Buško s površino 55,8 km² na nadmorski višini 716,6 m.

Slika 4: Hipsometrična lestvica

Fig 4: Hypsometric scale

2.2.2 Klimatske značilnosti

Klima BiH je zelo kompleksna in raznolika. Nanjo vplivajo: Jadransko morje in značilnosti reliefa (razporeditev gora, nižine, kotlina, kraška polja, idr.). Posebej je poudarjen vpliv gorsko-dinarskega sveta, ki predstavlja naravno oviro in onemogoča preboj hladnih zračnih mas s severa in toplih zračnih mas z juga. Na ta način omejuje vpliv Jadrana na ozek priobalni

pas. Hladne zračne mase s severa in tople zračne mase z juga, z njimi tudi vpliv srednjeevropske kontinentalne in mediteranske klime, prodirajo globlje v notranjost samo skozi kraške kotline in doline rek. Severno območje ima zmerno kontinentalno klimo in srednjo temperaturo januarja od $-0,2^{\circ}\text{C}$ do -2°C , julija od 20°C do 22°C z letnimi povprečnimi padavinami od 1.000 do 1.250 mm. Hribovito gorsko območje ima značilnosti kontinentalno gorske klime, srednje temperature januarja so od $-0,3^{\circ}\text{C}$ do $-7,4^{\circ}\text{C}$, julija od $10,2^{\circ}\text{C}$ do $21,1^{\circ}\text{C}$ s padavinami od 1.500 do 3.000 mm. Južno področje Hercegovine ima značilnosti mediteranske klime s srednjimi temperaturami januarja od $2,3^{\circ}\text{C}$, julija $22,5^{\circ}$ do $25,7^{\circ}\text{C}$ in povprečnimi padavinami od 1.135 do 3.142 mm. Najvišja do sedaj zabeležena temperatura je $46,2^{\circ}\text{C}$ (Mostar, 31.07.1901), najnižja pa $-43,5^{\circ}\text{C}$ (Igman, 24.01.1963).

2.2.3 Geološke značilnosti

Zgradba terena je sestavljen iz polifacialnih kompleksov od starega paleozoika do kvartarja. Različne kvalitativno-kvantitativne sestavine kamnin so poleg genetskega porekla večinoma rezultat specifičnih kompleksnih vplivov: tektonskih, geomorfoloških, hidroloških, antropogenih in drugih faktorjev. Glede na stopnjo stabilnosti je del območja pogojno stabilen in nestabilen teren, glede seizmičnosti ima preko 40 % teritorija BiH možno stopnjo seizmične intenzitete okoli VII° MCS in več. Stabilnost terena in seizmičnost teritorija BiH, ki pripada evrazijski geosinklinali, predstavlja pomemben omejitveni faktor za antropogene prostorske intervencije.

2.2.4 Mineralne surovine

Bosna in Hercegovina je relativno bogata z mineralnimi surovinami, ker razpolaga z rezervami olja, kovinske rude, svinca, cinka, boksita, mangana, soli, mineralnih in termalnih voda in azbesta ter drugimi nekovinskimi mineralnimi surovinami, pomembnimi v industriji. Eksploatacija mineralnih surovin bistveno vpliva na ožji, pogosto tudi na širši prostor. To se odraža v spremembah režimov podzemnih in površinskih voda, vplivu na infrastrukturo, stanovanjske in druge objekte, uporabo kmetijskih in gozdnih zemljišč ipd.

Pri podzemni eksploataciji se pojavlja pritisk na površino zemljišč nad rudniki (pogrezanje terena – primer Tuzle) kot tudi delovne površine (separacije, aglomeracije, deponije). Ob

površinski eksploataciji se zmanjšujejo obdelovalne in gozdne površine, ki so zajete s površinskimi izkopi ali odlagališči.

Bogastvo BiH z minerali je predstavljalo zelo pomemben faktor za začetek industrije in rudarstva. Eksploatacija nekaterih kovinskih in nekovinskih rudnin, posebej premoga in železa, vpliva na ekonomsko in socialno strukturo, ki je zelo pomembna in konstantno pada. Pomembna kraja za izkoriščanje sta Ljubija, Vareš, poleg tega so pomembne tudi rude boksit (Vlasenica, Srebrenica, Hercegovina, Jajce, Bešpalj in Bosanska Krupa), svinec in cink (Srebrenica) ter mangan (Bužim). Nekovinske rudnine na območju BiH so: natrijev klorid (kamena sol), magnezij, kaolin, azbest, gips, barit, pirofilit, dolomit in kremen. Premog se nahaja na območju Kreke, Banoviča in Đurđevika.

2.2.5 Hidrografske značilnosti in vodno gospodarstvo

Topografski, geološki, klimatski in drugi pogoji so vplivali na raznovrstno hidrografsko in hidrološko sliko BiH (slika 5). Skupna dolžina vodotokov znaša 9.000 km, od tega je mejnih 930 km. Na kvadratni kilometer teritorija BiH pride 176 m vodotokov, kar v kompleksu prostorskih odnosov daje poudarjen pomen vodam in vodotokom. Zlivno območje rek je Črnomoško in Jadransko. Reke v BiH imajo velik hidroenergetski potencial.

Poleg površinskih vod v BiH, posebej v severnem delu v dolini reke Save, obstajajo pomembne količine podzemnih vod, ki predstavljajo sestavni del vodnih virov. Izkoriščanje podzemnih vod znaša približno 16 m³/sec. Vode so koncentrirane na relativno majhni aluvialni površini v dolini reke Save in njenih pritokov, na Sarajevskem polju in v spodnjem toku Neretve.

Slika 5: Hidrografija BiH

Fig 5: Hydrography of BiH

Najpomembnejši problemi v zvezi z vodami predstavljajo poplave, prekomerna vlažnost, ki jo povzročajo zunanje in notranje vode, ter erozija, ki jo povzročajo hudourniki v območjih velikih nagibov. Zaščita zemljišč proti tem pojavom se opravlja z gradnjo nasipov, odvodnih kanalov, črpališč in drenaž. Po ocenah je zaradi poplav ogroženih okoli 60 % vseh nižinskih in ravnih površin. BiH ima pomembne vodne vire, kar predstavlja osnovo ekonomskega

razvoja v številnih območjih. Vodni sistem je prizadet zaradi vojnih dogodkov, slabega vzdrževanja in neustreznega nadzornega okvira. Kvaliteta pitne vode se slabša, obstoječa infrastruktura je v slabem stanju, izviri vode pa so vse bolj onesnaženi.

BiH razpolaga s pomembnimi vodnimi dobrinami, ki istočasno predstavljajo pomemben ekonomski potencial. Skupni hidroenergetski potencial BiH znaša 6.100 MW. Z aspekta hidropotenciala glavnih vodotokov so najbolj pomembni za prihodnje izkoriščanje reke Drina, Neretva in Trebišnjica. Čeprav je BiH bogata z mineralnimi in termalnimi vodami, te naravne potenciale ne izkorišča dovolj. Mineralne in termalne vode predstavljajo velik ekonomski potencial, in sicer v eko-turizmu in zdraviliškem turizmu. Gospodarjenje z vodami kot ekonomsko dobrino je pomemben način za doseganje ekonomične in odgovorne uporabe, pa tudi za varovanje in zaščito dobrin v celoti.

Da bi se izpolnile direktive EU, ki se nanašajo tako na vode kot tudi na čiščenje odpadnih voda, je potrebno vložiti ogromno sredstev. Po projektu Institucionalna krepitev sektorja voda v BiH (PHARE, 1991) so osnovni cilji, ki jih je potrebno doseči do leta 2020, naslednji:

- zagotavljanje ustreznih količin kvalitetne vode za vodno oskrbo in druge namembnosti,
- zaščita vodnih dobrin in varovanje kvalitete površinskih in podtalnih voda,
- zaščita pred škodljivim delovanjem voda.

2.2.6 Kmetijstvo in gozdarstvo

Od celotne površine BiH je polovica kmetijskih zemljišč, obdelovanih zemljišč pa je manj kot 1/5. Največji del kmetijskih površin se nahaja na severu BiH (slika 6). To je območje vzdolž južne obale Save, na nižji nadmorski višini in je pretežno ravno. Zelo velik pomen tega območja je v prostranih površinah, ki v neprekinjenem nizu obsegajo na tisoče hektarov, kar dovoljuje uporabo najmodernejših tehnologij obdelave kmetijskih zemljišč. V centralnem delu se kmetijske površine redkeje pojavljajo in so večinoma omejene na kraška polja, v manjši meri pa na doline rek. Po površini najpomembnejše kmetijske površine na tem območju predstavljajo kraška polja zahodne Bosne (Livanjsko, Kupreško, Duvanjsko, Glamočko) in kraška polja na jugovzhodu in vzhodu države (Nevesinjsko, Dabarsko,

Glasiničko). To so kmetijske površine nižje produkcijske vrednosti in se zelo razlikujejo od kmetijskih površin v severnem delu, ne samo po nadmorski višini, temveč po sestavi tal, hidrografskih pogojih, klimi in drugih elementih.

Tudi v Hercegovini so kmetijske površine na kraških poljih (Bekijsko polje, Kočerin, Mostarsko Blato, Bijelo i Bišče polje, Hutovo Blato, Dubrave, Popovo, Trebinjsko, Ljubuško in druga manjša polja). Po klimatskih pogojih območje daje možnosti za zelo intenzivno kmetijsko proizvodnjo. Lahko rečemo, da BiH v celoti razpolaga s pomembnim in raznovrstnim proizvodnim potencialom. Območja, ki se nahajajo v nižinskem pasu južno od reke Save in njenih spodnjih pritokov (Banja Luka, Doboj, Tuzla), imajo z vidika velikosti in strukture kmetijskega zemljišča dobre pogoje, za razliko od hribovskih območij. Zemljišča v Hercegovini in zahodni Bosni na visokih nadmorskih višinah, s strmimi nagibi terena, z neustreznimi režimi vod in zelo izraženim pojavom krasa niso ustrezna za intenzivno eksploatacijo.

Pogoji za kmetijstvo so opredeljeni z nezadostno količino obdelovalnega zemljišča, ki je dodatno zmanjšano zaradi številnih minskih polj ter razdrobljenosti posesti (v povprečju 3 ha po posesti).

Kmetijstvo je ena od pomembnih ključnih dejavnosti v ruralnih območjih in osrednja dejavnost ruralnega prebivalstva. Predstavlja pomemben faktor za vzdrževanje ravnovesja in zaščite okolja. Kmetijstvo je podvrženo procesom saniranja vojne škode in tranzicije od centralizirane k tržni ekonomiji. Kmetijska politika mora temeljiti na krepitvi konkurenčnosti znotraj sektorja.

Slika 6: Kmetijske in gozdne površine BiH

Fig 6: Agricultural and in forest areas in BiH

Struktura gozdnih površin v BiH je zelo slaba (52 %), velike površine gozdov so posekane. Posebnega pomena je območje krasa skupne površine 395.141 ha (slika 6). BiH sodi med države z velikimi gozdnimi površinami in pomembnimi rezervami lesne mase, ki so v državi tradicionalne. Gozd je pomemben faktor za vzdrževanje biološkega ravnovesja v naravi, regulator režima vod in njihov prečiščevalec, zaščita pred erozijo in poplavami, faktor

povečanja plodnosti tal, prečiščevalec zraka in proizvajalec kisika. Zelo velika vrednost gozda je v formiranju življenjskih in delovnih pogojev ljudi. To bogastvo dela BiH zanimivo, tako kot gospodarsko območje kot tudi območje z raznolikimi življenjskimi pogoji, naravnimi redkostmi in lepotami, pomembnimi za rekreacijo in turizem. Okoli 50 % površine BiH predstavljajo gozdna zemljišča, a le 25 % teh površin se lahko ekonomsko izkorišča. Gozdni sektor ima zelo nizko produktivnost zaradi zastarele tehnologije. Strateški razvoj mora temeljiti na pogozdovanju, povečanju proizvodnje in ohranjanju biološke raznovrstnosti.

2.2.7 Naravna dediščina

Skupne geofizične karakteristike BiH so zelo atraktivne, posebej zaradi bogate vertikalne razgibanosti, ter zaradi pestre kombinacije blagih in ostrih orografskih oblik in drugih morfoloških pojavov. Posebna atraktivnost BiH je njena specifična flora in favna. S stališča biodiverzitete in geodiverzitete je BiH ena od najbolj unikatnih in najraznovrstnejših regij v Evropi. V BiH se nahaja 30 % (1.800 vrst) skupne endemične flore Balkana. Nekatera območja so zakonsko zaščitena in registrirana kot naravni parki, naravni rezervati, naravne znamenitosti in redkosti, naravni spomeniki, spomeniki oblikovne narave, spominske naravne dobrine. Prav tako so nekatere rastlinske in živalske vrste registrirane in zaščitene kot ogrožene.

Zavarovana naravna parka sta Hutovo blato in Blidinje. Območja, zaščitena zaradi svoje posebnosti, redkosti in edinstvenosti, so: park Prenj, park Treskavica, gore Vranica, Bitovnja in Šator ter vodotoka Une in Unca. Značilne jame so: Vjetrenica, Hrustovača in Biambarska pečina.

Kategorije zaščite in zaščiteni deli narave so:

- strogi naravni rezervat (3),
- gospodarski naravni rezervat (2),
- narodni park (2),
- posebni rezervat (geološki -2, botanični – 5, ornitološki -1),
- rezervat naravnih območij (9),
- zaščitene rastlinske vrste (7),

- živalske vrste (5),
- ptice (pevke -153, močvirske -66, ujede – 38),
- naravni spomenik (geološki – 3, geomorfološki – 65, paleontološki – 1, posamezno drevo – 21, skupina dreves – 1).

Zaradi slabe socialno-ekonomske situacije v BiH je prisoten vse močnejši pritisk na naravno dediščino. Najboljši primer je neplanska urbanizacija na širšem območju dveh manjših in občutljivih območij zaščitene naravne dediščine, in sicer Hutovo blato in Blidinje.

2.2.8 Kulturna dediščina

Kulturna dediščina je del naravnega okolja s posebnimi prostorskimi vrednotami. Kulturna dediščina je tesno povezana s kulturno raznolikostjo. Predstavlja njen najboljši izraz, ki je nastal skozi stoletne procese antropogeneze in etnogeneze na bosanskohercegovskem prostoru. Kulturna dediščina BiH predstavlja unikatne vrednosti. Razdeljena je na:

- kulturne spomenike in
- zaščitene prostorske celote.

Kulturno zgodovinska dediščina in naravna območja v BiH so zaradi vojne zelo degradirani in ogroženi.

2.3 Prebivalstvo in poselitev

2.3.1 Omrežje mest in naselij

Razvoj poselitve v BiH je v preteklosti potekal dolgo časa z močnim delovanjem treh medsebojno pogojenih procesov: industrializacije, deagrarizacije in urbanizacije. Ti procesi so, poleg pomembnih razlik v razporejanju naravnih dobrin, pogojevali močne in konstantne migracije prebivalstva in njegovo redistribucijo, ki se je kazala skozi:

- nastajanje con depopulacije, praznjenje vasi ter drugih prostorov,

- polariziranje demografskih in drugih tokov v nekaterih območjih BiH, posebej v mestih in nekaterih občinskih središčih. To je povzročilo visoke stroške v funkcioniranju mest, propadanje vasi in neracionalno organizacijo prostora.

Močan industrijski razvoj je povzročil množično gibanje prebivalstva iz ruralnih območij. Razvoj nekmetijske dejavnosti je sprejelo veliko število kmetov, ki so zapustili kmetijstvo kot dejavnost in so se zaposlovali v drugih nekmetijskih dejavnostih. Agrarna prenaseljenost, pomanjkanje interesa za razvoj kmetijstva, neatraktivnost tega poklica, pomanjkanje pomoči za družinsko stanovanjsko gradnjo in številni drugi razlogi so pripomogli k hitri deagrariaciji. Procesi industrializacije in deagrariacije so odprli proces urbanizacije. Urbanizacija je ustvarila močnejši razvojni tempo, posebej pod vplivom industrializacije in nato deagrariacije. Razvoj mest, še posebej rast števila mestnega prebivalstva, je bila logična posledica razvoja industrije. Gospodarski objekti, posebej industrijski, so nastajali tam, kjer so obstajali najboljši pogoji (tržišče delovne sile, energija, prometna dostopnost, obstoječe gospodarske kapacitete idr.). Ta proces je povzročil koncentriranje prebivalstva v mestih.

Poli razvoja so nastajali s koncentracijo gospodarskih investicij, oziroma z industrijskim razvojem, ki se je realiziral v mestnih središčih. Mesta so namreč ponujala komparativno prednost, saj je v mestih obstajala kadrovska in infrastrukturna osnova za bolj učinkovito investiranje. Industrijski razvoj je tako potekal v znamenju rasti mest. Regionalna diferenciranost distribucije urbanih centrov je v neposredni korelacijski zvezi s procesi urbanizacije. Močan pomen v socialno-ekonomski transformaciji BiH so imela večja mesta, katerih cone gravitacije so se vse bolj širile in močnejše vplivale na socialno-ekonomske spremembe širšega prostora. Tako so procesi industrializacije in deagrariacije vplivali ne samo na spremembe socialno-ekonomske strukture prebivalstva, temveč tudi na gibanje prebivalstva v prostoru BiH. Ta proces ni bil enako intenziven na celotnem območju BiH. Največja koncentracija gospodarstva je bila v petih največjih mestih v BiH. Tako je poleg Sarajeva močan industrijski demografski razvoj pogojujal nastanek regionalnih centrov, ki vsebujejo vse lastnosti razvojno-urbanega. To so Mostar, Banja Luka, Tuzla in Zenica.

Tradicionalne vasi z manjšimi zaselki so pomembna oblika naseljevanja v BiH. Te dajejo sliko razpršenega in prostorsko neorganiziranega načina poselitve. To ne ustreza bodočim

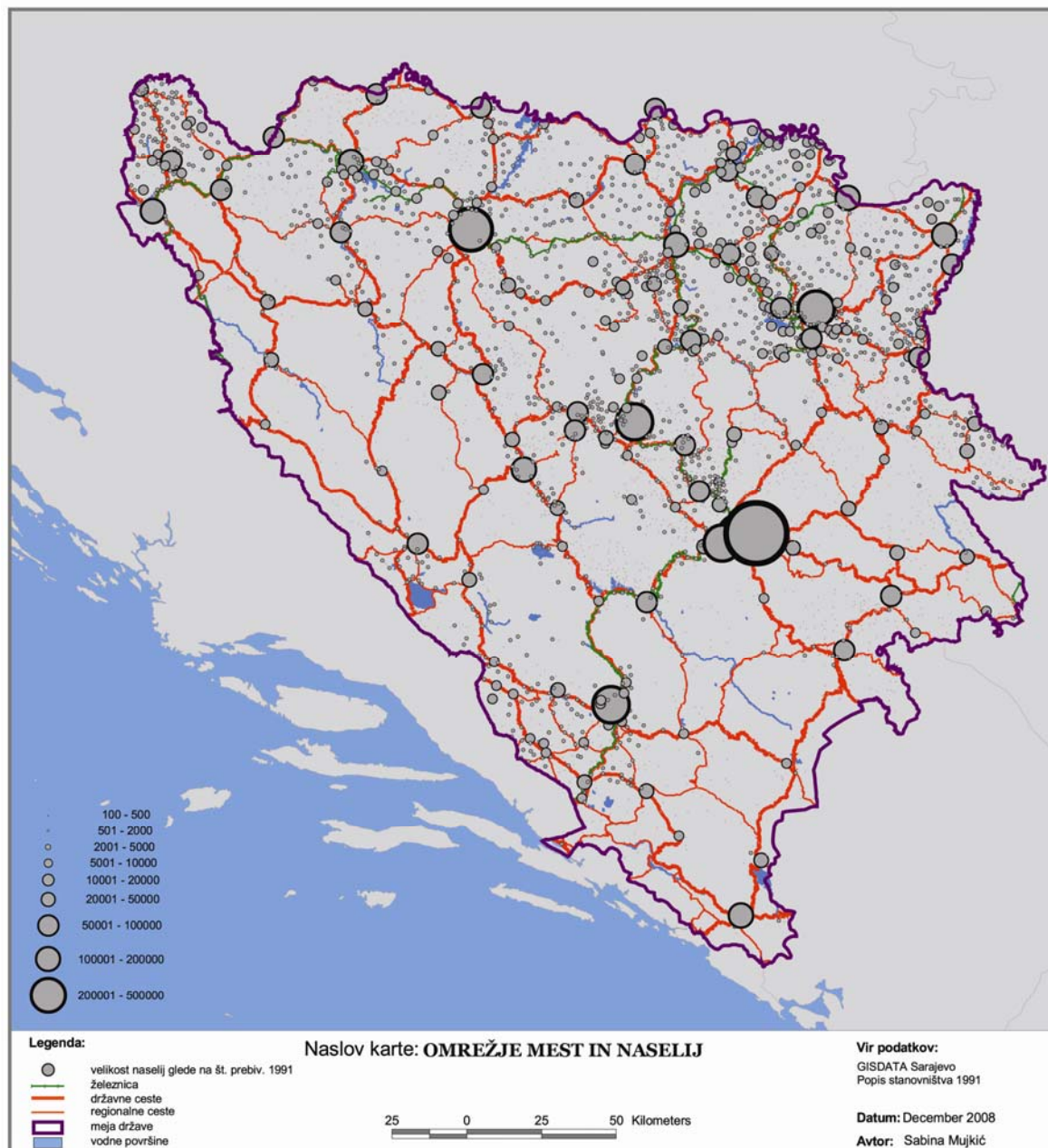
urbanizacijskim procesom - stihijska reprodukcija ekstenzivnih naselij vnaprej zapravlja prostore za bodočo intenzivno urbanizirano poselitev.

Velik del deagrariziranega prebivalstva v Bosni in Hercegovini je bil neurbaniziran. Po ekonomskih karakteristikah je v skupino deagrariziranega prebivalstva sodilo 2/3 prebivalstva. Pomemben delež tega prebivalstva je delal, vendar ni živel v mestu. Ti delavci so ustvarjali dnevne, tedenske ali občasne migracije in tako na specifičen način delovali na sistem poselitve. Delavci so bili zastopani v skoraj vseh vaških naseljih, 80 % vseh zaposlenih je živel v naseljih z manj kot 2.000 prebivalci in vsakodnevno potovalo na delovna mesta. Dnevne migracije stanovanje – delovno mesto so bile en vidik problema, drug vidik pa so bile dnevne in občasne migracije zaradi zadovoljevanja potreb v zdravstvu, izobraževanju, kulturi in oskrbi. Reševanje tega problema je pripeljalo do tega, da se je prebivalstvo iz vasi selilo v mesta ali v okolico mest. Na tak način so se problemi iz enega kraja prenesli v drugega. Da bi svoja bivališča približali delovnim mestom, so migranti pogosto gradili objekte izven urbanega območja, naseljevali periferna mesta ali formirali majhna naselja ali vasi. Migracije vas – mesto pa niso le rezultat privlačnosti mest z možnostjo zaposlitve v številnih industrijah in mestnih službah. Migracije je stimuliralo tudi zelo slabo stanje v kmetijstvu.

Velike investicije v delovna mesta v omenjenih centrih so povzročile večkratno rast prebivalcev v kratkem obdobju, tako da investicije v stanovanja, infrastrukturo in objekte družbenega standarda niso sledile temu razvoju. Za razliko od velikih mest se srednja in manjša mesta niso tako močno razvijala. Z vidika sistema poselitve lahko govorimo o relativnem pomanjkanju srednjih in manjših mest. To je posebej izraženo izven območij koncentracije, kjer prebivalstvo živi v številnih razpršenih vaških naseljih. Zelo intenziven in skoraj spontan razvoj enega dela mreže cest deluje na fiksiranje prebivalstva v zelo razpršenih majhnih naseljih. Del migracijskih tokov se zadržuje ob izgrajenih cestah in vzdržuje tradicionalen razpršeni način poselitve. V celoti pomemben razvoj prometnic stimulira decentralizirano koncentracijo industrijskih kapacitet v manjših naseljih.

Določene tendence industrijske koncentracije potegnejo za seboj koncentracijo prebivalstva in nato spontan razvoj centralnih funkcij višjega ranga v večjih centrih. Po drugi strani je politika razvoja slabo razvitih območij delovala v smeri disperzije industrijskih kapacitet, kar

je povzročilo razpršeno koncentracijo prebivalstva in relativno omejen razvoj nekaterih centralnih funkcij v manjših centrih.

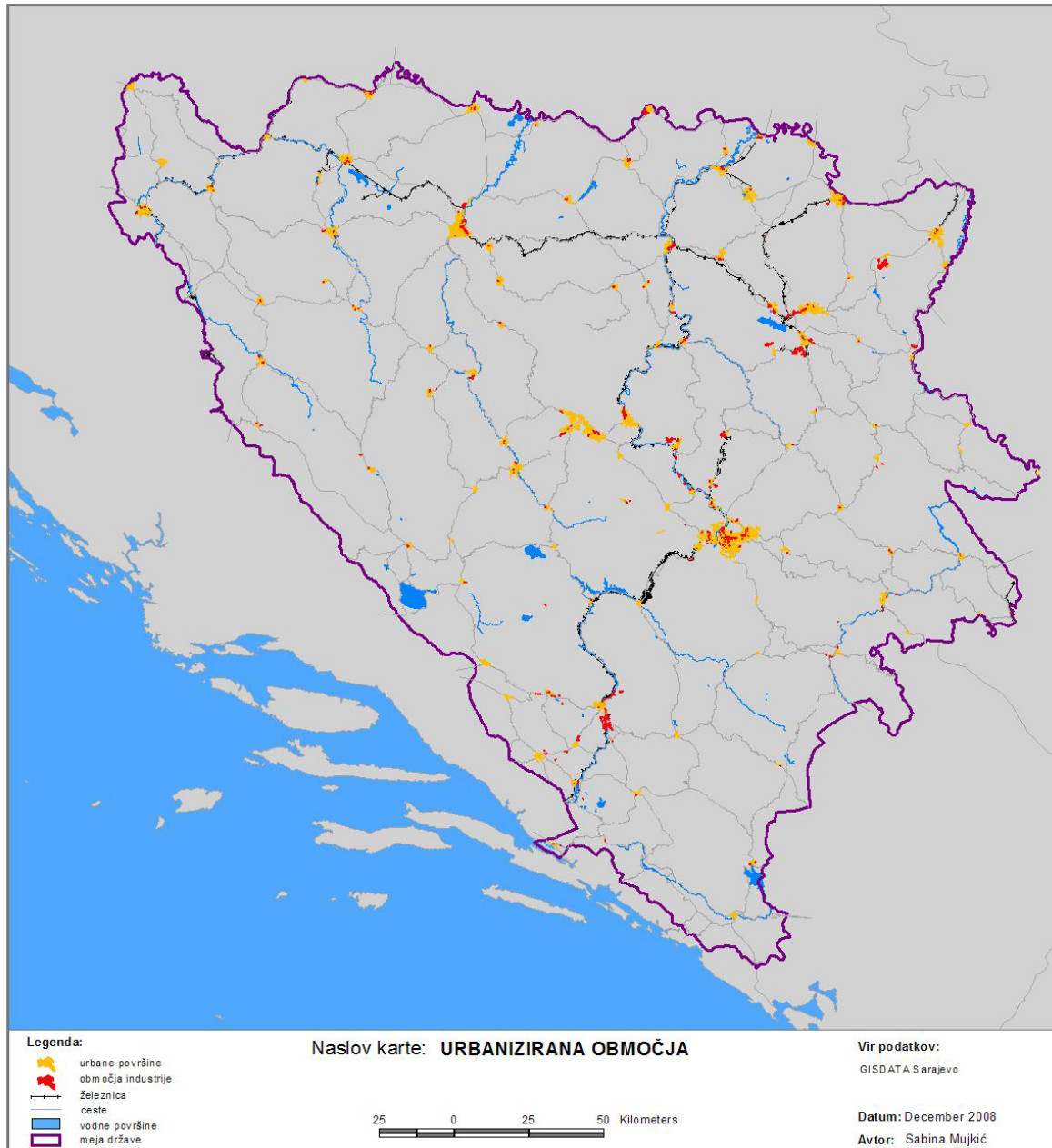
Slika 7: Omrežje mest in naselij v BiH

Fig 7: City and settlement network in BiH

Običajno pojav rasti urbanizacije spremlja tudi rast koncentracije prebivalstva. To najbolj ilustrira koeficient koncentracije - delež mestnega prebivalstva v velikih mestih (več kot

50.000 prebivalcev) glede na skupno število prebivalstva (slika 7). Mestna naselja v BiH so formirala sistem poselitve, ki je vplival na izgradnjo ekonomsko-socialnega prostora. Po osnovni socialno-funkcionalni diferenciaciji se naselja delijo na mestna in vaška. Mestna naselja so tista naselja, ki imajo več kot 2.000 prebivalcev, ob tem pa najmanj 90 % prebivalcev z nekmetijskim poklicem. V BiH je okoli 5.900 naselij, 109 jih ima status mestnega naselja. BiH ima svojstveno velikostno strukturo naselij oziroma mest, ki ima veliko elementov sprejemljivih kot osnovo za modeliranje oziroma usmerjanje prihodnjih urbanizacij. Po velikosti, razvitosti in drugih mestnih značilnostih dominira Sarajevo kot glavno mesto. Mesta drugega reda so: Banja Luka, Mostar, Zenica, Tuzla in Bihać. Relativno velika koncentracija prebivalstva v petih največjih mestnih središčih je v dosedanji razvoj naselij vnašala nekatere negativne elemente in rušilo racionalnost poselitvene strukture. To je pripeljalo do niza problemov neusklajenega razvoja funkcij in zaposlovanja prebivalstva. Demografski rasti mest zaradi mehaničnega prirasta ni adekvatno sledil razvoj infrastrukture. Tako se v poselitvenem sistemu BiH javljajo prostorske formacije, kot so konurbacije, urbani koridorji, mesta-regije (formacija Sarajevske metropolitanske regije, Tuzlanske mesto-regije ter Travnik - Novi Travnik - Vitez, bipolarni formaciji Odžak in Modriča, formacije konurbanih koridorjev na občinskem in medobčinskem nivoju in podobno). Večja koncentracija naselij je v dolinah rek. Opazno je formiranje mestnih aglomeracij, npr. Sarajevo, Banja Luka, Zenica, Tuzla, Mostar, Doboj idr. Na osnovno prometno os Bosanski Šamac-Doboj-Zenica-Sarajevo-Mostar-Čapljina se navezuje krak Bosanska Gradiška-Banja Luka-Jajce-Travnik-Sarajevo na severu, smer zahod-vzhod pa Bihać-Prijedor-Banja Luka-Doboj-Tuzla-Zvornik. Na teh oseh se nahajajo velika mesta kot pomembni razvojni poli, ki skupaj z občinskimi centri in velikim številom naselij tvorijo prostorsko-integracijski element - »urbano strukturo« BiH. V smeri Bosanski Šamac-Doboj-Zenica-Sarajevo-Mostar-Čapljina se pojavlja polarizacija regionalnih centrov, centrov nižjega ranga, z velikim številom naselij, ki so formirali urbano strukturo, ki je z svojimi ekonomskimi in socialnimi funkcijami integrirala pomembna območja BiH.

Mesta, večja od 10.000 prebivalcev, ki predstavljajo pole razvoja, se pojavljajo tam, kjer je koncentracija prebivalcev v naseljih večja od 2.000. Ta mesta so pomembni poli razvoja in z ostalimi naselji tvorijo urbano strukturo, ki je s svojimi ekonomskimi in socialnimi funkcijami integrativno delovala na širši prostor.

Slika 8: Urbanizirana območja

Figa 8: Urbanized areas

2.3.2 Prebivalstvo

Po mednarodnih ocenah iz leta 2006 ima BiH 4.498.976 prebivalcev. Zadnji uradni popis prebivalstva v BiH je bil 1991, takrat je BiH imela 4.377.033⁵ prebivalcev. Naslednji popis naj bi se izvedel leta 2011. Takrat bodo popis izvedle tudi vse države članice EU, države kandidatke in potencialne kandidatke. Od popisa se pričakuje, da bo v popolnosti usklajen z zahtevami EU.

Naslednje preglednice prikazujejo stanje o številu prebivalcev po popisnih obdobjih (Preglednica 1), prebivalstvo po starosti, strukturi delovno sposobnega prebivalstva ter gostoto poseljenosti na km² po administrativnih enotah in sedežih teh enot (Preglednica 2) ter prebivalstvo po starosti (Preglednica 3).

Preglednica 1: Število prebivalcev v BiH po popisnih obdobjih

Table 1: Population in BiH by censuses

Št.prebivalcev	Obdobje	Rast št. prebivalcev	Stopnja rasti	Leto
1 890 440				1921
2 323 550	1921-1931	433 155	22,9	1931
2 734 514	1931-1951	411 000	17,6	1951
3 277 948	1951-1961	543 434	19,8	1961
3 746 111	1961-1971	468 163	14,3	1971
4 116 439	1971-1981	370 328	9,9	1981
4 377 033	1981-1991	260 594	6,3	1991

Vir: Statistički godišnjak. 1992. Popis stanovništva 1991. Sarajevo, Republički zavod za statistiku

⁵Statistički godišnjak. 1992. Popis stanovništva 1991. Sarajevo, Republički zavod za statistiku.

Preglednica 2: Prebivalstvo po administrativnih enotah in sedežih administrativnih enot, površina in prebivalstvo*

Table 2: Population in administrative units and administrative headquarters, area and population

	Površina cca km2	Št. prebivalcev	Št. prebivalcev na km2
Federacija BiH	26.110,50	2.327.195	89,1
Republika Srbska**	24.617,00	1.264.027	51,3
Distrikt Brčko	493	95.000	192,7
Unsko-sanski kanton	4.125,00	287.998	69,8
Bihać	900	61.191	68
Posavski kanton	324,6	40.513	124,8
Orašje	121,8	20.182	165,7
Tuzlanski kanton	2.649,00	497.813	187,9
Tuzla	294	131.464	447,2
Zeniško-dobojski kanton	3.343,30	400.848	119,9
Zenica	558,5	127.113	227,6
Bosanskopodrinjski kanton	504,6	33.225	65,8
Goražde	248,8	30.383	122,1
Srednjobosanski kanton	3.189,00	255.648	80,2
Travnik	529	55.093	104,1
Hercegovaško-neretvanski kanton	4.401,00	226.632	51,5
Grad Mostar	1.175,00	111.116	94,6
Zapadno-hercegovski kanton	1.362,20	81.833	60,1
Široki Brijeg	387,60	26.252	67,7
Kanton Sarajevo	1.276,90	421.289	329,9
Sarajevo	141,50	304.614	2.152,70
Kanton 10	4.934,90	81.369	16,5
Livno	994,00	32.161	32,4

Vir: FBiH u brojkama 2009, Republika Srpska u brojkama, 2008

*Število prebivalcev je narejeno na osnovi ocen prisotnega prebivalstva, stanje 30.06.2008 za Federacijo BiH

** Ocena prebivalstva leta 2004 za območje Republike Srbske

Preglednica 3: Prebivalstvo po starosti po ocenah v sredini leta 2008*

Table 3: Population by age by estimate in the middle of year 2008

	Skupno	0-14	15-64	65+
Federacija BiH	2.327.195	419.852	1.579.720	327.623
Republika Srbska**	1.264.027	200.980	840.578	222.469
Distrikt Brčko	ni podatka	ni podatka	ni podatka	ni podatka
Unsko-sanski kanton	287.998	57.067	199.349	31.582
Posavski kanton	40.513	5.925	28.234	6.354
Tuzlanski kanton	497.813	91.764	342.839	63.210
Zeniško-dobojski kanton	400.848	76.023	275.371	49.454
Bosanskopodrinjski kanton	33.225	4.727	22.286	6.212
Srednjobosanski kanton	255.648	50.730	170.999	33.919
Hercegovaško-neretvanski kanton	226.632	37.473	150.802	38.357
Zapadno-hercegovski kanton	81.833	14.986	54.786	12.067
Kanton Sarajevo	421.289	70.108	282.373	68.808
Kanton 10	81.369	11.049	52.681	17.666

Vir: FBiH u brojkama 2009, Republika Srpska u brojkama, 2008

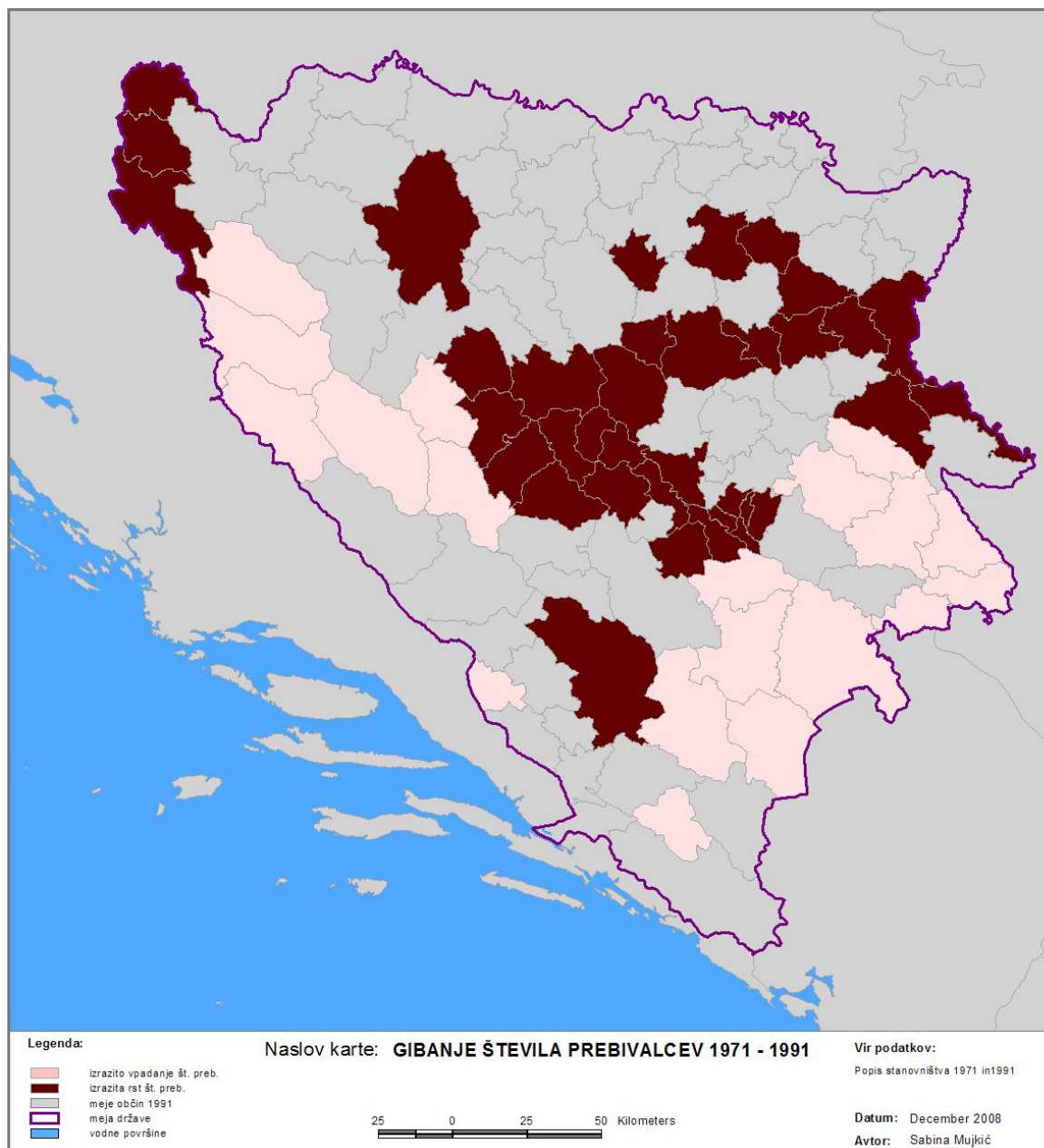
*Ocena prebivalstva sredi leta 2009 za območje Federacije BiH

** Ocena prebivalstva leta 2004 za območje Republike Srbske

Migracije na prostorih BiH so tradicionalno zelo izražene, veliko število občin ima emigracijsko značilnost (slika 9). Mehansko gibanje prebivalstva, pogojevano z vojnimi in povojnimi dogajanjmi, je intenziviralo preseljevanje prebivalstva iz vasi v mesta. S tem je ustvarjena nerealna podoba o urbaniziranosti države.

Po zadnjih podatkih je razmerje med mestnim in vaškim prebivalstvom 60:40. Po popisu iz 1991 je število mestnih prebivalcev znašalo 1,7 milijona ali 39,5 %, kar je za 20 % manj kot danes (na sliki 7 je prikazana velikostna struktura mest in naseljih na osnovi zadnjega uradnega popisa leta 1991). Takšen trend preseljevanja prebivalstva ima za posledico ugašanje vaških naselij in pojav depopulacije prostora v BiH. Podatek o številu ubitih ali izginulih oseb (od leta 1992 do 1995) znaša približno 5 % od skupne populacije iz leta 1991. Svoje domove je zapustilo 2.678.000 prebivalcev, od tega 1.250.000 beguncev in 1.170.000 razseljenih oseb. V BiH je registrirano 73.635 vojnih invalidov in 18.116 civilnih žrtev vojne,

med katerimi je zelo veliko otrok. Demografski kazalniki za leto 2000 glede na 1996 kažejo na neugodne tendence, in sicer: upad števila novorojenih za okoli 15 %, zvišanje števila mrtvih za okoli 17 %, naravni prirastek je zmanjšan z več kot 21.000 na 9.000 oseb. Eden od večjih problemov je zapuščanje BiH s strani mladega in izobraženega prebivalstva. Ta fenomen (»brain drain«) dodatno otežuje reševanje kako socialne tako tudi ekonomske problematike.

Slika 9: Gibanje števila prebivalcev BiH

Fig 9: Movement of number of BiH residents

Po specifičnih obstoječih pogojih v BiH z aspekta socialne ogroženosti in varnosti lahko prebivalstvo razdelimo v štiri osnovne socialno-krizne kategorije:

- begunce in razseljeno prebivalstvo,
- mladi – delovno sposobni – prisiljeni emigrirati in iskati zaposlitev v drugih državah,
- eksistencialno ogroženo prebivalstvo – opredeljeni, da ostanejo v BiH (delovno sposobno prebivalstvo, samohranilke brez rednih dohodkov, vojni invalidi in invalidi dela) in
- manj kot 20 % socialno-ekonomsko varne populacije (vključujoč okoli 12 % prebivalstva z družinskim dohodkom več kot 500 EUR na mesec).

V vsakdanji praksi obstaja direktna zveza med revščino in degradacijo okolja, ki se danes kaže skozi nekontrolirano in prekomerno eksploatacijo naravnih dobrin, posebej kmetijskih, ter velike migracije vaškega prebivalstva v mesta, kar še dodatno otežuje zahtevno situacijo. Danes v BiH živi med 60 in 70 % prebivalstva na robu eksistence. Donacije so se zmanjšale, domači viri sredstev za velike socialne probleme se počasi in neopazno povečujejo. Državna podjetja koristijo kapacitete v povprečju od 10 do 15 %. Jasno je, da je rešitev problema revščine in socialne problematike v BiH v gospodarskem razvoju, zato je potrebno izvesti rekonstrukcijo proizvodnih sposobnosti države za doseganje predvojnega obsega zaposlenih v trajnostnem razvoju ruralnih območij, kar bi pomenilo vrnitev razseljenega prebivalstva in beguncev.

2.3.3 Industrija

Po drugi svetovni vojni je bila v BiH visoka gospodarska rast sekundarnega sektorja, posebej vojne industrije. V obdobju 1945-1991 je BiH doživela pomembno gospodarsko preobrazbo z rastjo 5 % na leto. Leta 1991 je primarni sektor prispeval 20 %, sekundarni 56 %, terciarni pa 24 %. Ekonomski razvoj je v visoki korelaciji z razpoložljivim prostorom, njegovo kvaliteto in naravnimi vrednotami. Razmestitev industrije v BiH (slika 8) je pogojevala razmestitev tudi drugih gospodarskih in izven gospodarskih kapacitet. To se vidi iz neuravnotežene teritorialne organizacije gospodarstva, pomembnimi razlikami v razvitosti med občinami, polarizaciji prostora, hiperkoncentraciji, negativnem vplivu na okolje ipd.

2.3.4 Zaposlenost po različnih dejavnostih

Spodaj je prikazan razmerje zaposlenosti v času pred vojno in danes v dejavnostih, ki so zaposlovale večje število delavcev.

- Tekstilna industrija

V času pred vojno je bilo v tekstilni industriji zaposlenih 105.000 ljudi, kar je predstavljalo 10,5 % od skupnega števila zaposlenih. V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja se je razvojna politika BiH preusmerila od težke industrije k predelovalni, vključno s tekstilno industrijo in industrijo usnja, ki so bile favorizirane zaradi poceni delovne sile. Revitalizacija te dejavnosti bi predstavljala kompromisno rešitev v smislu manjšega obremenjevanja okolja in bi lahko imela prioriteto v razvojni politiki.

- Lesna industrija

V lesni industriji je zaposlenih okoli 22.500 delavcev, kar predstavlja 3,5 % skupnega števila zaposlenih in 32,7 % zaposlenosti v primerjavi s časom pred vojno. Glede na velike količine gozda v BiH bi bila ta industrija, ki je bila v predvojnem času orientirana na izvoz in ena najuspešnejših, lahko dejavnost, preko katere bi se enostavno in hitro revitalizirala zaposlenost v enakem obsegu kot v času pred vojno.

- Proizvodnja in predelava kovin in proizvodnja strojev

Po vojni je v tej dejavnosti zaposlenih okoli 50.000 ljudi ali manj kot ena tretjina od zaposlenih pred vojno.

- Rudarstvo in kamnolomi

V tej dejavnosti je bilo v predvojnem obdobju zaposlenih več kot 58.000 ljudi, kar je predstavljalo 5,8 % od skupno zaposlenih, po vojni pa 32.000. Fizični obseg proizvodnje je zmanjšan v povprečju na 33 %.

- Energetika

Energetika je edina dejavnost, ki ima več zaposlenih v povojnem obdobju v primerjavi s časom pred vojno. Zaposlenih je več kot 18.000 ljudi. Skupni hidroenergetski potencial BiH znaša 6.100 MW, od tega se izkorišča samo 35 % moči.

- Proizvodnja hrane in pijače

V tej dejavnosti je zaposlenih 17.000 oseb, kar je 68,9 % od predvojnega stanja v tej dejavnosti in vsega 2,7 % od skupno zaposlenih. Dobrine, ki so na razpolago, nudijo veliko razvojno priložnost v proizvodnji zdrave hrane, eksploataciji naravnih (mineralnih) voda, idr.

- Nafta, guma in kemikalije

Zaposlenih v tej dejavnosti je 12.600 oz. 2,0 % od skupnega števila zaposlenih, kar je za polovico manj kot v času pred vojno.

- Proizvodnja in predelava tobaka

Po vojni število zaposlenih v tej dejavnosti znaša 1.300, kar je za polovico manj od števila zaposlenih pred vojno.

- Promet

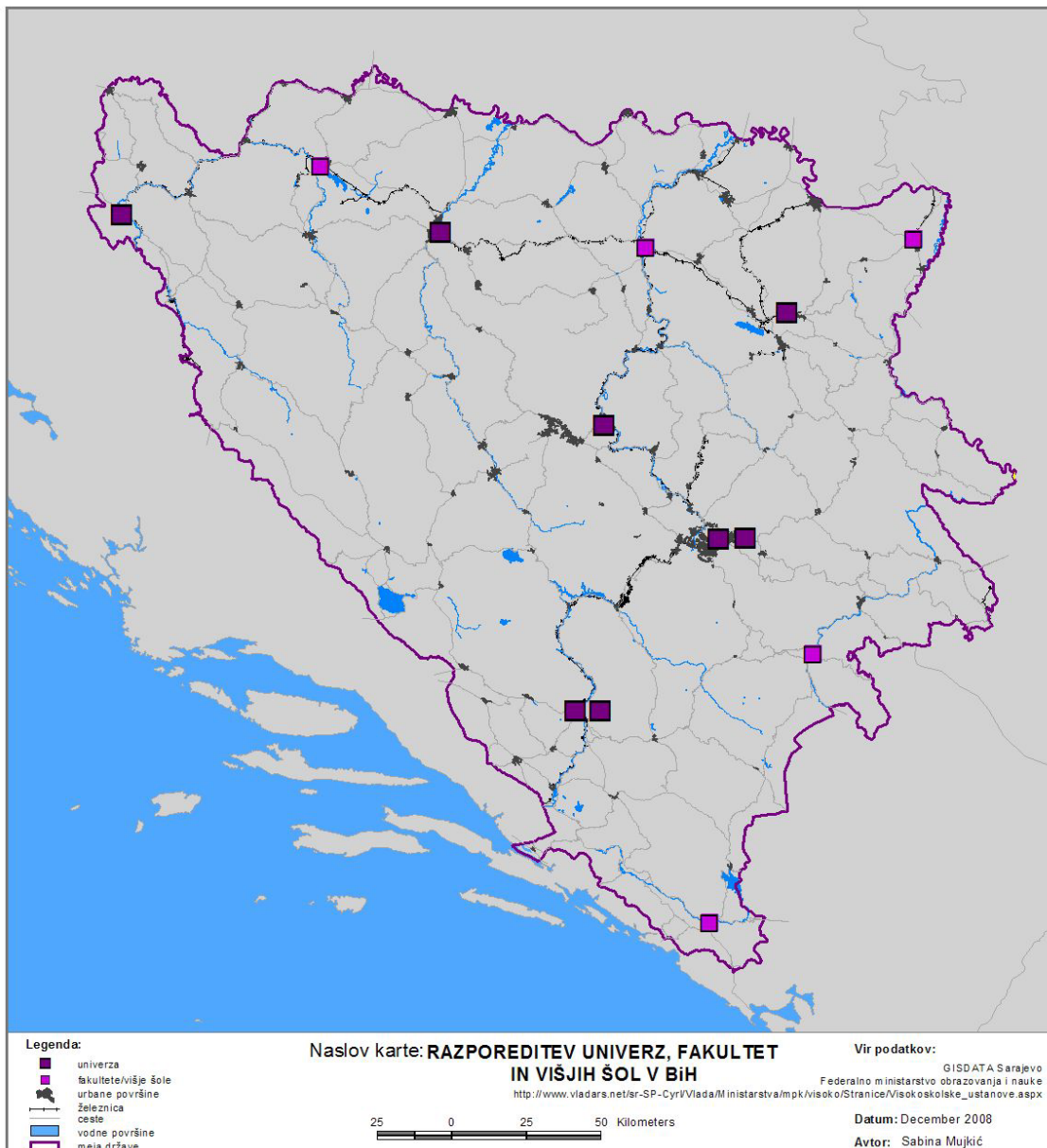
V prometu je bilo pred vojno zaposlenih 68.800 ljudi, po vojni pa 44.700, kar je 7 % od skupnega števila zaposlenih. Zmanjšana gospodarska dejavnost na eni strani, povečano število osebnih avtomobilov na drugi in paraliziranost železniškega prometa na tretji strani so vplivali, da se je struktura prometna zelo spremenila glede na stanje pred vojno.

2.3.5 Izobraževanje

Bosna in Hercegovina ima zelo razvejano mrežo univerz (slika 9). Največja univerza je v Sarajevu, vanjo so vključene različne fakultete, ki so locirane v samem mestu, ali dislocirane v drugih mestih BiH. Obstajajo še univerze v Tuzli, Zenici, Mostarju (univerza in vseučilišče), Banja Luki, Vzhodnem Sarajevu ter nekaj fakultet v manjših mestih. Podobno kot pri pristojnostih za prostor in okolje tudi pri izobraževanju ni enotnega sistema. Sama delitev prostora je povzročila ustvarjenje več univerz, ki temeljijo na etničnih principih, kot je

primer Mostarja, ki ima na levem in desnem bregu reke univerzo, ali pa primer Sarajeva in Vzhodnega Sarajeva.

Izobražena delovna sila ni garancija ekonomskega uspeha države, je pa zelo pomemben predpogoj. Strokovno izobraževanje predstavlja ključen predpogoj za ekonomski razvoj ter zmanjšanje stopnje nezaposlenosti in revščine.

Slika 10: Razporeditev univerz, fakultet in višjih šol v BiH

Fig 10: Layout of universities, faculties and colleges in BiH

2.4 Infrastruktura

Prometnice, vodnogospodarski objekti, elektroenergetska mreža in telekomunikacijska infrastruktura predstavljajo pogoje modernega življenja in gospodarjenja ter izražajo stopnjo razvitosti družbe. Razvitost infrastrukture je pokazatelj stopnje družbeno ekonomskega razvoja določenega območja. V primerjavi z evropskimi standardi je prometna infrastruktura v BiH slabo razvita, dolžina avtocest je nekaj deset km, železniško omrežje je nerazvito in zastarelo.

2.4.1 Promet

2.4.1.1 Železnica

Zaradi razgibanega reliefa so prometnice formirane v ozkih dolinah rek, kjer so se iz istih razlogov razvijala tudi naselja. Velik del BiH je brez železniških prog (slika 11). Obstajata samo dve železniške smeri, in sicer v dolinah rek Neretve in Bosne. Prvi povezuje luko Ploče, Mostar, Sarajevo, Zenico in Doboj z magistralno progo Beograd-Zagreb-Ljubljana, drugi pa predstavlja vez te magistrale in proge Zagreb-Split, ki povezuje Tuzlo, Doboj, Banjo Luko in Bihać. Na ta način so z železnico povezani industrijski in rudarski bazeni, vendar pa je velik del BiH ozemlja izven dometa teh prometnic. To je tudi eden izmed razlogov, da ni formiranih pomembnejših gospodarskih centrov. Trenutno stanje železniškega prometa omogoča normalen promet brez večjih investicij, vendar je sistem zastarel. V železniškem prometu (1.031 km) je zelo zmanjšan prevoz masovnega tovora, razen nafte, tako da je vprašljivo, kdaj bodo ustvarjeni pogoji za racionalno poslovanje železnice.

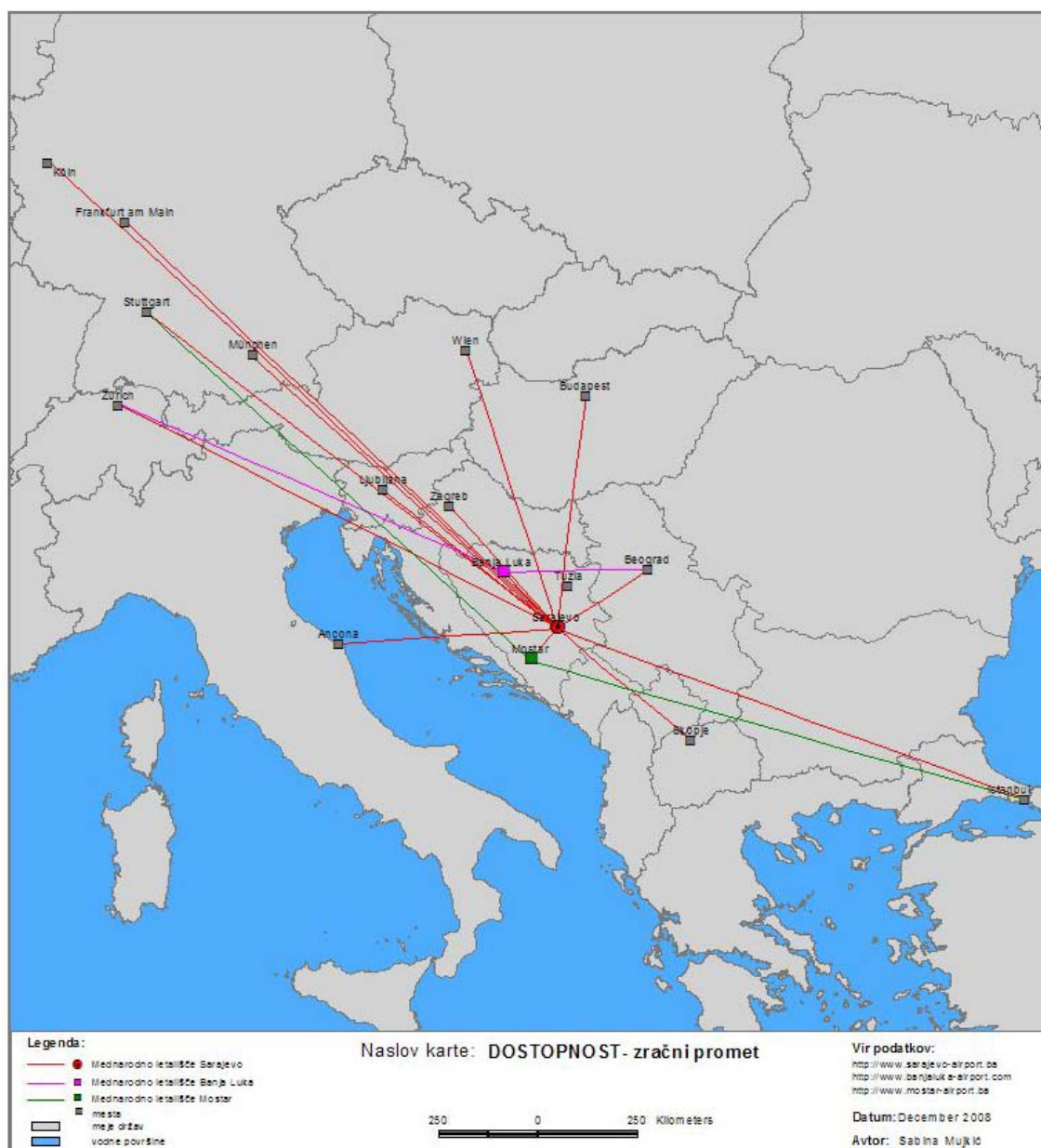
2.4.1.2 Ceste

Podobno je tudi stanje cestne mreže. Ceste v BiH so v zelo slabem stanju. Stopnja varnosti v cestnem prometu je nizka. Zelo malo je prometnic, ki bi zadostile evropskim standardom. Tudi magistralna mreža cest ni dovolj razvita, da bi se izkoristile vse lokacijske prednosti BiH. Cestni promet se odvija po prometnicah skupne dolžine 22.600 km (3.800 km primarne mreže, 4.800 km regionalne mreže in 14.000 km lokalne mreže) (slika 11). Povečana gostota prometa kaže potrebo po modernizaciji obstoječega cestnega omrežja in izboljšanje varnosti na lokalnih in magistralnih cestah. Avtocestna mreža je v začetni fazi izgradnje. Vsega skupaj

ima BiH cca 30 km zgrajene avtoceste. Načrtovanih je več kot 1.000 km avtoceste skozi BiH, kar lahko še dodatno vpliva na že izraženo koncentracijo poselitve ob cestah in v dolinah rek.

2.4.1.3 Zračni promet

BiH ima 4 letališča, in sicer v Sarajevu, Mostarju, Banja Luki in Tuzli (slika 10 in slika 11). Vsa so prenovljena in registrirana za mednarodni zračni promet. V zračnem prometu je pričakovati nadaljnji razvoj, manj pa v širitvi letališč in modernizaciji ter opremljanju.

Slika 11: Direktne zveze z letališč BiH

Fig 11: Direct connections from BiH airports

Slika 12: Prometna infrastruktura BiH (železnica, ceste, letališča)

Fig 12: Traffic infrastructure of BiH (railways, roads, airports)

2.4.1.4 Vodni promet

Na reki Savi, mejnemu vodotoku s Hrvaško in Srbijo, je možna plovba vzdolž celega vodotoka (332 km) - povezovanje s plovnim rečnim sistemom Evrope. Na ostalih vodotokih v BiH je plovba možna le po reki Uni (4 km), po reki Neretvi se načrtuje plovba od Metkovića do Čapljine. Morski promet je vezan na Luko Ploče na Hrvaškem. Določene možnosti obstajajo tudi v Neumu.

2.4.2 Energetika

Osnovni identificirani viri primarne energije v BiH so velike rezerve premoga in hidroenergetski potencial. Učinkovitost proizvodnje energije v BiH je nizka v primerjavi z razvitimi gospodarstvi. Električna energija, ki se proizvaja v hidro in termoelektrarnah, ima veliki izvozni potencial. Skupni hidroenergetski potencial BiH znaša 6.100 MW, od tega se izkorišča le 38,75 % moči, kar daje okoli 40 % skupne proizvodnje električne energije. Bazeni geotermalnih vod se nahajajo na več lokacijah po BiH. Njihova eksploatacija je zelo pomembna, ker se lahko termalna voda izkorišča za ogrevanje (stanovanjskih in poslovnih prostorov ipd.), mineralno vodo pa se lahko uporablja v zdraviliške namene in prehrano ter za rekreativne namene (kopališča). Uporaba geotermalnih vod nudi možnosti za zmanjšanje uporabe drugih energentov in za odpiranje novih delovnih mest.

2.4.3 Odpadki

Odpadki predstavljajo enega od prioritarnih problemov zaščite okolja v BiH. Edina možnost gospodarjenja s komunalnimi in nevarnimi odpadki (industrijski, medicinski in drugi nevarni odpadki) so lokalna (občinska) odlagališča, pri čemer je večina teh odlagališč na neprimernih lokacijah in/ali tehnično neopremljena. BiH ima okoli 75 legalnih občinskih odlagališč (25 v RS in 50 v FBiH) ter neznano število divjih odlagališč. Številna so lokalna odlagališča. V veliki meri so odlagališča ob jezerih, rekah in zapuščenih kamnolomih. Problematika odlagališč industrijskih in nevarnih odpadkov v BiH ni ustrezno rešena. Doseganje EU standardov pri integralnem gospodarjenju z odpadki zahteva relativno velike investicije. Za dolgoročno izboljšanje stanja na področju odpadkov je potrebno:

- izgraditi in vzpostaviti učinkovit sistem gospodarjenja z odpadki,
- zmanjšanje količine odpadkov,
- povečanje materialne in energetske uporabe odpadkov in
- sprejetje ekonomskih ukrepov.

2.5 Turizem

Največje število turistov v BiH je bilo leta 1986, in sicer 2 milijona, leta 2000 pa le 390.000. Nove tendence v razvoju kažejo, da obstajajo možnosti tudi za razvoj turizma, posebej ekoturizma. Turistični potenciali v BiH so v zdraviliškem turizmu, planinskem (zimskem) in obmorskem turizmu tako za domače kot za tuje goste. Osnovne omejitve pri razvoju turizma so v politični nestabilnosti države, slabi kvaliteti in funkcionalnosti domačega prometa in v splošnem nivoju razvoja po vojni. Rasti povpraševanja po turističnih storitvah se ne more pričakovati, dokler ne pride do stabilizacije v državi in izgradnje mreže evropskih prometnic. Treba pa je poskrbeti tudi za zmanjševanje ekološke ogroženosti atraktivnih lokacij, namenjenih turizmu.

2.6 Ogroženost okolja

Stanje okolja v BiH je zelo specifično. Nekateri okoljski elementi (kvaliteta zraka, sladkovodnih tokov in gozda) so zaradi zmanjšanja kapacitete industrije boljši, drugi okoljski elementi (odpadki, odpadne vode, mine – nezmožnost izkoriščanja kmetijskega in gozdnega zemljišča in dr.) pa so slabši kot v drugih evropskih državah.

2.5.1 Ozračje

Vzroki onesnaženja zraka v BiH so naslednji: proces izgorevanja goriv, industrija (metalurgija, rafinerija nafte,..), promet in drugi izvori (sežiganje, samosežiganje odpadkov,...).

Z aspekta varovanja čistega zraka številne industrijske naprave niso dobro locirane. Največji del naprav, ki onesnažujejo zrak, je locirano na severovzhodu BiH. Naselje Zenica se je razvilo neposredno ob železarski industriji, tudi tovarni cementa v Kaknju in Lukavcu sta locirani poleg naselij. V teh in številnih drugih primerih je bila premajhna pozornost posvečena varovanju pred negativnimi vplivi industrijskih obratov. Promet predstavlja enega pomembnejših virov onesnaževanja zraka, posebej v mestnih centrih, kjer predstavlja nevarnost za zdravje ljudi (neustrezno reguliran, male hitrosti, pogosta ustavljanja) – problematične so visoke emisije škodljivih plinov ali substanc.

2.5.2 Tla

Glavni problemi v povezavi z ogroženostjo tal so: poškodovanost zaradi eksploatacije raznih surovin, odlagališča odpadkov, izgradnja naselij, industrijskih in drugih objektov, erozije, plazovi in minirane zemljiške površine.

2.5.3 Vode

Na kvaliteto vode v BiH vplivajo predvsem izpusti odpadnih vod brez prečiščevanja in onesnaženje voda zaradi divjih odlagališč odpadkov. Kar 90 % odpadne vode iz gospodinjstev se izpušča direktno brez prečiščevanja v najbližje vodotoke ali podzemlje. Na omrežja kanalizacijskih sistemov v urbanih središčih z več kot 10.000 prebivalci je priključeno 72 % prebivalstva, v manjših naseljih okoli 10 %. Nekateri vodotoki v predvojnem obdobju so bili onesnaženi tudi do IV. stopnje onesnaženosti. Posebej sta bila onesnažena vodotoka Bosna in Vrbas. Trenutno je onesnaženje ponekod manjše zaradi nedelovanja industrije, a je še vedno veliko, ker odpadnih voda ne prečiščujejo. Vode so onesnažene tudi z direktnim metanjem odpadkov v reke ali zaradi odlaganja odpadkov v neposredni bližini vodotokov.

BiH nima objektov za ustrezno protipoplavno zaščito, oziroma nima večjih akumulacijskih prostorov.

Zaključek

Na osnovi analize stanja in možnosti prostorskega razvoja BiH ugotavljamo, da obstaja niz ovir za uravnotežen prostorski razvoj, prvenstveno zaradi administrativne ureditve, neurejenega sistema funkcioniranja države in posledično prevelikega in neusklajenega administrativnega aparata (npr. 13 ministrstev za področje okolja in prostora). Delitev mest na dva dela, kot so na primer Sarajevo, Mostar in Doboj, in vzpostavljanje dvojnih institucij (izobraževalnih, zdravstvenih, upravnih itd.) niso dobra osnova za usklajen in učinkovit gospodarski, socialni in prostorski razvoj. Razseljenost prebivalstva znotraj države in povsod po svetu tudi predstavlja oviro za razvoj. Prevelika koncentracija prebivalstva v določenih mestih vpliva na preobremenitev infrastrukture in funkcij, po drugi strani določena območja, ki so imela vzpostavljeno ustrezno infrastrukturo in funkcije, so popolnoma prazna. Potenciali razvoja BiH pa so predvsem: dobro razvejana cestna infrastruktura, ki jo je sicer potrebno modernizirati, bogatstvo s hidropotencialom, kar omogoča proizvodnjo električne energije, velike gozdne in kmetijske površine, izrazito kvalitetna naravna in kulturna dediščina, ki jo je sicer potrebno varovati pred velikim pritiskom urbanizacije in degradirana območja, ki jih je možno prestrukturirati za sodobne namene.

3 IZHODIŠČA IN USMERITVE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ IN POLICENTRIČNI PROSTORSKI RAZVOJ

Uvod

Analiza stanja v prostoru BiH je opozorila na problem neuravnoveženega razvoja v prostoru (večja območja praznjenja v.s. območja koncentracije) in posledično na problem zagotavljanja trajnostnega razvoja.

Zato je v prvem delu poglavja podan pregled teoretičnih virov na temo trajnostnega razvoja, policentričnega razvoja in prostorskega razvoja EU. V drugem delu poglavja pa je podan detajlni prikaz pomembnih usmeritev, priporočil in smernic iz dokumentov ZN in EU za doseganje trajnostnega razvoja.

3.1 Trajnostni razvoj

Pojem *sustainable development* se v slovenski jezik prevaja z različnimi izrazi, in sicer kot trajnostni, uravnoveženi, trajno uravnoveženi, sonaravni, vzdržen, usklajen, zadržan, okolje ohranjajoč, okoljsko odgovoren ali okoljsko pravičen razvoj.

Trajnostni razvoj je leta 1987 definirala Svetovna komisija Združenih narodov za okolje in razvoj (*World commission for environment and development* - WCED). V skladu z opredelitvijo Svetovne komisije za okolje in razvoj trajnostni razvoj razumemo kot razvoj, ki omogoča zadovoljevanje potreb sedanjih generacij, ne da bi bile pri tem ogrožene možnosti prihodnjih za zadovoljevanje njihovih (WCED, 1987), eden od osnovnih ciljev pa je izboljšanje kvalitete človekovega življenja znotraj okvirov nosilne sposobnosti Zemlje (*International Union for Conservation of Nature / United Nations Environment Programme/ World Wide Fund* - IUCN/UNEP/WWF, 1991). Trajnostni razvoj je družbeni konstrukt, ki se nanaša na dolgoročno evolucijo zelo kompleksnega sistema – človeštva in gospodarstva, ki se nahajata znotraj ekosistemov ter biogeokemičnih tokov planeta (Meadows, 1999).

Veliko definicij trajnostnega razvoja se ponuja glede na posebne poudarke različnih avtorjev. Najpogosteje citirana definicija je iz poročila Brundtlandove⁶ komisije iz leta 1987, in sicer: Trajnostni razvoj zadovoljuje potrebe sedanjega človeškega rodu, ne da bi ogrozili možnosti prihodnjih rodov, da zadovoljijo svoje potrebe. Strategija trajnostnega razvoja obsega, bolj dosledno po Vrhu Združenih narodov (2005), tri stebre: gospodarski razvoj (trajnostni razvoj zagovarja ekonomijo, ki je konkurenčna na svetovnem vrhu), socialni razvoj (zajema ljudi, enakost med njimi glede zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb, dostopa do zdravega življenjskega okolja, hrane,..) in varstvo okolja (zaščita okolja in ohranjanje za nadaljnje generacije).

Odlok o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Ur.l.RS št. 76/04) pojem trajnostni /vzdržni prostorski razvoj opredeli kot zagotavljanje take rabe prostora in prostorskih ureditev, ki ob varovanju okolja, ohranjanju narave in trajnostni rabi naravnih dobrin, ohranjanju kulturne dediščine in drugih kakovosti naravnega in bivalnega okolja omogoča zadovoljitev potreb sedanje generacije brez ogrožanja prihodnjih generacij.

Postavljanje temeljev načel trajnostnega razvoja se lahko izpostavi prvo mednarodno okoljsko srečanje v Stockholmu leta 1972 ter ustanovitev Svetovne komisije za okolje in razvoj v okviru Organizacija Združenih narodov (OZN) (več o tem v podpoglavju o mednarodnih dokumentih in trajnostnem razvoju v nadaljevanju).

Bistvo trajnostnega razvoja je, da človek trajno vzdržuje naravne potenciale. Naravni potencial je potrebno ohraniti tudi za prihodnje generacije. Ko sprejemamo za vodilo trajnost gospodarskega, ekološkega in družbenega razvoja, se le ta izrazi v konceptu dolgoročnosti. To pa dosežemo tako, da sproti usklajujemo kratkoročne in srednjeročne cilje pri odločitvah o ravnanju posameznih resorjev. Stališča R. Rocharsa (1997) glede pojmovanja »trajnostnega« mesta v prihodnosti so:

- gosta poseljenost in policentričnost, ki omogoča, da posamezne soseske same po sebi in medsebojno dobro funkcionirajo in da so manj odvisne od avtomobilskega prometa;

⁶ Page 8, *Svetovna komisija za okolje in razvoj. Naše skupne prihodnosti.* . (Pogosto imenovan kot pristop »od Brundtland poročila« po Gro Harlem Brundtland, predsednik Komisije)

- zelo pestre možnosti za prepletanje dejavnosti in komunikacije, ki omogočajo živahno javno delovanje in življenje;
- ustrezna demokratična in samoupravna ureditev, ki omogoča enakovreden dostop do blaginje in življenjskih možnosti;
- okolju prijazna organizacija s cikličnim metabolizmom, ki okolju toliko odvzema kolikor mu vrača;
- pluralizem (»odprto mesto«), ki omogoča, da se uveljavijo eksperimenti in nove ideje tudi v arhitekturi;
- končno je trajnostno mesto tudi »lepo mesto«, ki je spodbudno tako za umetnosti, urbanizem kot krajino.

Trajnostno usmerjanje razvoja v prostoru lahko povezujemo (Hesse, 2008) tudi s strateškimi cilji, kar je povezano s pojmom integracije:

- povezava sektorskega načrtovanja v prostoru regije, ki naj se dopolnjuje s celotno strategijo;
- povezava prostorskega načrtovanja z ekološkimi vidiki ravnanja,
- uveljavljanje načel trajnosti tudi v ekonomske vidike, posebej ko gre za rabo okolja;
- večanje sposobnosti lokalnih in regionalnih dejavnikov pri razreševanju problemov tako na strokovni kot upravno-politični ravni;
- povezovanje ciljev in vsebin zasebnih in javnih nosilcev odločanja ob čim večji udeležbi dejavnosti.

Pet vidikov, ki so izrednega pomena za trajnostni razvoj mest:

- nadzor nad fizično širitvijo mest;
- mešanica funkcij in mešanih skupin;
- preudarno upravljanje z urbani ekosistemi ob varčevanju z naravnimi viri (predvsem
- viri vode, energije in odpadkov);
- boljša dostopnost do različnih vrst prometa, ki niso le učinkovite ampak tudi okolju prijazne;
- ohranjanje in razvoj naravne in kulturne dediščine.

Trajnostno mesto (Rogers, 1999) je: lepo, kreativno, ekološko, prostor srečevanj, kompaktno in policentrično ter raznovrstno.

Kriteriji za bolj trajnostno obliko in strukturo mesta so ponazorjeni v preglednici 4.

Preglednica 4: Kriteriji za trajnostno obliko in strukturo mesta

Table 4: Criteria for durable form and structure of the city

Maslow-a hierarhija človekovih potreb	Kaj mora »dobo« mesto nuditi	Splošno sprejeti kriteriji trajnosti za mesto in mestno regijo
1. Ponudba za vse fizične potrebe	<ul style="list-style-type: none"> - kraj bivanja - ustrezen dohodek - izobrazba in usposabljanje - transport (mobilnost) in komunikacija - dostop do uslug in storitev 	Fizične lastnosti mesta/mestne regije: <ul style="list-style-type: none"> - kontrola razvoja - sprejemljiva visoka gostota prebivalstva - okolje mešanih rab - prilagodljivost spremljajočim se socioekonomskim razmeram
		Zahteve za mesto / mestno regijo: <ul style="list-style-type: none"> - javni transport - zmanjšanje količine prometa - hierarhija uslug in storitev - dostop do zelenih odprtih površin
2. Varnost in zaščita	<ul style="list-style-type: none"> - vizualno in funkcionalno urejeno in kontrolirano okolje - kraj brez onesnaževanja in hrupa - kraj brez nesreč in kriminala 	Okoljski in ekološki pogoji: <ul style="list-style-type: none"> - okolje brez onesnaževanja - privatna zunanja površina - simbiotični odnos med mestom in podež.
3. Spodbudno socialno okolje	<ul style="list-style-type: none"> - kraj kjer imajo ljudje svoje korenine in otroci svoje prijatelje - občutek skupnosti in pripadnosti kraja 	Socio-ekonomski pogoji: <ul style="list-style-type: none"> - socialno mešana struktura - lokalna avtonomija in samooskrba
4. Dobra podoba, sloves in ugled	<ul style="list-style-type: none"> - kraj, ki zagotavlja občutek samozavesti in moči - kraj, ki zagotavlja status in dostojanst. 	
5. Možnosti za kreativnost	<ul style="list-style-type: none"> - posamezniki sami oblikujejo svoj osebni prostor - skupnosti oblikujejo četrti in soseske 	
6. Estetsko prijetno okolje	<ul style="list-style-type: none"> - lepo načrtovan kraj - fizično slikovit kraj - mesto, ki je kraj kulture in je umetnostna stvaritev 	Vizualno- formalna kvaliteta: <ul style="list-style-type: none"> - podoba mesta kot entiteta in njegovih delov, sosesk in četrti - zagotavljanje občutka centralnos. in kraja

Vir: Frey (1999) Designing the city, Towards a more sustainable urban form

V članku *Strokovne analize prostorskega razvoja* A. Černe (2005) izpostavlja, da se s postopno krepitvijo procesov reurbanizacije, predvsem v regionalnih središčih upočasnijo procesi suburbanizacije. Vzpostavi se dejavna zemljiška politika v regionalnih središčih, razvojnih centrih in pomembnejših središčih turističnega pomena. Urbani razvoj je zasnovan na »znanju«, enoten info-urbani prostor visoko razvite informacijske družbe in razvoju informatiziranja v urbanem okolju, ki povezuje gospodarske, družbene in kulturne akterje. Razvoj poselitve je podprt z učinkovitim urbanističnim planiranjem ter oblikovanjem in upravljanjem urbanega prostora. Urbano okolje je kakovostno, dobro dostopno, varno, estetsko in z razpoznavno podobo, regionalno povezano. Razvoj velikih, srednjih in malih mest je v skladu z razvojem podeželja, z racionalno razporeditvijo dejavnosti, delovnih mest in prebivalcev ter upoštevanjem značilnosti poselitvenega vzorca in upoštevanjem identitete na državni, regionalni in lokalni ravni. Prihaja do izboljšanja stanja okolja in enakomerne porazdelitve obremenitev okolja. Povečuje se medmestna povezanost, enakomerna razporejenost infrastrukture, premišljeno poseganje v prostor, trajno uravnotežen razvoj urbanega in podeželskega prostora, izboljša se prometna povezanost po državi, izboljša ponudba dejavnosti in delovnih mest po državi, vzpodbuja lokalne iniciative, krepijo se obmejna območja, varuje kulturna identiteta, manjša okoljske obremenitve v središčih, prepoznavnost prostora in identitete z njim se izboljšuje, omejuje se rast večjih središč, v prostoru se vzpostavlja večja dinamika, zgradba lokalnih središč med večjimi središči je bolj stabilna, možnost doseganja optimalnih razmerij med urbanim prostorom in krajino, med mestom in podeželjem je večja. Modificirana mrežna inačica poselitve/urbanega razvoja v različnih možnih prostorskih oblikah je najbolj realna, smotrna, trajnostna, vzdržna in učinkovita, saj pomeni sonaraven, vzdržen razvoj, enakomerno napajanje prostora in nadgradnjo policentričnega razvoja, kar ohranja dobro mrežno strukturo naselij, komunikacij in rabe tal, okoljsko odgovornost, ohranja identitete mest, vasi, krajinskih celot in drobnih prostorskih struktur, pomeni najmanjše odmike od razvojnih teženj, vzpodbuja regionalni razvoj, spodbuja sodelovanje in samoupravo ljudi na lokalni ravni, pomeni optimizacijo lokalnih naravnih virov, zaščito najpomembnejših naravnih bogatstev, pomeni sonaravno poseganje v prostor, smotrno in vzdržno rabo naravnih virov ter smotrno adaptacijo naravnega okolja, zmanjšuje energetske in prehranske odvisnosti ter omogoča največjo proizvodnjo hrane, daje prednost kmetijstvu v območjih z najugodnejšimi naravnimi pogoji, spodbuja ekososialni model kmetijstva v slabših naravnih razmerah v goratih in obmejnih predelih,

omogoča sočasno načrtovanje kmetijstva s turizmom in rekreacijo, smiselno dopolnjuje kmetijstvo z gozdarstvom, kompenzira velike sisteme urbane krajine z velikimi strnjenimi kompleksi naravne krajine, povezuje in dopolnjuje območja varstva okolja z ustreznimi prostori varovanega prostora sosednjih držav, varuje vire pitne vode, zmanjšuje energetska soodvisnost s spodbujanjem rabe naravnih virov, varuje rudna bogatstva, omogoča optimalno dostopnost do vseh delov, najprej velikost mest, krepi lokalno in državno raven oskrbe, spodbuja razvoj metropolitanskih območij, omogoča optimalno rabo družbene infrastrukture, decentralizacijo industrijske proizvodnje, zmanjšanje stanovanjske potrebe in omogoča optimalen razvoj turizma na lokalni ravni (Černe, Dela 2005).

3.2 Dokumenti Združenih narodov o trajnostnem razvoju

Najpomembnejši dokumenti Združenih narodov, ki obravnavajo trajnostni razvoj, in jih je potrebno upoštevati so: Deklaracija o okolju in razvoju in Agenda 21 (Rio de Janeiro, 1992) in Agenda habitat (Carigrad 1996). Postavitev temeljev načela trajnostnega razvoja se je zgodila na prvem mednarodnem srečanju v Stockholmu leta 1972 ter ustanovitev Svetovne komisije za okolje in razvoj v okviru OZN. Deset let po konferenci v Rio de Janeiro je leta 2002 v Johannesburgu potekal sestanek svetovnega vrha o trajnostnem razvoju WSSD (World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 2002), imenovan tudi Rio+10, na katerem je bil oblikovan akcijsko usmerjen Načrt implementacije načela trajnostnega razvoja na vseh področjih človekovega delovanja. Glavni sklepi sestanka so bili: prepoloviti število ljudi brez dostopa do pitne vode in do ustreznih zdravstvenih razmer, ustanoviti sklad za zmanjšanje revščine, vzpostaviti pravično svetovno trgovino, spoznanje, da je dostop do ustreznega zdravstva človekova pravica, zmanjšati izumiranje vrst do 2015.

3.2.1 Deklaracija o okolju in razvoju in Agenda 21

Z ustanovitvijo Komisije OZN za trajnostni razvoj se je v okviru sistema OZN oblikovala institucionalna in politična podlaga za implementacijo principa trajnostnega razvoja na krajevni, državni, regionalni in globalni ravni. Najpomembnejša sprejeta dokumenta kot rezultat konference sta Deklaracija o okolju in razvoju in Agenda 21. S sprejetjem Agende 21

je mednarodna skupnost sprejela globalni plan uresničevanja načela trajnostnega razvoja. Agenda 21⁷ vsebuje smernice za uresničevanje principa trajnostnega razvoja v praksi na vseh področjih človekove dejavnosti in na vseh ravneh, z izhodiščem v družbeni bazi, to je v krajevni skupnosti oziroma občini. Kot glavne principe trajnostnega razvoja Agenda 21 izpostavlja: spoštovanje življenja in skrb zanj, izboljšanje kvalitete življenja človeka, ohranjanje vitalnosti in raznolikosti Zemlje, minimiziranje črpanja neobnovljivih virov, vzdržnost v okvirih Zemljine nosilne zmogljivosti, sprememba individualnih vedenj in navad, vzpostavitev nacionalnih okvirjev za integracijo razvoja in ohranitve ter vzpostavitev globalnega zavezništva. Rio deklaracija o okolju in razvoju obravnava trajnostni razvoj v več načelih (na njih temelji tudi Zakon o varstvu okolja).

3.2.2 Agenda Habitat

Agenda Habitat predpisuje načela izboljšanja kakovosti bivališč, mest in drugih naselij v smislu njihove humanosti, gospodarske učinkovitosti in okoljske primernosti, predvsem z ustvarjanjem pogojev za razvoj trajnostnih človekovih naselij. Trajnostni razvoj je nujen potreben pri razvoju človekovih naselij in v polnem obsegu upošteva potrebe po doseganju ekonomske rasti, socialnega razvoja in varstva okolja. Naselja je treba načrtovati, razvijati in izboljševati na način, ki docela upošteva načela in vse sestavine načel trajnostnega razvoja, kot so podani v Agendi 21 in s tem povezanih zaključkih Konference Združenih narodov o okolju in razvoju (United Nations Conference on Environment and Development). Trajnostni razvoj človekovih naselij zagotavlja ekonomski razvoj, zaposlitvene možnosti in socialni napredek v skladu z okoljem. Skupaj z načeli Deklaracije iz Ria (The Rio Declaration), ki so enako pomembna, in z drugimi zaključki Konference Združenih narodov o okolju in razvoju vključuje naslednja načela: pristop po načelu previdnosti, preprečevanje onesnaževanja, spoštovanje nosilnosti ekosistemov in ohranitev možnosti za prihodnje generacije. Proizvodnjo, porabo in transport je treba upravljati tako, da se varuje in ohrani zaloga virov, ki jih uporabljamo. Znanost in tehnologija imata odločilno vlogo pri oblikovanju trajnostnih človekovih naselij in ohranjanju in podpiranju ekosistemov, od katerih so naselja odvisna. Trajnostnost človekovih naselij zahteva njihovo uravnoteženo geografsko porazdeljenost in druge ustrezne porazdeljenosti, ob tem pa je treba ohraniti določene nacionalne razmere,

⁷ <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=52&ArticleID=85&l=en>

podpirati ekonomski in socialni razvoj, zdravje, izobraževanje in ohranjati biološko raznolikost ob trajnostni uporabi njenih komponent ter ohranjati kulturno raznolikost, kakovost zraka, vode, gozda, vegetacije in prsti na standardih, ki omogočajo ohranjanje življenje človeka in blaginjo prihodnjih rodov.

3.3 Policentrični prostorski razvoj

Na evropski (makro) ravni je policentričnost mišljena kot uporabni alternativni model za bolj enakomerno spodbujanje regionalnega razvoja po evropskem teritoriju. Policentrična Evropa je mišljena kot privlačna alternativa evropskemu prostoru, v katerem prevladuje Pentagon – območje, ki ga označujejo London, Hamburg, Muenchen, Milano in Pariz. Gre za osrednje evropsko območje, v katerem je zajeto približno 14 % teritorija EU, 27, 32 % njenega prebivalstva in 43 % bruto družbenega proizvoda (BDP). Ta situacija se pogostokrat primerja s pojavom globalnih integracijskih con v Združenih državah Amerike (ZDA).

Implementacija policentričnosti na evropski ravni je usmerjena v spodbujanje nastanka še nekaj dodatnih večjih con globalne gospodarske integracije, poleg obstoječega Pentagona. Na medregionalni ali mezoravni so pomembne urbane komplementarnosti. Več mest se lahko funkcionalno dopolnjuje s tem, da imajo prebivalci in podjetja v njihovem skupnem gravitacijskem zaledju možnost dostopa do urbanih funkcij, ki jih običajno zagotavljajo mesta višjega ranga. Namesto medsebojnega tekmovanja pri ponujanju enakih urbanih funkcij se ESDP zavzema za to, da bi mesta sodelovala s povezovanjem obstoječih in medsebojno dopolnjujočih dejavnosti. Avtorji projekta *European Spatial Planning Observation Network* (ESPON) ugotavljajo, da mora policentričnost na evropski ravni temeljiti na funkcionalni specializaciji in spodbujati mesta izven osrednjega območja, da razvijajo funkcije za celo Evropo. Povečanje prebivalstvene velikosti mest z regionalno policentrično integracijo lahko - če do nje pride vsepovsod po Evropi - še nadalje krepi nasprotje med osrednjim evropskim jedrom in ostalim delom evropskega teritorija. Avtorji projekta ugotavljajo tudi, da bi morali strateško uporabiti možnost premestitve EU institucij v mesta izven Pentagona ter ob sprejemanju teh odločitev upoštevati možnosti spodbujanja funkcionalne specializacije.

Glavni izziv razvoja policentrizma v EU je, po mnenju avtorjev projekta ESPON, krepitev razvoja glavnih urbanih regij in Transnacionalnih integracijskih regij (Transnational Regions of Integration) izven območja Pentagona tako, da lahko postanejo zmožne tekmovati z evropskim osrednjim območjem. Policentričnost vsebuje dva dopolnjujoča vidika. Prvi se nanaša na morfologijo, ki predstavlja distribucijo urbanih območij na določenem teritoriju (število mest, hierarhija, distribucija).

Drugi zadeva odnose med urbanih območji, ki so omrežja tokov in sodelovanja (ESPON 1.1.1)⁸.

Projekt ESPON 1.1.1 govori o potencialih policentričnega razvoja v Evropi in izpostavlja kot temeljne cilje projekta:

- Navezovanje na tri temeljne cilje dokumenta Evropskih prostorsko razvojnih perspektiv na področju uravnoteženega in trajnostnega prostorskega razvoja, in sicer: gospodarska in socialna kohezija, ohranjanje naravnih virov in kulturne dediščine ter doseganje bolj uravnotežene konkurenčnosti evropskega teritorija.
- Prispevek k identifikaciji obstoječih prostorskih struktur evropskega teritorija in razlik v fizičnem in funkcionalnem policentrizmu na različnih geografskih ravneh ter pri pridobivanju konkretnih in uporabnih informacij o učinkih prostorsko relevantnih razvojnih trendov v EU.
- Opredeljevanje konceptov, ustreznih teritorialnih kazalnikov, tipologij in instrumentov kot tudi metodologij zaradi preučitve teritorialnih informacij povezanih s policentrizmom, določitve območij (*The Nomenclature of Territorial Units for Statistics 2 - NUTS 2*), ki bodo najbolj negativno ali pozitivno prizadeta z ugotovljenimi razvojnimi trendi.
- Priprava predlogov usmeritev razvojnih politik z upoštevanjem različnosti evropskega teritorija ter institucionalnih, instrumentalnih in postopkovnih vidikov.

Po mnenju avtorjev projekta naj bi bolj policentrična urbana struktura prispevala k doseganju bolj uravnoteženega regionalnega razvoja, zmanjševanju regionalnih razlik, izboljševanju evropske konkurenčnosti, k celovitejši integraciji evropskih regij v globalno ekonomijo in k trajnostnemu razvoju.

⁸ http://www.espon.lu/online/documentation/projects/thematic/2885/annex_a_220305.pdf.

Gradniki policentričnosti so funkcionalna urbana območja. Funkcionalno urbano območje je sestavljeno iz urbanega središča in območja okoli njega, ki je gospodarsko integrirano z njim. V državah z več kot 10 milijonov prebivalcev so funkcionalna urbana območja opredeljena z urbanim jedrom, ki ima najmanj 15.000 prebivalcev, in preko 50.000 prebivalcev v svojem gravitacijskem območju. V manjših državah mora imeti funkcionalno urbano območje urbano jedro z najmanj 15.000 prebivalcev, v svojem gravitacijskem območju pa več kot 0,5 % celotnega prebivalstva države ter funkcije nacionalnega in regionalnega pomena.

V teoretičnih raziskavah o hierarhiji mest se pogosto omenja heksagonalna shema W.Christallerja. Temelji na odnosih naselij proti številu prebivalcev, oddaljenosti od naselja najnižjega ranga in okolja, ki ga center oskrbuje. Po tem principu je naselij z majhnim številom oskrbnih dejavnosti veliko, naselij z velikim številom oskrbnih dejavnosti pa malo. Gravitacijska območja prvih so zato majhna, gravitacijska območja drugih pa velika.

Te velikosti gravitacijskih območij in opremljenost naselij z oskrbnimi funkcijami nista dovolj za oblikovanje koncepta regionalnega razvoja. Ideje o centralnih mestih R.E.Dickisona in J. Brucha so obdelovali tudi drugi ekonomisti in sociologi, posebej geografi: A. Lösch, A.E.Smailes, B.J.L.Berry ter I. Vrišer kot zagovornik teorije hierarhij z modelom centralnih mest.

Drugi temelj policentrizma predstavlja teorija razvojnih polov, ki jo je zasnoval Francois Perroux. Ta pravi, da se zaradi gospodarskega in socialnega razvoja mesta del pozitivnih učinkov prenaša tudi v zaledje oziroma v okolico mesta. Ustrezna razmestitev razvojnih polov tako prispeva k hitrejšemu in enakomernejšemu razvoju celotnega teritorija države. Teorija centralnih krajev, ki jo običajno imenujejo centralni sistemi, se pogosto izenačuje s konceptom policentričnega razvoja. Vendar temu ni tako. Upravni sistem prikazuje hierarhijo vseh naselij na obravnavanem območju in temelji na opremljenosti naselij z oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi. Le-ta je odraz dejanskega stanja. Policentrični koncept razvoja določenega območja pa pomeni izbor naselij, imenujemo jih »regionalna središča«, v katerih bodo koncentrirane dejavnosti, pomembne za gospodarski in socialni razvoj kraja in njegovega zaledja.

Policentrični koncept je torej planska kategorija. Izbor regionalnih središč običajno obsega naselja iste stopnje centralnosti in istega položaja v urbanem sistemu, vendar to nikakor ni nujno. Primer: z namenom vzpodbuditi razvoj manj razvitega območja pridobi določeno naselje status regionalnega središča, čeprav po trenutni opremljenosti do tega statusa ni upravičeno.

3.4 Prostorski razvoj Evropske unije

Kot izhodišče za preverjanje možnosti uravnoteženega prostorskega razvoja BiH je pomembno razumeti tudi, kaj za EU pomeni uravnotežen razvoj, kateri so cilji in usmeritve za prostorski razvoj Evrope. Cilji prostorskega razvoja Evrope (ESDP, 1995) so:

- policentrični čimbolj uravnotežen urbani sistem,
- omrežje okolju prijazne in učinkovite infrastrukture in
- omrežje varovanih območij naravne dediščine.

Da bi zagotovili regionalno uravnotežen razvoj Evrope, si je treba prizadevati za koncept policentričnega prostorskega razvoja. S pomočjo tega koncepta se je mogoče izogniti nadaljnji prekomerni gospodarski in demografski koncentraciji v jedru EU. Gospodarski potencial vseh regij EU je mogoče uporabiti le preko nadaljnjega razvoja bolj policentrične poselitvene strukture v Evropi. Ustvarjanje in širitev več dinamičnih globalno gospodarskih integracijskih con predstavlja pomemben instrument za pospeševanje gospodarske rasti in zagotavljanje delovnih mest v EU, še zlasti v regijah, ki trenutno veljajo za strukturno šibke.

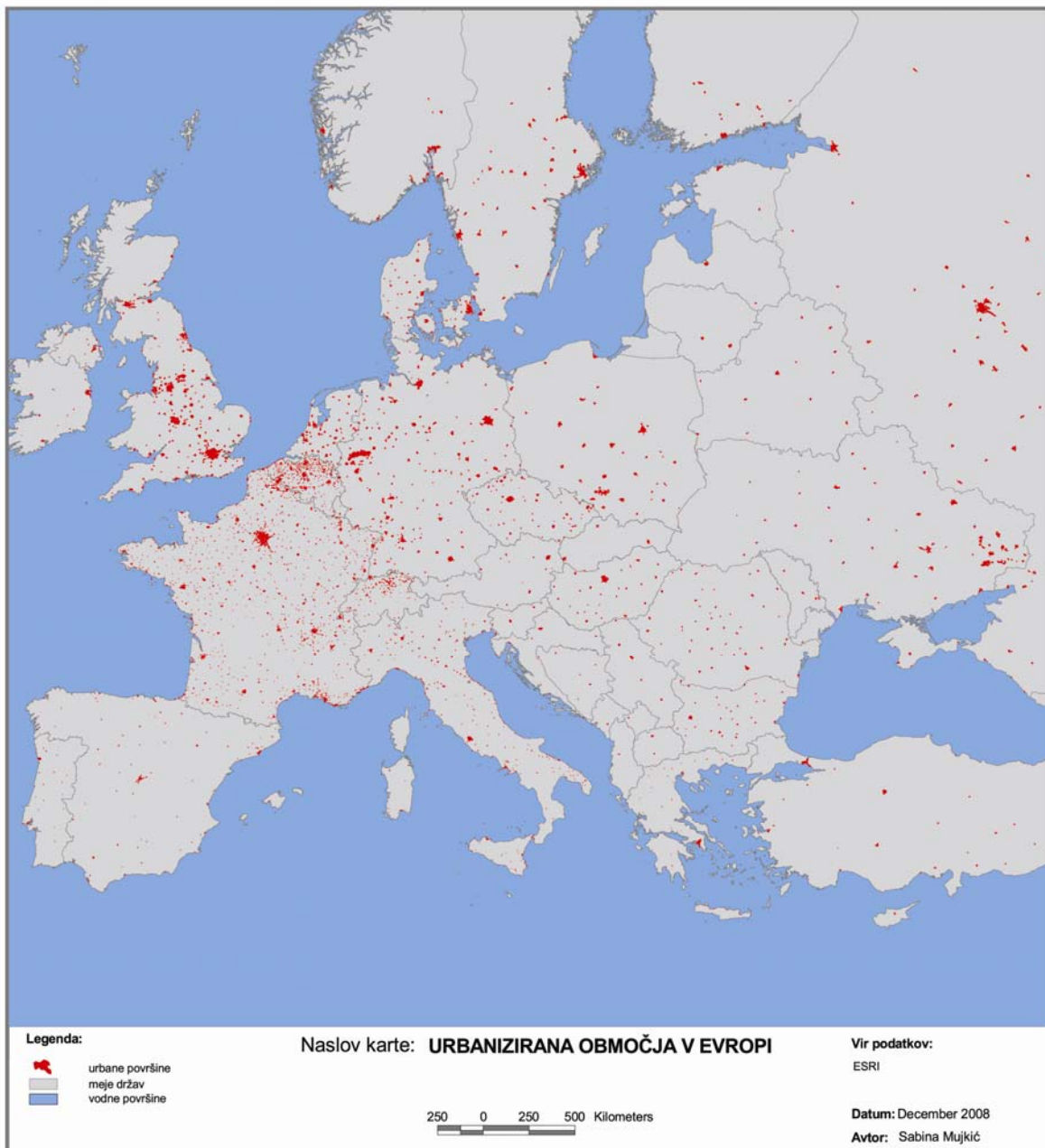
Sedanje prostorske teženje v EU razkrivajo nadaljnjo koncentracijo dejavnosti, zlasti visoko kakovostnih globalnih funkcij v jedru EU in v nekaterih velemestih. Ključno vlogo pri izboljšanju prostorskega ravnotežja v Evropi bo igralo ustvarjanje večjih dinamičnih con svetovnega gospodarskega združenja, ki bodo dobro razporejene po vsem ozemlju EU, in bodo zajemale omrežja lahko dosegljivih velemest in z njimi povezanega zaledja (mesta, velemesta in različno velika podeželska območja). Prav tako je treba upoštevati globalne in visoko kakovostne storitve v velemestnih regijah in mestih izven osrednjega območja EU.

Cilj je policentrična poselitvena struktura na celotnem ozemlju EU z razvrščanjem mest po stopnjah. To je bistven predpogoj za uravnotežen in trajnosten razvoj lokalnih in regionalnih vlad in za razvoj resnične prednosti, ki jo ima EU zaradi svojega položaja nasproti drugim globalno-gospodarskim regijam. Ustrezni ukrepi sektorskih politik, predvsem zagotavljanje zelo učinkovite infrastrukture na transnacionalni, državni in regionalni ravni, naj bi podprli in dopolnili razvoj ustreznih dinamičnih globalno gospodarskih con. Da bi okrepili uravnoteženo policentrično strukturo, je treba najti načine in postopke, ki bodo omogočali mestom in regijam, da se medsebojno dopolnjujejo in sodelujejo na vseh ravneh (medregionalni, transnacionalni in na ravni EU). Spodbujanje komplementarnosti med mesti in regijami pomeni istočasno graditi na prednostih in premagovati slabe strani gospodarske konkurenčnosti med njimi. Komplementarnost ne sme biti osredotočena le na konkurenco v gospodarstvu, ampak jo je treba razširiti na vse urbane funkcije, kot je kultura, izobraževanje in znanje ter družbena infrastruktura. S političnimi prizadevanji je treba spodbujati učinkovito sodelovanje med mesti preko upravnih meja, da bi v konkurenčnem smislu okrepili regijo kot celoto. Sodelovanje je mogoče na področju lokalnega transporta, ravnanja z odpadki in oblikovanja razmejenosti stanovanjskih in industrijskih območij. Pomembno je ustvarjanje manjših mest v manj gosto poseljenih in gospodarsko šibkejših regijah.

Prihodnost mest EU je odvisna od borbe proti naraščajoči revščini, socialni izključenosti ter zajezitvi izgubljanja določenih mestnih funkcij. Spodbujati je treba tako obnovo zanemarjenih območij in opuščenih industrijskih zemljišč, kakor tudi uravnoteženo oskrbo z visoko kakovostnimi in poceni stanovanji v mestnih območjih. Z združevanjem urbanih funkcij naj bi vsi meščani dobili ustrezen dostop do osnovnih storitev in ureditev, odprtega prostora, splošnega in strokovnega izobraževanja ter zdravstvenega varstva. Dostopnost mest ima pomemben vpliv na kakovost življenja, okolje in poslovne rezultate v gospodarstvu.

Ključ do politike uravnoteženega in policentričnega razvoja so:

- spodbujanje povezovanja urbanih regij v omrežja;
- boljša dostopnost kot predpogoj policentričnega razvoja;
- razvoj koridorjev;
- varstvo in razvoj biotske raznovrstnosti.

Slika 13: Urbanizirana območja v Evropi

Fig 13: Urbanized areas in Europe

Uravnoteženi policentrični urbani sistem Evrope, kot ga definira prostorska politika, naj bi slonel na omrežjih urbanega sodelovanja na evropski, mednarodni in regionalni ravni, pri čemer je tekmovanje mest kombinirano s funkcionalnim dopolnjevanjem.

Konkurenca na enotnem evropskem trgu je ena od gonilnih sil prostorskega razvoja EU. Postopoma je treba poskusiti doseči prostorsko ravnotežje z namenom zagotoviti bolj enakomerno geografsko porazdelitev rasti po vsem ozemlju EU. Glede na resne tržne probleme v večini regij EU je treba s prostorsko razvojno politiko podpirati cilj zagotavljanja novih stalnih delovnih mest za svoje državljane. Prostorske razvojne politike pospešujejo trajnostni razvoj preko uravnotežene poselitvene zgradbe. Že v letu 1994 so se ministri, odgovorni za prostorsko planiranje, sporazumeli o treh ciljnih sektorskih politikah oz. usmeritvah za prostorski razvoj EU, in sicer:

- razvoj uravnoteženega in policentričnega sistema razvoja mest in nov odnos med mestnimi in kmetijskimi območji;
- zagotavljanje enakopravnega dostopa do infrastrukture in znanja in
- trajnostno uravnotežen razvoj, preudarno upravljanje ter varovanje narave in kulturne dediščine.

Stabilnost političnih struktur in vedenjskih vzorcev prebivalstva ter naraščajoča zavest o nujnosti zaščite okolja, naravnih in zgodovinsko-kulturnih vrednot tvorijo ogrodje načrtovanja urbanega razvoja v Evropi. Obstoječi urbani sistem po napovedih strokovnjakov, ki je iz razvojne faze dezurbanizacije prešel v fazo reurbanizacije, ne bo doživel večje spremembe, ampak bo postal še bolj izrazit pod vplivom sodobnih evropskih in nacionalnih / regionalnih trendov razvoja (Kunzmann and Wegener, 1991).

3.5 Dokumenti in priporočila Evropske unije

3.5.1 Načela za evropsko politiko prostorskega razvoja

Leta 1994 so se ministri, odgovorni za prostorsko planiranje, sporazumeli o treh ciljnih sektorskih politikah oz. usmeritvah za prostorski razvoj EU (Zvezno ministrstvo za regionalno planiranje in gradnjo in urbani razvoj: Grundlagen einer Europäischen Raumentwicklungspolitik - Načela za evropsko politiko prostorskega razvoja (Bonn, 1995). Ciljne sektorske politike oz. usmeritve so:

- razvoj uravnoveženega in policentričnega sistema razvoja mest in nov odnos med mestnimi in ruralnimi območji;
- zagotavljanje enakopravnega dostopa do infrastrukture in znanja in
- trajnostno uravnovežen razvoj, preudarno upravljanje ter varovanje narave in kulturne dediščine.

3.5.2 Evropske prostorsko razvojne perspektive

Evropske prostorsko razvojne perspektive (ESDP, Potsdam 1999) podajajo usmeritve za razvoj uravnoveženega in policentričnega sistema mest, za vzpostavitev novega odnosa med urbanimi in ruralnimi območji, za zagotavljanje enakopravnega dostopa do infrastrukture in znanja ter za premišljeno upravljanje in ohranjanje narave in kulturne dediščine.

Prostorski razvojni cilji za ozemlje EU (po EPRP) so naslednji:

- razvoj policentričnega in uravnoveženega urbanega sistema in krepitev partnerstva med mesti in ruralnimi območji;
- pospeševanje konceptov integralnega transporta in komunikacij, ki podpirajo policentričen razvoj ozemlja EU in so pomemben predpogoj, da se evropskim mestom in regijam omogoči njihovo združevanje. Realizirajo se alternativni načini zagotavljanja sistemov infrastrukture in znanja po posameznih sestavnih delih;
- razvoj in varstvo naravne in kulturne dediščine s preudarnim upravljanjem. To prispeva tako k ohranjanju kot poglobljanju regionalne identitete ter k vzdrževanju naravne in kulturne raznolikosti regij in mest EU v dobi globalizacije.

3.5.3 Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine

Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine (Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent) opredeljujejo načela vzdržnega razvoja in skupne smernice za njihovo implementacijo v državah članicah Sveta Evrope. Načela, sprejeta na 12. zasedanju Evropske konference ministrov, odgovornih za urejanje prostora septembra 2002 v Hannoveru, so pomemben prispevek k izvajanju strategije za socialno povezanost in ustrezen politični okvir ter strategija za celovit in regionalno

uravnovežen razvoj evropske celine. S to resolucijo so ministri zadolžili Odbor visokih uradnikov CEMAT-a, da nadaljuje z oblikovanjem konkretnih in trajnostnih rešitev, ki bodo zagotavljale bolj uravnovežen razvoj in prostorsko povezanost evropske celine, da spodbuja transnacionalno in mednarodno sodelovanje z izvajanjem mednarodnih projektov, ki jih podpirajo instrumenti EU ter mednarodne finančne ustanove, in da posveča posebno pozornost podeželskim in gorskim območjem, porečjem ter sredozemskim regijam. Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine uveljavljajo ukrepe za razvoj območij kulturnih krajin, urbanih, kmetijskih, gorskih in obalnih območij, evropskih koridorjev, območij poplavnih ravnin in obmejnih regij.

Vodilna načela predstavljajo vizijo ali zasnovo za trajnostni razvoj, namenjeno različnim političnim in družbenim organom, ki delujejo na različnih ravneh v vladah in državnih upravnih in zunaj njih, in s svojimi dejavnostmi pripravljajo našo prihodnost. Sprejetje teh usmeritev temelji na prostovoljnem sodelovanju in niso pravno zavezujoča.

Vodilna načela poudarjajo ozemeljsko razsežnost človekovih pravic in demokracije. Njihov cilj je opredeliti ukrepe prostorsko razvojne politike, s katerimi lahko ljudje v vseh državah članicah Sveta Evrope dosežejo sprejemljiv življenjski standard. To je bistven predpogoj za stabilizacijo političnih struktur v evropskih regijah in v občinah. Vodilna načela temeljijo na Evropski listini za regionalno/prostorsko planiranje (Torremolinska listina 1983). Ta listina določa načela, po katerih naj bi se ravnali v okviru državnih in evropskih politik, da bi izboljšali prostorsko organiziranost držav članic Sveta Evrope in razrešili probleme, ki so segali preko državnih meja. Vodilna načela zagovarjajo načela subsidiarnosti in recipročnosti kot predpogoja za demokracijo in tudi kot sredstva za ohranitev »enotnosti v raznolikosti«, ki sta jo Evropi zapustila njena zgodovina in geografija. Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine nudijo državam članicam Sveta Evrope, vključno z njihovimi regijami in občinam, prožen in v prihodnost usmerjen okvir za sodelovanje.

3.5.4 Ljubljanska deklaracija o prostorski dimenziji vzdržnega razvoja

V okviru Evropske konference ministrov, odgovornih za regionalno planiranje Sveta Evrope (CEMAT) je bilo sprejetih veliko dokumentov, katerih vsebina je usmerjala prostorski razvoj

evropske celine in služila kot smernica državam članicam Sveta Evrope pri izvajanju politike vzdržnega prostorskega razvoja. 13. Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje Sveta Evrope, je potekala v Ljubljani septembra 2003. Osnovno sporočilo konference je opisano v dokumentu »Ljubljanska deklaracija o prostorski dimenziji vzdržnega razvoja«, s katero so predstavniki držav članic podrobneje definirali razumevanje paradigme trajnostnega razvoja kot paradigme ekonomske, socialne, okoljske in kulturne dimenzije vzdržnosti ter opredelili vlogo politik prostorskega razvoja pri zagotavljanju vzdržnega razvoja evropske celine. Z Ljubljansko deklaracijo naj bi se zagotavljala celovitost pri pripravi razvojnih politik, ki bodo ob upoštevanju regionalnih lastnosti zagovarjale čim bolj sprejemljive predloge vzdržnih razvojnih politik.

3.5.5 Osnutek Deklaracije o usmeritvenih načelih za trajnostni razvoj

Svetovna komisija za okolje in razvoj je trajnostni razvoj določila kot razvoj, ki sedanjim generacijam omogoča zadovoljevanje svojih potreb, ne da bi se zaradi tega zmanjšala sposobnost prihodnjih generacij, da zadovoljijo svoje. Evropska unija je odločno zavezana trajnostnemu razvoju. Ta je ključno načelo vseh njenih politik in ukrepov. Cilj Evropske unije je ustvariti družbo, ki temelji na svobodi, demokraciji in spoštovanju temeljnih pravic, ki spodbuja enakost možnosti in solidarnost znotraj in med generacijami. Delovala bo za trajnostni razvoj Evrope, ki temelji na uravnoteženi gospodarski rasti in stabilnosti cen, visoko konkurenčnem socialnem tržnem gospodarstvu s ciljem polne zaposlenosti, visoke ravni izobraževanja in socialnega napredka in visoke ravni zaščite in izboljšanja kakovosti okolja. S proaktivnim pristopom lahko Evropska unija spremeni potrebo po zaščiti okolja in socialni koheziji v priložnosti za inovativnost, rast in delovna mesta.

Evropska unija in njene države članice prav tako močno vodijo pri spodbujanju mednarodnega trajnostnega razvoja in stalnega dialoga z drugimi državami o učinkovitem svetovnem delovanju za trajnostni razvoj. Trajnostni razvoj je ključni cilj za vse politike Evropske skupnosti. Njegov cilj je stalno izboljševanje kakovosti življenja na Zemlji za sedanje in prihodnje generacije. Gre za ohranitev zemljine sposobnosti ustvarjati življenje v vsej njegovi raznolikosti. Temelji na načelih demokracije in na pravni državi ter na spoštovanju temeljnih pravic, ki vključujejo svobodo in enake možnosti za vse. Prinaša

solidarnost znotraj in med generacijami. Želi spodbujati dinamično gospodarstvo z visoko stopnjo zaposlenosti in izobraževanja, zdravstvene zaščite, socialne in ozemeljske kohezije ter zaščite okolja v mirnem in varnem svetu ob upoštevanju kulturne raznolikosti.

Evropska unija in države članice, same in s partnerji, so za doseg te ciljev v Evropi in po svetu odločene slediti in spoštovati naslednje cilje in načela: zaščita okolja, socialna enakost in kohezija, gospodarska blaginja, spodbujanje in zaščita temeljnih pravic, enakost med generacijami in znotraj generacij, odprta in demokratična družba, sodelovanje državljanov, vključevanje podjetij in socialnih partnerjev, skladnost politike in upravljanje, vključevanje politike, previdnostno načelo, onesnaževalci naj plačajo.

3.4.6 Lizbonska strategija

Lizbonska strategija (Lizbona, 2000)⁹ je ukrep in razvojni načrt za Evropsko unijo. Njegov cilj je, da EU postane najbolj dinamično in konkurenčno na znanju temelječe gospodarstvo na svetu, sposobno trajnostne gospodarske rasti z več in boljšimi delovnimi mesti ter večjo socialno kohezijo in spoštovanjem okolja do leta 2010. Ta strategija temelji na treh stebrih. Gospodarski steber, ki pripravlja podlogo za prehod v konkurenčno, dinamično, na znanju temelječe gospodarstvo. Poudarek je na potrebi, da se neprestano prilagaja spremembam v informacijski družbi ter na spodbujanju raziskav in razvoja. Socialni steber, posodobitev evropskega socialnega modela z naložbami v človeške vire ter z bojem proti socialni izključenosti. Od držav članic se pričakuje, da vlagajo v izobraževanje in usposabljanje ter izvajanje aktivne politike zaposlovanja, da bi olajšali prehod na gospodarstvo znanja. Okoljski steber, ki je bil dodan na srečanju Evropskega sveta v Goteborgu junija 2001, opozarja na dejstvo, da mora biti gospodarska rast ločena od rabe naravnih virov. Leta 2001 je EU v Goteborgu sprejela svojo strategijo za trajnostni razvoj. Leta 2002 je Evropski svet v Barceloni strategiji dodal zunanjo razsežnost. Obnovljena Lizbonska strategija/agenda je temeljna sestavina splošnega cilja trajnostnega razvoja, ki nam omogoča, da z bolj

⁹ <http://www.evropa.gov.si/si/lizbonska-strategija>
http://infoeuropa.sliven.bg/eu_fact_sheets/policies/lisbon/article_7207_sl.htm

dinamičnim gospodarstvom spodbudimo naše širše socialne in okoljske ambicije. Sinergija med temi strategijami nas bo pripeljala do dinamične in trajnostne družbe.

3.4.7 Leipziška listina

Leipziška listina o trajnostnih evropskih mestih¹⁰ je bila sprejeta na neformalnem srečanju ministrov, pristojnih za urbani razvoj in teritorialno kohezijo, v Leipzigu maja 2007. To je dokument držav članic, ki je bil pripravljen v okviru obsežnega in preglednega sodelovanja evropskih interesnih skupin. Ob upoštevanju izzivov in priložnosti ter različnih zgodovinskih, gospodarskih, socialnih in okoljskih značilnosti evropskih mest so se ministri držav članic, pristojni za razvoj mest, soglasno dogovorili o skupnih načelih in strategijah za politiko urbanega razvoja.

Priporočila iz Leipziške listine so:

- večja uporaba pristopov celovite politike urbanega razvoja;
- ustvarjanje in zagotavljanje visoke kakovosti javnih prostorov;
- posodabljanje infrastrukturnih omrežij in izboljšanje energetske učinkovitosti;
- aktivna politika inovacij in izobraževanja;
- posebno pozornost je treba nameniti ogroženim urbanim predelom v okviru mesta kot celote;
- uveljavljanje strategij za izboljšanje urbanega okolja;
- krepitev lokalnega gospodarstva in lokalne politike trga dela;
- aktivne politike izobraževanja in usposabljanja otrok in mladih;
- spodbujanje učinkovitega in cenovno dostopnega javnega prevoza.

Ministri so se zavezali, da bodo v svojih državah začeli politiko razprave o tem, kako vključiti načela strategije Leipziške listine o trajnostnih evropskih mestih v nacionalne, regionalne in lokalne razvojne politike; uporabiti instrument celovitega urbanega razvoja in s tem povezane strukture upravljanja za njegovo izvajanje ter v ta namen vzpostaviti poseben okvir na nacionalni ravni; spodbujati vzpostavitev uravnoteženega prostorskega razvoja, ki bo temelj na evropski policentrični urbani strukturi.

¹⁰ http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/zakonodaja/konvencije/leipziska_listina.pdf

3.4.8 Amsterdamski dogovor

Amsterdamski dogovor (1999) podaja naloge ekološke politike EU pri uveljavljanju trajnostnega razvoja. Amsterdamska pogodba, podpisana leta 1997, je v skladu s členi 2, 3 in 6 Pogodbe ES za glavni cilj Evropske unije določila trajnostni razvoj.

Zaključek

Policentrična urbana struktura prispeva k doseganju bolj uravnoveženega regionalnega razvoja, zmanjševanju regionalnih razlik, izboljševanju konkurenčnosti, k celovitejši integraciji regij v globalno ekonomijo in k trajnostnemu razvoju. Da bi zagotovili regionalno uravnovežen razvoj Evrope, si je treba prizadevati za uveljavljanje koncepta policentričnega prostorskega razvoja na celotnem ozemlju EU.

Uravnoveženi policentrični urbani sistem Evrope, kot ga definira prostorska politika, naj bi slonel na omrežjih urbanega sodelovanja na evropski, mednarodni in regionalni ravni, pri čemer je tekmovanje mest kombinirano s funkcionalnim dopolnjevanjem. Da bi okrepili uravnoveženo policentrično strukturo, je treba najti načine in postopke, ki bodo omogočali mestom in regijam, da se medsebojno dopolnjujejo in sodelujejo na vseh ravneh. Zato so v nadaljevanju naloge obravnavane regije in kriteriji za njihovo vzpostavitev ter pregled dosedanjih raziskovanj na tem področju v BiH.

4 REGIONALIZACIJA BiH KOT POGOJ URAVNOTEŽENEGA PROSTORSKEGA RAZVOJA

Uvod

Povojna administrativna organizacija BiH ne daje stabilne in ugodne osnove za vsakodnevne izzive ekonomskega, družbenega, prostorskega in strateškega razvoja. Uspešna regionalizacija države bi neusklajenosti v trendih gospodarskega, infrastrukturnega in prostorskega razvoja izboljšala, kar bi tudi pomenilo udejanjanje prostorske politike EU.

Gledano skozi možnosti uravnoteženega prostorskega razvoja BiH, je gotovo smiselno in nujno potrebno dobro premisliti o vzpostavitvi regij, ki bi temeljile na ekonomskih, zgodovinskih, kulturnih, geografskih, komunikacijskih, prostorskih in drugih principih, nikakor pa ne na etničnih, kakor temelji trenutna administrativna delitev BiH. V nadaljevanju so predstavljene teoretične osnove za določitev regij, pojasnjen je še pojem Evroregije in opredeljeni so kriteriji za določitev regij. Poglavje zaključuje pregled dosedanjih poskusov regionalizacije BiH.

4.1 Teoretične opredelitve regij¹¹

Pojem regija ima koren v latinski besedi *regio*, kar pomeni določen teritorij s posebnimi specifičnimi lastnostmi, kot so: naravno-geografske, ekonomske, kulturne, zgodovinske, prometne, demografske, urbane in druge. Tako pojem *region* opredeljuje določeno zamejeno območje.

Z ekonomskega stališča *region* določa relativno zaokrožen gospodarski prostor, v katerem se sprejemajo plani ekonomskega razvoja in usmerja gospodarski razvoj. Ena ekonomska regija

¹¹ Pejanović, M. 2007. Društveno istorijske predpostavke regionalizacije Bosne i Hercegovine u procesima integracije u Evropsku uniju. V: Projekat – »Bosna i Hercegovina: Teritorijalna organizacija i međuregionalna saradnja. Ideologija naspram strateškog planiranja« I faza. Sarajevo, Program sardanje između zemalja Istočne Evrope i Švicarske, SCOPES 2005-2008: str 6-18.

se razlikuje od druge npr. po naravnih dobrinah, proizvodni orientaciji in strukturi gospodarstva.

Z vidika družbeno-politične (ustavno-pravne) ureditve imata regija in regionalna struktura države pomembne notranje teritorialne organizacije v izvršilni oblasti. V tem kontekstu je regija teritorialna enota in hkrati oblika decentralizacije države, kot tudi oblika regionalne avtonomije. Avtonomnost regije pomeni samostojnost v odnosu na centralno oblast, pomeni obstoj regionalnih organov predstavnikov, ki imajo svoje oblasti in finančno osnovo.

V politološkem pomenu regionalizem (institucionalna struktura regij) izraža sistem vrednosti in politično dinamiko, ki se odraža v organizaciji političnega sistema. Regionalizem se je, gledano zgodovinsko, pojavil in razvijal kot odgovor na državni centralizem tekom devetnajstega in dvajsetega stoletja. Regija je po pojmovanju politologov – teoretikov tisto, kar ljudje smatrajo za svoje življenjsko okolje: prostorske danosti, socialni razvoj, kulturna identiteta in interakcija družbenih institucij.

4.1.1 Koncepti regij

Regija je lahko:

- homogeno gospodarsko območje,
- funkcionalno-gravitacijsko območje,
- proizvodno teritorialni kompleks,
- območje planiranega razvoja.

Regija kot **homogeno gospodarsko območje** je homogeno ekonomsko geografsko območje, katerega deli imajo po eni strani niz skupnih značilnosti, po drugi strani pa velike razlike v primerjavi s sosednjimi območji.

Regija kot **funkcionalno-gravitacijsko območje** je heterogeno ekonomsko območje z različnimi komplementarni deli, ki so med seboj, posebej pa z dominantnim centrom, močno povezani. Takšna regija je pod močnim vplivom centralnega mesta z razvitimi gospodarskimi in družbenimi funkcijami, značilnimi za celotno območje.

Regija kot **proizvodno-teritorialni kompleks** obsega industrijske, agrarne in druge dejavnosti, ki so na določenem območju medsebojno povezane.

Regija kot **območje planiranega razvoja** predstavlja gospodarsko zaokroženo celoto z vidika dolgoročnega gospodarskega razvoja.

4.1.2 Pojem Evroregije¹²

V evropskem konceptu se regija obravnava kot območje, ki predstavlja zaokroženo geografsko celoto s prebivalstvom, ki ima določene skupne kulturne, zgodovinske, gospodarske, prometne lastnosti in druge elemente. Kot pomemben segment svojega strukturiranja in razvoja ima ideja evropskih regij pomembno vlogo v razvoju EU. Še posebej imajo regije in medregionalno sodelovanje pomembno vlogo v harmonizaciji socialnega razvoja.

Evropska regionalna politika je v svojem bistvu politika solidarnosti, usmerjena prioriteto k nerazvitim regijam. Od te politike imajo neposredno korist prebivalci nerazvitih regij skozi razvoj infrastrukture, odpiranje novih delovnih mest in dvig življenjskega standarda.

Na ravni EU je vzpostavljen Komite regij. Komite regij je najpomembnejši organ za koordinacijo in planiranje regionalnega razvoja na ravni EU. Primarna vloga Komiteja regij je zaščita interesov lokalnih in regionalnih oblasti v procesu sprejemanja zakonov in določb organov EU. Komite regij spodbuja medregionalno sodelovanje, še posebej čezmejno povezovanje regij.

Pozicija evroregije znotraj EU je dobila svojo institucionalno obliko. Vzpostavljena je politika regionalnega razvoja, ki se realizira s strukturnimi skladi, in sicer:

¹² Pejanović, M. 2007. Društveno istorijske predpostavke regionalizacije Bosne i Hercegovine u procesima integracije u Evropsku uniju. V: Projekat – »Bosna i Hercegovina: Teritorijalna organizacija i međuregionalna saradnja. Ideologija naspram strateškog planiranja« I faza. Sarajevo, Program sardanje između zemalja Istočne Evrope i Švicarske, SCOPES 2005-2008: str 6-18.

- Sklad za regionalni razvoj Evrope (*European Regional Development Fund - ERDF*) – sklad, ki spodbuja izgradnjo infrastrukture, razvoj malih podjetij, zaposlovanje, izobraževanje in zdravstveno varstvo,
- Evropski socialni sklad (*European Social Fund - ESS*) – sklad je namenjen reševanju vprašanj izvajanja programa usposabljanja za delo nezaposlenih in hendikepiranih kategorij prebivalstva, je najpomembnejši instrument za zmanjšanje brezposelnosti,
- Vodič za kmetijstvo in garantni fond (*European Agricultural Guidance and Guarantee Fund*
- EAGGF) – sklad financira ruralni razvoj in spodbuja izvajanje skupne kmetijske politike,
- Sklad za ribištvo (FGI) – sklad financira modernizacijo kapacitet za ribištvo in pospeševanje proizvodnje,
- TERRA program za definiranje regionalnih problemov in možnosti,
- Sklad solidarnosti (SFEU) daje pomoč regijam, ki so jih prizadele naravne nesreče.

4.1.3 Kriteriji za opredelitev regij

Velikost regije običajno določata dva kriterija, in sicer prostorsko-geografski in demografsko strukturni. Pomembni so tudi drugi kriteriji, kot so: infrastrukturno-prostorski kriterij, urbano-gravitacijski kriterij, zgodovinsko-tradicionalni kriterij.

4.1.3.1 Prostorsko-geografski kriterij

Prostorsko-geografski kriterij določa, koliko od skupne površine države odpade na regijo. Poleg tega je treba v analizo opazovanja teritorialne velikosti povprečne regije vzeti skupno površino, gostoto poselitve, komunikativnost prostora, nivo gospodarske razvitosti in razporeditev večjih centrov. Razmerje in obseg povprečne makroregije sta odvisna od geografske velikosti območja, števila prebivalcev, gostote poselitve, prometnih povezav, stopnje gospodarske razvitosti, stopnje urbanizacije ter ekonomske strukture prebivalstva.

4.1.3.2 Demografsko strukturni kriterij

Demografsko strukturni kriterij določa, koliko bi povprečna regija morala imeti prebivalcev in s kakšno ekonomsko strukturo. Intenziteta poselitve določenih delov v državi ni povsod enaka, tudi vpliv družbenih centrov je različen.

Center regije mora imeti določeno demografsko velikost in strukturo, da bi lahko opravljal funkcijo, ki mu pripada. Med razmerjem centra in njegovega gravitacijskega območja obstaja funkcionalna zveza. To velja tudi za absolutno velikost centra in njegovo ekonomsko strukturo prebivalstva.

V razvitih državah za optimalno velja, da v glavnem centru živi 25-35 % skupnega prebivalstva regije. Predpostavlja se, da takšna koncentracija omogoča razvoj družbenih in ekonomskih funkcij centra, s katerimi center opravlja svojo aktivnost na območju, ki mu gravitira. V BiH je realno, da je v glavnih centrih 15-25 % prebivalcev regije.

Drugi kriterij je število zaposlenih v terciarni dejavnosti. Število zaposlenih bi se lahko gibalo med 15-20 % od skupnega prebivalstva regije. Mesta z manjšim številom zaposlenih niso sposobna opravljati funkcije regionalnega centra.

Faktorji, ki določajo pomen centrov, so:

- demografska velikost centra,
- stopnja družbeno-ekonomske razvitosti,
- nivo terciarizacije,
- intenziteta prometa,
- obseg in struktura storitvenih in drugih dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, zabava, gostinstvo, trgovina).

Vpliv centra na prostor je večji, če so naštetih faktorji bolj razviti.

Na nivoju makroregije se lahko planira in organizira razvoj družbenih služb, institucij in dejavnosti, pri katerih so funkcije makro pomena. To so znanstvene in izobraževalne dejavnosti višjega ranga, umetniško-zabavne dejavnosti, zdravstvo širšega pomena in drugo.

4.1.3.3 Ekonomsko-razvojni kriterij

Ekonomsko-razvojni kriterij zahteva, da je regija strukturirana glede na gospodarske in družbene dejavnosti tako, da kreira in vzdržuje razvoj na svojem območju in širše na osnovi vzajemnih odnosov in kooperacije z ostalimi deli države. Takšna regija mora biti geografsko-tehnološka infrastrukturna in ekonomska prostorska enota, ki je istočasno celota in del ekonomsko in socialno integriranega prostora, v okviru katerega se povezuje in funkcionalno pogotuje z drugimi regijami v državi. Po tem kriteriju mora imeti regija ustrezen gospodarski potencial.

4.1.3.4 Infrastrukturno-prostorski kriterij

Infrastrukturno-prostorski kriterij določa del vitalne infrastrukture, ki jo mora imeti določena regija, da bi lahko opravljala svoje funkcije. Za ta kriterij sta pomembna dva kazalca, in sicer socialna infrastruktura (zdravstvo in šolstvo) in prometna infrastruktura.

4.1.3.5 Urbano-gravitacijski kriterij

V povprečni regiji obstaja in se razvija sistem mestnih naselij, ki sestavljajo urbano strukturo z enim glavnim centrom in nekaj centri nižjega ranga. Tak sistem centrov z različnimi nivoji funkcij formira hierarhijo mest, ki polarizirajo celoten prostor regije in istočasno delujejo v medregionalni interakciji. Obstaja več faktorjev, ki določajo pomen in funkcijo nekega centra. To so: demografska velikost, stopnja družbeno-ekonomske razvitosti, nivo terciarja, intenziteta prometa blaga in potnikov, obseg in struktura storitvenih dejavnosti, kot so trgovina, gostinstvo, šolstvo, zdravstvo, zabava idr. Vpliv centra na prostor, ki mu gravitira, je večji, če so omenjeni faktorji bolj razviti in obratno.

4.1.3.6 Zgodovinsko-tradicionalni kriterij

Zgodovinsko-tradicionalni kriterij v postopku regionalizacije upošteva zgodovinske in kulturne dejavnike, katerih vpliv je bil prisoten v postopkih oblikovanja in razvoja večjih centrov in območij, ki gravitirajo nanje in z njimi sestavljajo teritorialne enote.

4.2 Koncept regij v Bosni in Hercegovini skozi čas¹³

Medtem ko so se v zahodnoevropskih demokratičnih državah v osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja oblikovale regije in sta se po principu vzajemnosti razvijali regionalna struktura držav članic EU in medregionalno sodelovanje po konceptu evroregij, se je v BiH odvijal proces etnizacije prostora. V tem procesu niso bile upoštevane zgodovinske, ekonomske, komunikacijske in kulturološke osnove oblikovanja regionalnih celot, ki so nastale v zgodovinskem razvoju BiH.

Skozi dolgo zgodovino razvoja BiH od srednjeveške države do danes je bila BiH decentralizirana država. Raziskave v šestdesetih letih 20. stoletja so osnovo za regionalizacijo BiH iskale v makroregijah. To so širša območja, sestavljena iz določenega števila občin in enega makrocentra ustrezne velikosti, med katerimi obstajajo medsebojni družbeno ekonomski interesi. Med štirimi makroregijami ima samo ena značilnosti funkcionalno organiziranega prostora, v katerem delovanje makrocentra seže do vseh točk območja. V drugih makroregijah so periferna mesta različno intenzivno privržena vplivu bližnjih centrov zunaj BiH. To je posledica nesorazmerja med nivojem urbaniziranosti oziroma nezadostne razvitosti vodilnih mest na eni strani in velikosti države na drugi strani.

V okviru znanstvenih raziskav s tega področja sta v obdobju do leta 1992 prevladovala dva pristopa, in sicer ekonomski in prostorski. V raziskavah ekonomskih regij, ki so bile narejene v letih 1971 do 1991 (Ekonomski inštitut Sarajevo), so dominirale štiri makro-ekonomske regije: banjaluška, tuzlanska, mostarska in sarajevska s centri: Sarajevo, Banja Luka, Tuzla in Mostar. Po funkcionalno gravitacijski regionalizaciji bi imele te štiri regije prostorsko velikost od 10 do 15 tisoč km² in demografsko od 700.000 do 1.000.000 prebivalcev. Po popisu iz 1991 je imela mostarska regija okoli 500.000 prebivalcev, banjaluška čez 1.000.000, sarajevska 1.400.000 in tuzlanska okoli 1.360.000 prebivalcev. Predpostavljalo se je, da imajo te štiri makro regije možnosti samooskrbe. Vsaka regija naj bi bila ekonomsko in socialno

¹³ Osmanković, J. 2003. Funkcija regionalnih razvojnih agencija u regionalizaciji i održivom razvoju. V: Zbornik radova sa međunarodne konferencije »Međuregionalna saradnja kao osnova ekonomski održivog razvoja teritorija«, Sarajevo, 3. i 4. oktobar 2003. Sarajvo, Ured za razvoj i saradnju ambasade Švajcarske u Sarajevu: str 97-108.

neodvisna in vezana na teritorialno administrativno-politično tradicijo BiH. Regije so bile multietnične z mestnimi centri, ki so skozi zgodovino postali gravitacijski centri svojih regij.

Z vidika prostorskega planiranja so raziskave pokazale sedem funkcionalno gravitacijskih regij s centri: Sarajevo, Zenica, Doboj, Mostar, Tuzla, Banja Luka in Bihać.

Leta 1990 se v BiH začne vzpostavljati pluralni politični sistem. Znotraj pluralne oblasti nastajajo tudi novi koncepti vzpostavitve regionalne teritorialne organizacije BiH. Vodilni kriterij postaja etnični kriterij in čeprav je BiH prostor z multietnično strukturo prebivalstva, se izvaja snovanje etnično zaokroženih celot. Vsi mirovni sporazumi, oblikovani med vojno od leta 1992 do 1995, so pri snovanju notranje teritorialne organizacije BiH za osnovo sprejeli dominacijo etničnega kriterija.

Tako se regionalizacija BiH lahko sistematizira v tri osnovne skupine:

1. znanstveno dokazane regionalizacija,
2. vojno politična regionalizacija, pripravljena s strani tujih ekspertov in
3. »administrativna regionalizacija«.

4.2.1 Znanstveno, strokovno in empirično dokazane regionalizacije

Dolgoletna raziskovanja regionalizacije BiH so prinesla visoko stopnjo notranjega regionalno-strukturiranega razvoja po principu gravitacijsko-funkcionalnih prostorskih celot. Naravno-geografska povezanost območij in ustvarjene specifične gospodarske strukture so določile štiri makro ekonomske regije: banjaluško, sarajevsko-zeniško, tuzlansko in mostarsko regijo.

Ekonomsko regionalizacijo leta 1963 lahko razumemo kot dinamični proces regionalnega gospodarskega razvoja, ki ima osnovo in motiv v migraciji prebivalstva. V tem času je bila narejena delitev na cone razvoja na osnovi regionalne razmestitve faktorjev gospodarskega razvoja in njihovega pomena za učinkovitost investicij. Največje koncentracije prebivalstva ter največje industrijske kapacitete so bile v dolinah rek Neretve, Bosne in Une ter ob glavnih komunikacijah sever – jug (dolina rek Neretve in Bosne). V tej razvojni coni obstajajo vsi elementi za racionalen in ekonomsko učinkovit razvoj. Drug vidik regionalizacije je bil

delitev na ekonomsko geografska območja. Le-ta temelji na naravnih značilnostih kot osnovi njihovega gospodarskega razvoja. Identificirana so tri območja, in sicer Posavina z dolino reke Une, Gorsko-gozdarsko območje in kraško območje.

Rezultat raziskovanja »Regionalizacije in centrov družbeno ekonomskega razvoja« (Bošnjović, 1969) v BiH je predlog razdelitve BiH na štiri makroregije in šestnajst regij:

- makroregija Bosanska krajina s petimi regijami: Banja Luka, Prijedor, Bihać, Jajce in Drvar,
- makroregija Severovzhodna Bosna s štirimi regijami: Tuzla, Brčko, Doboj in Zvornik,
- Sarajevsko-zeniška makroregija s tremi regijami: Sarajevo, Zenica in Goražde,
- makroregija Hercegovina s štirimi regijami: Mostar, Trebinje, Konjic in Livno.

Makroregija ali regija je opredeljena kot prostorska in ekonomska celota, heterogeno naravno in gospodarsko območje in območje z jasno diferenciranim dominantnim centrom, ki ima razvite proizvodne in centralne funkcije. Makroregija se definira kot funkcionalno-gravitacijsko območje, v okviru katerega se pojavlja določena struktura manjših teritorialnih enot z ustrezno soodvisnostjo družbeno ekonomskih interesov in potreb. Teritorialna celovitost temelji na funkcijah, ki pokrivajo potrebe širšega območja, oziroma na dobrinah regije, ki podpirajo razvoj centra. Istovetnost interesov se prepoznava v težnji, da se del aktivnosti za potrebe širšega območja (regije) koncentrira v enem od centrov in primernosti centra, da razvija aktivnosti, ki so po rangu višjega pomena s ciljem zadovoljevanja določenih družbenih potreb (kar ima poseben pomen v profiliranju makroregije).

Ekonomski inštitut iz Sarajeva je leta 1992 predlagal model regionalizacije, v katerem so regije geografsko-tehnološke, infrastrukturne, gospodarske in družbeno politične celote ter hkrati del enotnega ekonomskega in socialno integriranega bosanskohercegovega prostora. Poudarek ni le na delotvornosti in učinkovitosti regionalizacije, ampak tudi na tem, da ne bi bilo moteno niti skupno življenje različnih narodov in narodnosti v BiH niti družbeno-ekonomski razvoj. Eno in drugo je treba spodbujati in pospeševati. Model štirih regij je izveden kot funkcija geografskega prostora, števila in sestave prebivalstva ter družbeno-ekonomske razvitosti. Regionalizacija izhaja iz teoretičnega modela, ki je postavljen na osnovi raziskovanja vplivov vseh štirih centrov. Na tej osnovi določene meje so bile kasneje

popravljen glede na rezultate o dejanski gravitacijski usmeritvi posameznih območij. Druga korekcija modela je bila narejena na osnovi ocen prostorsko-geografskih pogojev povezanosti občin. S predlagano regionalizacijo so določene prostorsko in demografsko dovolj velike regije s takšno strukturo, ki omogoča njihovo funkcioniranje. Pogoj je bil, da postanejo uravnotežene v svojem ekonomskem, družbenem in drugem razvoju.

Pomen in smisel tega modela je v njegovem konceptu in učinkovitosti pri odpiranju možnosti za reševanje osnovnih problemov razvoja ter v ekonomskih, političnih, etničnih in administrativnih motivih, ki so upoštevani. Posebne vrednosti modela regionalizacije so v tem, da se lahko aplicira v decentraliziranem sistemu, v pogojih globalne integracije svetovnega gospodarstva in reafirmacije nacionalne ekonomske politike. Do implementacije rezultatov ni prišlo zaradi nujne spremembe političnega ambiena in vojne.

Na osnovi teh raziskav je glede na velikost teritorija BiH, gostoto poselitve, povezanosti prostora, stopnje gospodarskega razvoja in razmestitve večjih centrov ocenjeno, da se optimalna prostorska velikost ene makro regije giblje v razponu od 10 do 15 tisoč km². Glede na takšno velikost makroregije bi se maksimalna oddaljenost robnih delov makroregije od njenega centra gibala v povprečju od 56 do 69 km. Pri tem se teži k temu, da je maksimalni odmik robnih območij od osnovnega centra do 100 km. Ali je center zmožen opravljati vlogo makroregijskega centra, je odvisno tudi od števila zaposlenih v centralnih dejavnostih. Optimalna demografska velikost povprečne makroregije v BiH se giblje med 700.000 in 1.000.000 prebivalcev (Bošnjović, 1992).

Pri določanju optimalne regije je pomembno upoštevati tudi specifične zgodovinsko-tradicionalne kriterije. Po teh kriterijih so središča regij lahko mesta: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla in Zenica.

Po urbano-gravitacijskem kriteriju lahko regija opravlja svojo funkcijo, v kolikor ima en center z zelo pomembnimi funkcijami, dva s pomembnimi, dva do tri s srednje pomembnimi in štiri do šest z manj pomembnimi funkcijami in do dvanajst centrov z nepomembnimi funkcijami.

4.2.2 Vojno politična regionalizacija

V obdobju med leti 1992-1995 je BiH predmet regionalizacij, ki preferirajo vojne in politične kriterije. Marca 1993 je po Vence-Ovnovem planu predlagana delitev na deset provinc, po tri za vsak narod in poseben status za Sarajevo. Po tem predlogu imajo province nacionalni predznak. Avgusta leta 1993 je po Owen-Stoltenbergovem planu predvidena delitev na konstitutivne republike Bošnjakov, Hrvatov in Srbov s protektoratom EU nad Mostarjem in posebnim statusom za Sarajevo.

Po Washingtonskem sporazumu iz maja leta 1994 je predvidena delitev BiH na Federacijo BiH, teritorialno enoto z večinskim srbskim prebivalstvom in Distrikt Sarajevo. Delitev je rezultat etničnega principa. To delitev je z določenimi popravki meja obdržal tudi plan Kontaktne skupine iz julija leta 1994. Po tem planu se BiH deli na Federacijo BiH, Republiko Srbsko in Distrikt Sarajevo. Etnični princip je z določenimi odstopanji spet dosledno spoštovan.

Po Daytonskem sporazumu je predvidena delitev na dve entiteti: Federacijo BiH in Republiko Srbsko ter Brčko kot teritorij arbitraže. Vodilo pristopa k delitvi je bilo prekinitev vojne. Zaradi tega pristopa je zmanjšana geografska in komunikacijska kompaktnost teritorija. Osnovni kriteriji pri teh delitvah so bili nacionalni, politični in vojni. Regionalizacija je bila iskana rešitev, ki je omogočala konec spopadov.

Za vse te regionalizacije je značilno ekskluzivno preferiranje nacionalnega in političnega kriterija. Drugi - ekonomski, geografski, infrastrukturni, prostorski, urbani in zgodovinski vidiki pri tem niso bili upoštevani.

4.2.3 »Administrativna regionalizacija«

Po letu 1995 do danes administrativno delitev BiH zaznamuje delitev na dve entiteti: Federacijo BiH in Republiko Srbsko ter Distrikt Brčko. Federacija BiH je razdeljena na deset kantonov, kantoni na občine, Republika Srbska pa samo na občine.

Takšne administrativne strukture so rezultat Daytonske delitve Bosne in Hercegovine in niso usklajene z dosedanjimi teoretičnimi raziskavami o teritorialnih delitvah in z usmeritvami EU. Obstoječa teritorialna delitev ima za posledico niz neracionalnosti v ekonomskem, socialnem in prostorskem razvoju. Tako je sedanja administrativna struktura države predvsem politična kot posledica Daytonskega sporazuma in ne izhaja iz osnovnih ekonomskih in geografskih značilnosti in ne temelji na kriterijih infrastrukturnega, prostorskega in urbanega razvoja.

Z Daytonskim sporazumom je gospodarska infrastruktura presekana. Z delitvijo BiH na dve entiteti niso upoštevana makro-ekonomska regionalna območja kot tudi ne manjša subregionalna območja. Območja so z daytonskimi linijami administrativno tako razmejena, da določeni deli znotraj entitete objemajo najbolj dinamična jedra makro regije z ene strani, na drugi strani pa ostajajo deli regij z najslabšimi prostorsko-strukturnimi in infrastrukturnimi sklopi. Direktne posledice takšne fragmentacije se odražajo na obsegu in strukturi urbanega fonda, oziroma na prostorskih potencialih, urbanih vsebinah in zgradbi prostora.

Administrativno regionalizacijo BiH zaznamujejo neprestane spremembe, ki so izraz kompleksnosti problema in potrebe, da se ta reši. To kaže na okupiranost politike z regionalizacijo, indirektno pa tudi spoznanje, da je regionalizacija več od fizične delitve teritorija, saj predstavlja sredstvo za reševanje razvojnih, integrativnih, političnih, ekonomskih, etničnih, socialnih in drugih problemov.

4.2.4 Ideje za regionalizacijo BiH v postdaytonskem obdobju

V času političnega razvoja BiH v postdaytonskem obdobju je bil vzpostavljen proces doseganja pogojev za integracijo BiH v EU. Znotraj tega procesa se izvajajo reforme v ekonomski in politični sferi. Za reforme v pogledu dograditve ustavne in politične organizacije države BiH po evropskih standardih ni dogovora v parlamentarni skupščini BiH. Ideja regionalizacije BiH obstaja v programskih določitvah večine političnih strank Federacije BiH. Na drugi strani pa je v Republiki Srbski ideja regionalizacije BiH nekaj, kar se še vedno ne sprejema.

Znotraj aktivnosti mednarodne skupnosti, pravzaprav EU, je v BiH iniciiran projekt formiranja regionalno-razvojnih agencij. Koncept regionalno-razvojnih agencij se snuje na prostovoljnem združevanju občin. Formirano je pet ekonomsko-razvojnih agencij v centrih Sarajevo, Tuzla, Mostar, Banja Luka in Zenica. S pomočjo posredovanja regionalno-razvojnih agencij se spodbuja ekonomski razvoj na osnovi razvojnih predpostavk, ki obstajajo v vsakem od regionalnih območij.

Zaključek

Obstoj regij je pogoj za obvladljivost razvoja BiH, saj kakovostnega razvoja ni mogoče usmerjati centralizirano. Regije so tudi sredstvo za neposredno vključevanje BiH v evropske gospodarske in kulturne tokove ter obenem ena od že uveljavljenih oblik mednarodnega usklajevanja gospodarskih, prostorskih, socialnih in okoljskih interesov.

Pri reševanju vprašanja regionalizacije je jasno, da se ne smejo preferirati nacionalni in politični kriteriji, temveč je potrebno upoštevati ekonomske, geografske, infrastrukturne, prostorske, urbane in zgodovinske vidike. Regionalizacija je več od fizične delitve teritorija, saj predstavlja sredstvo za reševanje razvojnih, integrativnih, političnih, ekonomskih, etničnih, socialnih in drugih problemov ter zagotavljanje uravnoteženega razvoja. V tem smislu bi bilo politično modro oblikovati regije kot instrument implementacije policentričnega sistema, ki je predpogoj za vzpostavljanje trajnostnega razvoja.

Na osnovi preučitev stanja v prostoru BiH in možnosti za njegov uravnotežen razvoj, teoretičnih izhodišč o trajnostnem in policentričnem razvoju, smernic in priporočil mednarodnih dokumentov ter preučitve regionalizacij prostora je zasnovan model policentričnega prostorskega razvoja BiH, ki je predstavljen v naslednjem poglavju.

5 MODEL PROSTORSKEGA RAZVOJA BOSNE IN HERCEGOVINE

Uvod

V tem poglavju je predstavljen policentrični model poselitve, ki je bil razvit kot model uravnoteženega prostorskega razvoja BiH. V prvem delu poglavja so predstavljeni pogoji in ovire za uravnotežen policentričen prostorski razvoj. Sledi opis modela in predlagana hierarhija središč. Poglavje zaključuje s predstavitev izhodišč in usmeritev za realizacijo policentričnega razvoja.

5.1 Pogoji za uravnotežen policentričen prostorski razvoj

Policentrična zasnova urbanega omrežja je povezana s pospeševanjem programov, ki so v skladu z načeli uravnoteženega razvoja, pri čemer je opredelitev pogojev odvisna od posebne vloge posameznega urbanega središča, in sicer od:

- krepitve gospodarske moči središč nacionalnega pomena in vzpostavljanja trdne gospodarske podlage središč regionalnega pomena,
- funkcionalne specializacije in mreženja med mestnimi regijami,
- vzpostavitve partnerskih odnosov med mesti in podeželjem,
- enakomernejše dostopnosti do dobrin skupnega pomena in do znanja s pomočjo sodobne infrastrukture,
- izboljšanja povezav podeželskih območij.

Pri policentризmu ne gre le za delitev upravnih pristojnosti, slednje je samo en vidik policentričnega koncepta, nujen, vendar ne zadosten. Policentrizem pomeni določeno stopnjo politične, gospodarske in socialne avtonomije. Število nivojev je pomembno, ker je s tem povezan nabor funkcij, ki naj bi jih posamezna središča obsegala. Pri policentризmu gre za koncentracijo in dekoncentracijo dejavnosti hkrati. Zato morajo biti znana regionalna središča, ki prevzamejo del dejavnosti od mest višjega ranga. Prav tako morajo biti določena

območja (regije oziroma upravne enote nižje ravni), katerih prebivalci bodo uporabljali dejavnosti regionalnih središč.

Izpostaviti je potrebno nekaj pomembnih dejavnikov, kot so:

- dejavniki učinkovitega omrežja: racionalnost, tekmovalnost, kvaliteta bivanja,
- dejavniki uravnoteženosti: vzpostavljanje partnerskih odnosov, koordinacija med sektorji (horizontalna), koordinacija med različnimi nivoji upravljanja - država, regija, občina (vertikalna koordinacija), participacija javnosti, družbeni konsenz, porazdelitev odgovornosti (subsidiarnost),
- dejavniki dostopnosti: dostopnost na ravni omrežja naselij, dostopnost na ravni naselja, kvaliteta in kvantiteta storitev, dostopnost do storitev v javnem sektorju, dostopnost do delovnih mest, stanovanj, dostopnost s pomočjo prometne infrastrukture, telekomunikacijskih povezav, upoštevajoč mobilnost prebivalstva, kvaliteto okolja in drugih socialnih vidikov.

Vsako mesto na osnovi svoje velikosti in svojih funkcij zavzema določeno mesto v sistemu. Spremembe v hierarhični poziciji pripeljejo tudi do sprememb v strukturi celotnega mesta. Razvoj urbanega sistema je v neposredni zvezi s stopnjo gospodarskega razvoja, regionalno politiko in cilji razvoja. Urbani sistem se razvija preko posameznih podsistemov ali elementov, in v tem razvoju pogosto prihaja do neskladij, ki lahko pripeljejo do neuravnoteženosti. Najpogosteje do razlik prihaja na osnovi različne stopnje koncentracije aktivnosti in prebivalstva. Razlike v koncentraciji pogojujejo razvrščanje centrov, iz česa sledijo hierarhični odnosi. Hierarhični odnosi pomenijo dominacijo določenega števila centrov širšega pomena nad centri, ki imajo ožji domet (lokalni centri ali centri, ki ustvarjajo parcialne funkcije). Poleg družbeno-ekonomskega faktorja imajo lahko močan vpliv na razvoj poselitve politična prostorna organiziranost (na primer »Dayton«) ali sprememba funkcij v okviru celotnega sistema (eksterni vplivi), kar je značilno za urbani sistem BiH, kot bomo videli v nadaljevanju.

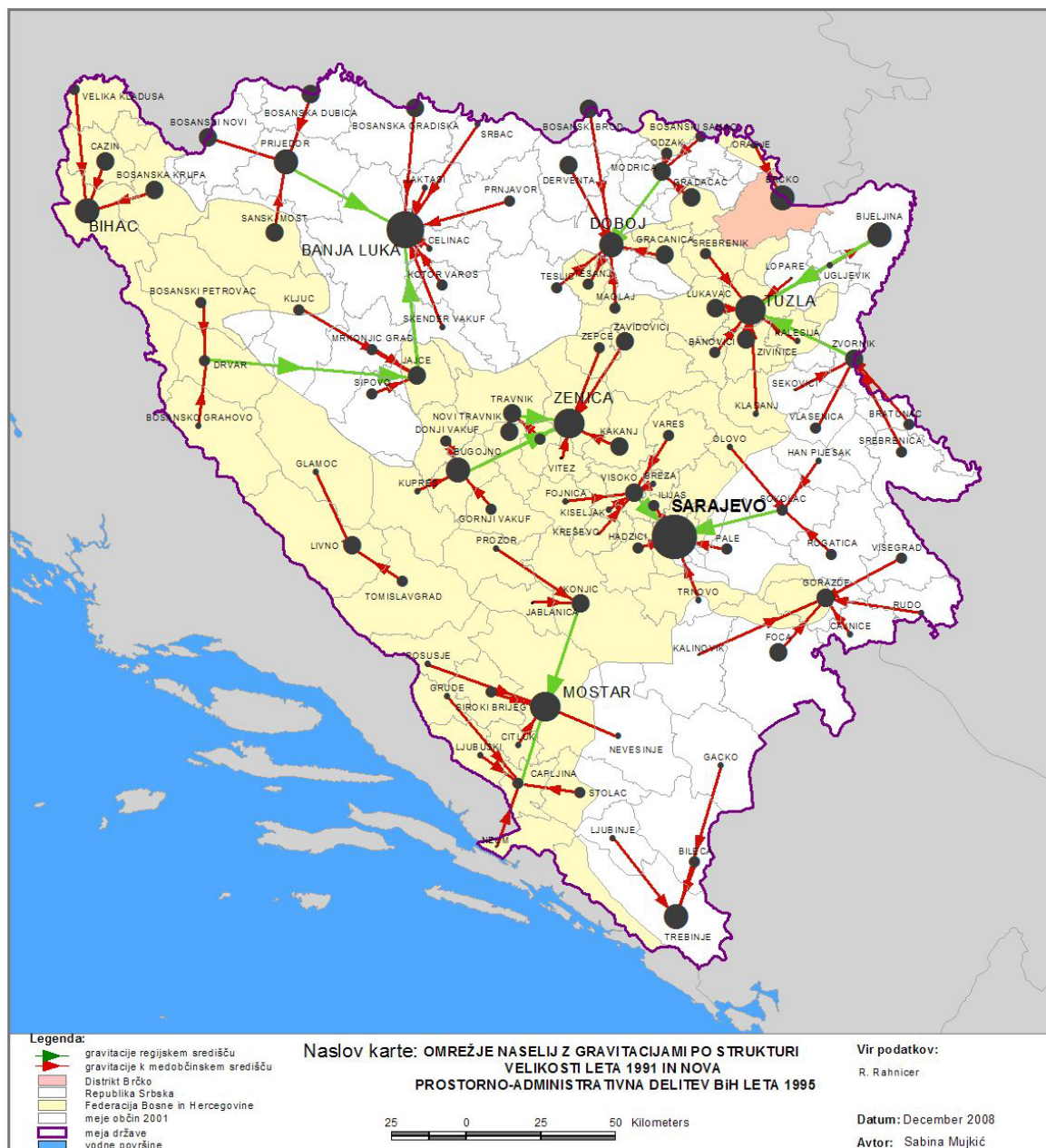
Razvoj vsakega urbanega sistema je omejen. Delno je odvisen od štirih dejavnikov: števila naselij, funkcije sistema v okviru širšega območja in posameznih podsistemov v okviru

danega sistema, njihove intenzitete in domene vpliva. Odvisen je tudi od notranjih kapacitet sistema. Direktno je odvisen predvsem od vloge oz. funkcije središč ali centralne regije.

5.2 Ovire za uravnovežen policentričen prostorski razvoj BiH

Naselbinski razvoj je ena od najpomembnejših sestavin prostorskega urejanja in od njega so v mnogočem odvisni drugi elementi urejanja prostora, predvsem namenska raba tal in organizacija dejavnosti v prostoru, prometna, družbena in gospodarska infrastruktura, rekreacija, povezana z naravno in kulturno dediščino itn. Splošni smotri politike učinkovitega razvoja poselitvenih območij so: učinkovitost, uravnoveženost in dostopnost v omrežju naselij. Planiranje poselitve je povezano s primernim omrežjem naselij, kar pomeni, da gre za usmerjanje razvojnih silnic v smislu načel in priporočil, ki jih celotna družbena skupnost sprejema kot primerne glede na obstoječe razmere (ozemlje, okolje, zgodovinski razvoj), ekonomske možnosti in politično voljo. Vzpostavljanje racionalne poselitve v obliki policentrično zasnovane mrežne strukture urbanega sistema je poglobitni cilj, ki je hkrati namenjen pospeševanju skladnega regionalnega razvoja, če lokacijski pogoji in geografska lega to omogočajo.

V BiH je na razvoj urbanega sistema v preteklosti (do 90-ih let dvajsetega stoletja) vplival pospešen razvoj industrije in drugih gospodarskih dejavnosti, kar je pripeljalo do velikih migracij prebivalstva iz podeželskih območij v mestna naselja. Urbani sistem je predstavljal dokaj uravnoveženo strukturo v razporeditvi mest z nivojem funkcij. Sarajevo je bilo republiško središče z najvišjimi funkcijami. Kot pomembna središča z ustreznim nivojem funkcij so bila mesta Banja Luka, Mostar in Tuzla, ki bi lahko predstavljala regionalna središča. Mesta Zenica in Doboje sta tudi imela razvito visoko raven funkcij, nekaj manj pa še Bihać. Izredne razmere v času vojne od 1992 do 1995 so močno vplivale na tedanji trend razvoja in ga tudi ustavile. Vzpostavljena je bila nerealna (administrativna) delitev območij, ki predstavlja glavno oviro za usklajen ekonomski, družbeni, prostorski in strateški razvoj (slika 14).

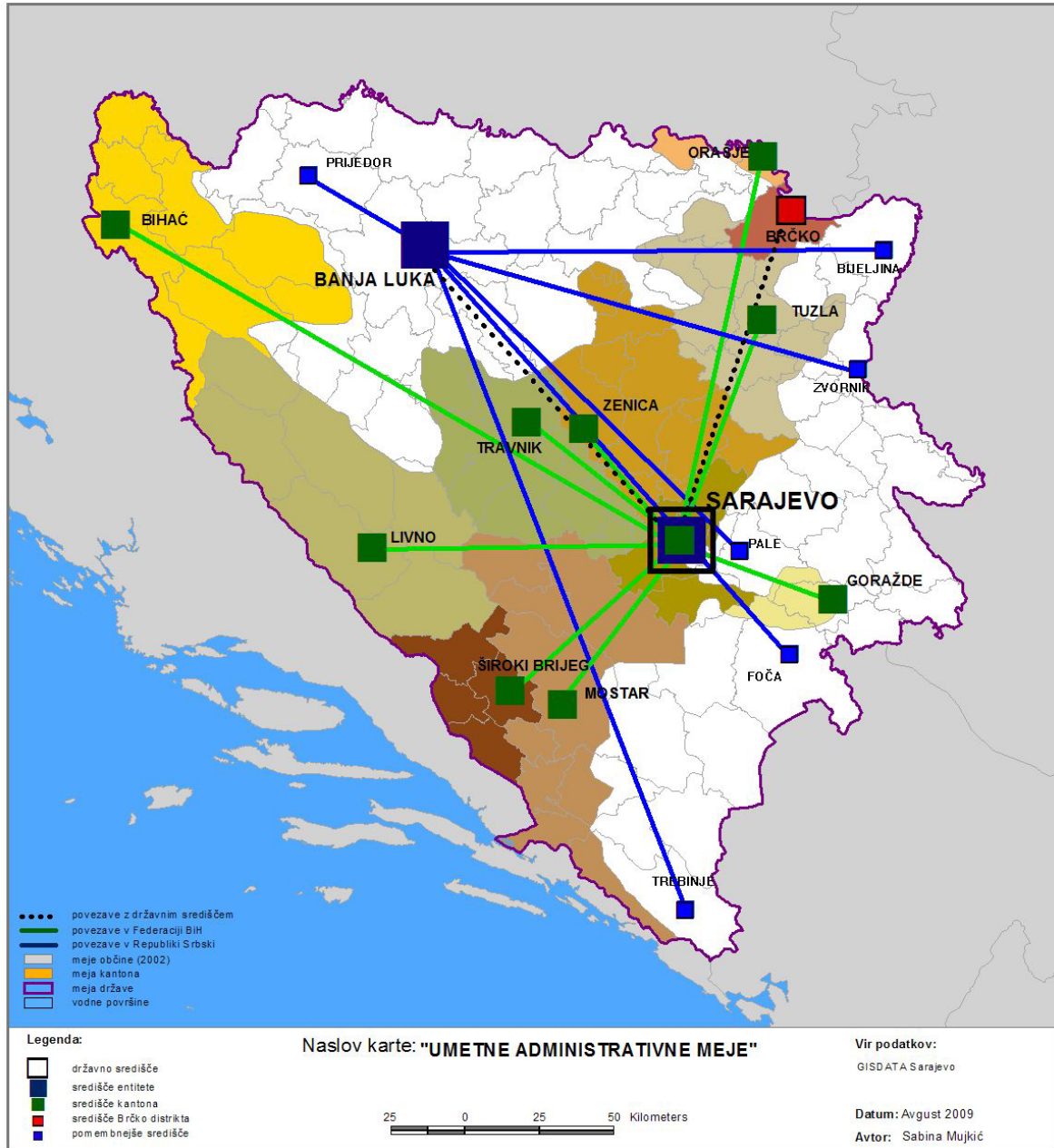

Slika 14: Omrežje naselij z gravitacijami po strukturi velikosti leta 1991 in nova prostorno-administrativna delitev BiH leta 1995

Fig. 14: Network of settlements with size structure gravitations from 1991 and the new spatial-administrative division of BiH from 1995

Današnja prostorno-administrativna delitev BiH ni koncipirana skladno z dosedanjimi teoretičnimi raziskavami o teritorialnih delitvah in usmeritvami EU (glej poglavje št. 3), kar ima za posledico velike probleme in neracionalnosti v ekonomskem, socialnem in

prostorskem razvoju. Delitev ne izhaja iz osnovnih ekonomskih in geografskih značilnosti in ne temelji na kriterijih infrastrukturnega, prostorskega in urbanega razvoja (slika 15).

Slika 15: »Umetne administrativne meje«

Fig 15: »Artificial administrative borders«

Po tej delitvi je hierarhija naselij višjega ranga naslednja:

- državno središče (1),
- središče entitet in središče distrikta (2+1),
- središče kantonov (10),
- pomembnejša središča (5).

Umetna administrativna delitev predstavlja največjo oviro za uravnovežen prostorski razvoj BiH. Gravitacije k mestom, ki imajo funkcije višjega ranga, so bistveno spremenjene in neracionalne.

Iz slike 15 so razvidne pomanjkljivosti sedanjega sistema poselitve:

- podvajanje funkcij (v mestih: Mostar – zahodni in vzhodni del mesta, Sarajevo in Vzhodno Sarajevo, Doboj in Doboj jug),
- pomanjkanje funkcij (predvsem zaradi migracij v središča, ki so nesorazmerno razvita glede na število na novo priseljenih prebivalcev),
- slaba dostopnost (zaradi dislociranosti središč najvišjega ranga – npr. Bihać gravitira k Sarajevu, Trebinje, Foča, Bijeljina in Zvornik k Banja Luki),
- praznjenje območij (vzhodni ter jugo-zahodni del Bosne),
- disperznost odločanja oz. preveč središč istega višjega ranga (središča kantona, ki imajo visoko stopnjo avtonomije, imajo svojo skupščino in vlado ter pristojnosti na področju prostora, zdravstva, izobraževanja, kulture in športa, notranjih poslov ter na področju civilne uprave).

Iz slike 14 in 15 je razvidno, kako »umetna administrativna delitev« prostor razdeli na način, da deli entitete objemajo najbolj dinamična jedra makro regije (npr. centralni del BiH) z ene strani, na drugi strani pa ostajajo deli regij z najbolj slabimi prostorsko-strukturnimi in infrastrukturnimi sklopi (npr. vzhodni del BiH). Direktno posledice takšne fragmentacije se odražajo v obsegu in strukturi urbanega fonda oziroma v prostorskih potencialih, urbanih vsebinah in zgradbi prostora, kar ne daje možnosti za razvoj večjih središč, ki bi lahko postajala konkurenčna v širšem prostoru območja. Središča, kot so Sarajevo, Doboj in Mostar, so razdeljena, funkcije (zdravstvene, izobraževalne, kulturne...) znotraj središč se podvajajo, mesta ne funkcionirajo kot celote.

Osnovni problem razvoja regije v odnosu do enega glavnega mesta ali odnosa med centri ponazarja R. Strassoldo (1980) takole: Periferija je območje, ki je z »hrbtom obrnjena proti zidu«, ki ga predstavlja meja regije. Periferija je slabše razvita, ker ima slabšo prometno dostopnost do centra, ki jo je zanemaril. Periferija je torej obrobna (marginalna), slabotna, odtujena, provincialna in zastarela. Po mnenju Strassolda se lahko zgodi, da bo v razmeroma kratkem času koncept center – periferija zavržen kot neutemeljen zaradi spremenjenih pogojev ali pa zaradi različnega gledanja nanje. Možno je tudi, da bi bil zahodni koncept gospodarskega razvoja opuščen v korist takega razvoja, ki bo poskušal zaobiti fazo urbano industrijske koncentracije in se bo usmeril k bolj uravnoteženemu razvoju celotnega ozemlja. Na ekonomskem področju je sposobnost za inovacije, ustvarjalnost in usmerjanje novega razvoja bolj koncentrirana, kot je bila kdaj prej, pojavljajo pa se znaki, ki kažejo v nasprotno smer. Onesnaževanje industrijskih območij in težave v preskrbi z energijo povzročajo, da se vedno več dejavnosti prenaša na periferijo. Primer bosanskohercegovega prostora pa kaže na večletno praznjenje periferije, kar je razvidno tudi iz slike 16.

Slika 16: Praznjenje območij v BiH

Fig 16: Evacuation of areas in BiH

V praznih območjih BiH bi bila potrebna gosta mreža manjših mest, ki bi bila dobro opremljena z mestnimi funkcijami, ki bi lahko zadovoljevale potrebe okoliškega prebivalstva. Tudi obstoječa manjša mesta niso v zadostni meri opremljena z vsemi ustreznimi funkcijami za potrebe prebivalstva. Z intenzivnim odpiranjem delovnih mest v manjših mestih in

stimuliranjem njihovega razvoja bi ustvarili oz. revitalizirali centre urbanizacije na celotnem območju. Predvsem v perifernih obmejnih območjih bi ti centri lahko razvijali programe meddržavnega in transnacionalnega sodelovanja. V prostoru obstaja relativno dobro razvita mreža magistralne infrastrukture, ki jo je potrebno modernizirati. Obstajajo tudi pogoji, da se večja mesta in industrijski centri razbremenijo sedanjega investicijskega razvoja in demografskega pritiska z vzpostavijo uravnovežene mreže dobro dostopnih srednjih in manjših mest.

Dobro koordiniranje planske intervencije je lahko usmerjeno v ustvarjanje uravnoveženega policentričnega razvoja poselitve in regionalnega razvoja. Razvoj sistema poselitve in regionalni razvoj imajo velik vpliv na razvoj celotnega prostora Bosne in Hercegovine, ne glede na to ali je to prometni razvoj in drugi infrastrukturni razvoj ali razvoj stanovanjske gradnje. Istočasno imajo različno velika in številna centralna naselja močne ekonomske učinke na celoten razvoj BiH.

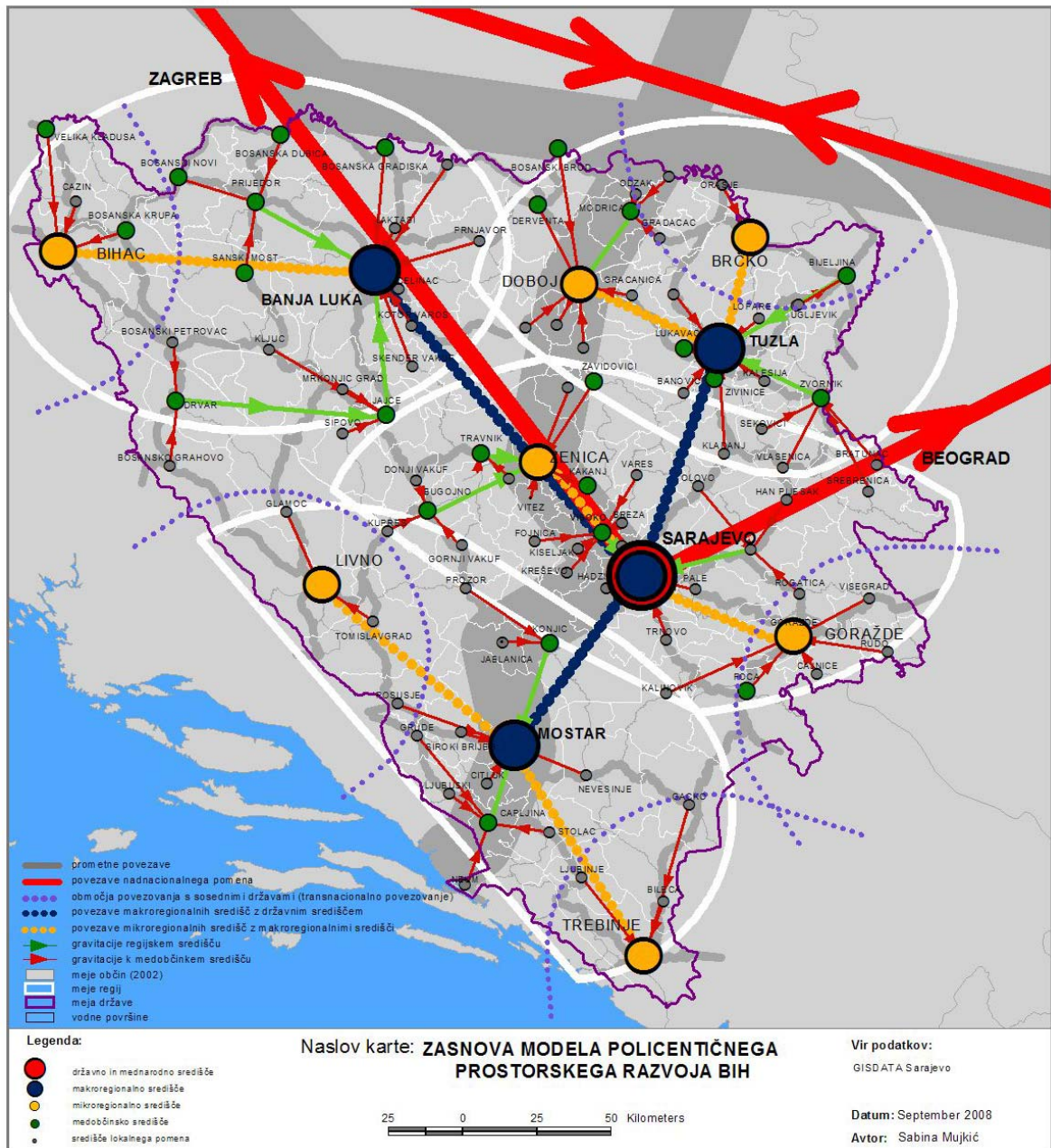
Nove razmejitve v prostoru, ter drastične spremembe v gibanju števila prebivalstva na celotnem območju države predstavljajo glavne ovire uravnoveženemu razvoju. Kot je razvidno iz slike 9 se spremembe v gibanju števila prebivalstva na eni strani odražajo s koncentracijo v določenih urbanih območjih in na drugi s pospešenim/popolnim praznjenjem drugih območij. Vzroki za takšno stanje in trende so opisani u uvodnih poglavljih naloge na strani 3 in 4.

V nadaljevanju je prikazana zasnova modela policentričnega razvoja za Bosno in Hercegovino.

5.3 Zasnova modela policentričnega prostorskega razvoja Bosne in Hercegovine

Na osnovi preučitve prostora Bosne in Hercegovine in dosedanjega razvoja mestnih središč, značilnosti omrežja naselij, naravnih danosti in širših razvojnih procesov ter na osnovi priporočil mednarodnih dokumentov lahko na teoretičnem nivoju postavimo mrežo mest in naselij, ki lahko predstavljajo izhodišča za določitev regij, ki bi predstavljale osnov za uravnovežen prostorski razvoj Bosne in Hercegovine. Kritični pregled regionalizacije BiH

(poglavje 4.2) je pokazal, da je najprimernejša varianta za uravnotežen razvoj celotnega ozemlja, ki predvideva delitev na štiri makro regije in sicer: makro regija Bosanska krajina, makro regija Severozahodna Bosna, Sarajevsko-zeniška makro regija in makro regija Hercegovina (slika 17).

Slika 17: Zasnova modela policentričnega prostorskega razvoja BiH

Fig 17: Concept of polycentric spatial development model for BiH

Mreža središč formira določeno hierarhijo (sistem), ki izraža funkcionalne zveze in vplive. Bistvo sistema je prepletanje med naselji, ki so v sistemu, oziroma možnosti, da se biva v enem središču, aktivnosti se opravljajo v drugem in obratno. Intenziteta zvez in odnosov so odvisni od nekaj faktorjev: razvitosti funkcij (števila in nivojev), prostorske oddaljenosti med posameznimi središči in prostorskih ovir (na področju prometnic in komunikacijske opremljenosti in stroškov)¹⁴.

Upoštevanje značilnosti policentričnega razvoja (poglavje 3.3) in pogojev za uravnotežen policentrični razvoj predlagamo naslednjo hierarhijo središč v BiH:

- **I rang** – državno in mednarodno središče, evropska metropola (1),
- **II rang** – makroregionalna središča (3 oz. 4),
- **III rang** – mikroregionalna središča (5+2),
- **IV rang** – medobčinska središča (23),
- **V rang** – središča lokalnega pomena (65).

V nadaljevanju so predstavljene vloge središč posameznega ranga.

5.3.1 Državno in mednarodno središče, evropska metropola

Državno in mednarodno središče, evropska metropola – **Sarajevo** – se razvija kot središče mednarodnega in državnega pomena in je najpomembnejše državno vozlišče, kjer so koncentrirane najvišje funkcije. Mesta Sarajevo, Beograd in Zagreb lahko tvorijo pomembna urbana središča Zahodnega Balkana in so lahko potencialna središča nove globalne integracijske cone Evrope. Na ta način bi lahko postala konkurenčna drugim metropolitanskim mestom v Evropi. S policentrično integracijo sosednjih mest lahko v zadostni meri povečajo prebivalstveni potencial za oblikovanje nove globalne integracijske cone. S svojim razvojem lahko prispevajo k bolj uravnoteženi policentrični strukturi Evrope in postanejo močen gradnik te strukture. Ta mesta kot specializirana urbana središča na ravni nacionalnih urbanih sistemov (p)ostanejo območja koncentracije prebivalstva, gospodarskih kapacitet, transportnih vozlišč in lokacije sedežev velikih mednarodnih podjetij, postanejo pomembna evropska razvojna območja ter območja razvoja visokošolskih institucij.

¹⁴ Pri določanju vloge središč so bila upoštevana nekatera izhodišča zapisana v Strategiji prostorskega razvoja Slovenije.

Pomembna področja v okviru teritorialne klasifikacije Evrope so gospodarstvo, izvajanje Lizbonske strategije, trg delovne sile, demografija, narava, naravne in tehnološke nesreče in dostopnost. Najbolj pomemben faktor predstavlja dostopnost. Ugodna dostopnost do pomembne transportne infrastrukture ustvarja prednosti iz gospodarskega, političnega, geografskega in izobraževalnega vidika. Prometna infrastruktura v BiH, ki je nujna za izvajanje mreženja med omenjenimi urbanimi središči, je slabo razvita in jo je potrebno razvijati.

V Sarajevu so koncentrirane najvišje funkcije, vrhunske ustanove, državna uprava, univerza, klinični center, ustavno sodišče, diplomatsko-konzularna predstavništva, predstavništva in sedeži mednarodnih organizacij in korporacij, kulturne institucije državnega pomena, osrednje poslovne, storitvene in oskrbne dejavnosti ter druge institucije, pomembne za vso državo. Sarajevo se mora razvijati v mednarodno konkurenčno državno prestolnico ter se na meddržavni ravni povezovati s sosednjimi državami in regionalnimi središči. Razvija se kot center za države Centralne in Vzhodne Evrope (sedež institucij in organizacij držav Centralne in Vzhodne Evrope), kot jedro funkcijsko gravitacijske regije in ključnega državnega in razvojnega centra v mreži drugih centrov, kot transportno, telekomunikacijsko in informacijsko povezan sistem na osnovi potreb evropske metropole, regionalnega mesta in na koncu tudi lokalnega središča.

Predpostavljena dobra komunikacijska dostopnost s svetom zahteva hitri promet (letalski, železniški, cestni in potniški), dobre telekomunikacijske in informacijske sisteme. Središče državnega pomena mora zagotavljati politične, upravne, prometne, kulturne in druge storitve vsem prebivalcem BiH in ustvarjati kvalitetno življenjsko okolje. Potrebna je krepitev institucij, na osnovi katerih se implementirajo funkcije metropole (parlament, vlada, sodstvo,...).

Potrebno je spodbujanje sodelovanja med regionalnimi središči Banja Luka, Mostar, Tuzla in Sarajevo (skupna ekonomska politika itd.). Središča državnega in regionalnega pomena so najpomembnejša središča družbene infrastrukture, oskrbnih, storitvenih in drugih dejavnosti ter najpomembnejša gospodarska območja in prometna vozlišča. Vanje se usmerjajo najpomembnejše javne funkcije. So primerna lokacija za terciarno in sekundarno raven

zdravstvene oskrbe, visoko in višje izobraževanje, višje strokovno izobraževanje, sodne in upravne institucije, bolj specializirano socialno varstvo ter javne raziskovalne organizacije.

5.3.2 Makroregionalna središča

Čeprav v BiH regije kot takšne niso administrativno določene, se čutijo vplivi regionalnih središč. Umetna administrativna razdelitev v mnogočem onemogoča dobro funkcioniranje nekaterih mest. Gravitacijska območja središč državnega in regionalnega pomena so zaključena regionalna območja. V regionalnem območju se uravnoteženo in povezano razvija omrežje urbanih naselij. V omrežju urbanih naselij so razmeščene družbene in storitvene dejavnosti ter druge funkcije javnega značaja glede na pogostost njihove rabe in racionalnosti njihovega delovanja ter glede na število in strukturo prebivalcev ter drugih družbenih in gospodarskih značilnosti ter naravnih in okoljskih pogojev.

Na nivoju države je pomembno narediti pravi izbor regionalnih središč. Za izbor regionalnih središč so pomembni kriteriji, in sicer: opremljenost z dejavnostmi družbene javne infrastrukture in dostopnost do naselij, ki imajo največ teh dejavnosti, opremljenost z dejavnostmi družbene javne infrastrukture, v prvi vrsti z upravo, nato z zdravstvom, šolstvom in kulturo. Mesta, ki imajo vse naštetih funkcije (npr. regijsko bolnišnico, regijski muzej, univerzo), tvorijo ogrodje policentrične ureditve. Pomembna je dostopnost do naselij, ki imajo največ dejavnosti družbene javne infrastrukture. Potrebno je omogočiti čim večjemu številu prebivalstva iz vseh delov države primeren dostop do oskrbnih in storitvenih dejavnosti ter do dejavnosti družbene infrastrukture. Kot makroregionalna središča se opredelijo mesta **Banja Luka, Mostar** in **Tuzla** (**Sarajevo** je poleg zgoraj naštetih funkcij tudi makroregionalno središče) se razvijajo kot druga največja središča v državi in državna prometna vozlišča, ki se povezujejo na mednarodni ravni s sosednjimi regijami Hrvaško, Srbijo in Črno Goro. So pomembna središča regij («nova regionalizacija»). Razvijajo se kot makroregionalna središča s sedeži univerz, zdravstvenih institucij, institucij za kulturo idr. Zaradi njihove vloge, velikosti in lege se skupaj s Sarajevom razvijajo v središča mednarodnega pomena.

5.3.3 Mikroregionalna središča

Mikroregionalna središča, kot so **Zenica**, **Bihać**, **Doboj**, **Brčko** in **Goražde**, si pristojnosti delijo z makroregionalnimi središči. Tako si središča Zenica in Goražde delita funkcije makroregionalnega pomena s Sarajevom, Bihać z Banja Luko, Doboj in Brčko s Tuzlo. V njih so tudi koncentrirane dejavnosti, pomembne za delovanje regije, ustrezno razdeljene. Zaradi naravnih pogojev, omejenosti, redkega omrežja središč in slabše dostopnosti do središča državnega pomena se središča **Trebinje** in **Livno** opredelita med mikroregionalna središča in si funkcije makroregionalnega pomena delita z Mostarjem. Z umeščanjem najpomembnejših javnih funkcij in dejavnosti družbene infrastrukture ustvarjajo raznovrstna delovna mesta, razvijajo proizvodne dejavnosti in tako ustvarjajo višjo funkcijo središča ob skrbi za uravnovežen razvoj in dobro povezanost celotnega regionalnega območja.

5.3.4 Medobčinska središča

Središča medobčinskega in občinskega pomena je potrebno v naslednjih fazah raziskovanja detajlno preučiti in v prostoru razvijati po principu zagotavljanja uravnoveženega policentričnega prostorskega razvoja. Na sliki 17 so medobčinska središča prikazana in umeščena na osnovi gravitacij iz preteklosti (opredeljena na osnovi uporabe funkcij višjega ranga) in predstavljajo podporo predstavljenemu modelu policentričnega prostorskega razvoja.

Omrežje medobčinskih središč mora zagotavljati enakomeren dostop do različnih gospodarskih in storitvenih dejavnosti srednje ravni. Njihovo gravitacijsko omrežje lahko zajema območje več lokalnih skupnosti. V središča medobčinskega pomena se umeščajo srednješolsko izobraževanje, sodstvo, okrajna sodišča, dejavnosti socialnega varstva, centri za socialno delo in zaposlovanje, varstvo starejših občanov.

Središča medobčinskega pomena so: Kakanj, Visoko, Travnik, Bugojno, Konjic, Foča, Zvornik, Bijeljina, Zavidovići, Živinice, Lukavac, Modriča, Čapljina, Bosanski Brod, Jajce, Bosanska Gradišča, Bosanska Dubica, Prijedor, Bosanski Novi, Sanski Most, Bosanska Krupa in Velika Kladuša.

5.3.5 Središča lokalnega pomena

V središčih lokalnega pomena so dejavnosti na občinskem nivoju. V teh središčih se razvijajo ustrezne storitvene in oskrbne funkcije in razvoj delovnih mest za okoliško prebivalstvo. Minimalno število prebivalcev v gravitacijskem območju lokalnega središča je 5000 prebivalcev. V pomembnejša lokalna središča se umešča primarna zdravstvena in socialna oskrba (npr. zdravstveni dom, lekarna, osebna in družinska pomoč) ter omogoča možnosti za športno in kulturno dejavnost. Lokalno središče zagotavlja prebivalcem naselja in njegovega zaledja možnosti za vsakodnevno oskrbo, osnovno izobraževanje, informiranje in druženje. Na območjih z izrazito razpršeno poselitvijo se spodbuja razvoj lokalnega središča, ki zagotavlja ustrezno oskrbo in raven javnih funkcij. V naseljih, ki so zaposlitvena središča območij s posebnimi razvojnimi problemi ter v obmejnih območjih, kjer se lahko razvije neposredno gospodarsko sodelovanje s sosednjimi državami, se oblikujejo manjše gospodarske cone. Če ima središče funkcijo občinskega središča, mora samovoljno in v sodelovanju z drugimi pomembnejšimi lokalnimi središči zagotavljati zadostno in dostopno oskrbo z družbenimi in drugimi storitvenimi dejavnosti ne glede na obseg svojega gravitacijskega omrežja.

Središča lokalnega pomena so vsa ostala občinska središča, ki niso navedena zgoraj.

5.3.6 Območja sodelovanja s sosednjimi državami

Oblikovanje novih transnacionalnih integracijskih regij med BiH, Hrvaško, Srbijo in Črno Goro bo okrepilo razvoj urbanih regij na Zahodnem Balkanu in omogočalo zmožnost tekmovanja z evropskim osrednjim območjem (skladno s cilji prostorskega razvoja EU in priporočil EPRP). Oblikovanje območij medmejnega sodelovanja je pomembno predvsem za usklajevanje varovanja naravne dediščine in zaščite okolja ter izrabe naravnih virov skladno s prostorsko in strukturno politiko EU.

Na vplivnih območjih tujih obmejnih mest se spodbuja pospešen prostorski razvoj na bosanskohercegovskem ozemlju tako, da se zagotavlja enakovrednost vključevanja teh območij v meddržavno sodelovanje predvsem z načrtovanjem učinkovitih gospodarskih con,

turističnih središč in drugih dejavnosti. S političnimi prizadevanji je treba spodbujati učinkovito sodelovanje med mesti preko upravnih meja, da bi v konkurenčnem smislu okrepili regijo kot celoto.

Ker je intenca policentrizma nasprotna spontanemu in samoregulativnemu razvoju, so za vzpostavljanje policentrične ureditve potrebni učinkoviti inštrumenti, ki delujejo kot korektiv procesu centralizacije. Instrumenti za izvajanje so običajno v domeni države, saj je policentrizem del javnega interesa skupnosti. Koncept policentrizma sloni na teoriji centralnih krajev (glej poglavje 3.3). Osnova teorije je spoznanje, da je razmestitev naselij v regiji posledica ekonomskih zakonitosti o prostorskem dometu oskrbnih in storitvenih dejavnosti.

5.4 Izhodišča in usmeritve za realizacijo policentričnega razvoj Bosne in Hercegovine

Ključne vsebine policentrične ureditve države so: regionalna središča in njihova zaledja, pristojnosti središč oziroma obseg funkcij na posameznem nivoju ter ukrepi za izvajanje. Zato je prvi in najbolj pomemben instrument za doseganje uravnoteženega prostorskega razvoja BiH vzpostavitev makro in mikro regij, ki imajo svoja makro in mikro regionalna središča, v katerih bodo koncentrirane dejavnosti, pomembne za gospodarski in socialni razvoj središča in njegovega zaledja ter koncentracija družbene infrastrukture državnega in regionalnega pomena.

Z vzpostavitvijo regij BiH bi se sedanje pristojnosti entitet prenesle nazaj na državni nivo, hkrati pa bi bilo potrebno izvesti tudi prenos (decentralizacijo) dela pristojnosti države na regije oziroma regijska središča, potem prenos (koncentracijo) nekaterih pristojnosti občin (občinskih središč) na nivo regionalnih središč in prioritarno reševanje prostorskih konfliktov v regionalnih središčih (npr. promet, okolje) ter zagotavljanje površin za gospodarski in socialni razvoj regionalnih središč.

Policentrična zasnova ni stvar samo prostorskih planov, temveč vseh dokumentov, ki imajo kakorkoli opraviti z razmeščanjem in vzpodbujanjem razvoja gospodarskih dejavnosti. V prvi vrsti bi morala koncept prevzeti strategija gospodarskega razvoja, za njo pa vse druge

strategije, ki se nanašajo na razdeljevanje proračunskega denarja in razmeščanje družbene in tehnične infrastrukture v državi. Strategija gospodarskega razvoja predstavlja enega od ključnih orodij za trajnostno obstojnost gospodarskega razvoja, usklajenost s prostorskim, okoljskim, regionalnim in nacionalno-kulturnim razvojem. Skrb za usmerjanje poselitve, povezane z ohranjanjem poseljenosti na celotnem državnem teritoriju in poglobitveni značilnosti poselitvenega vzorca ter ustvarjanje približno enakih pogojev za življenje v vseh delih je eden od poglobitvenih razvojnih ciljev regionalnega razvoja. Instrumenti za doseg tega cilja so povezani z vzpostavitvijo policentrično zasnovanega omrežja naselij.

Mreža naselij, posebej pa mreža mest, najbolj celovito izraža značilnost regionalne problematike. Izpopolnjevanje in formiranje te mreže predstavlja pot k regionalnem razvoju. Regionalni razvoj je pogojen z mrežo naselij, hkrati pa ima na razvoj mreže naselij direkten vpliv regionalni razvoj. Regije, zahvaljujoč mestom, postajajo subjekti gospodarskega razvoja, mreža mest pa je hkrati odvisna od pozicije regije v gospodarskem razvoju. Formirana urbana mreža, povezana hierarhično, funkcionalno in organizacijsko v sistem, je predpogoj za ustvarjanje koncepta uravnoveženega razvoja.

Za mrežo mest v sistemu je pomembno sodelovanje tako horizontalno kakor tudi vertikalno. Vertikalno sodelovanje, to je sodelovanje med različnimi upravnimi ravni, je posebnega pomena. Organizirati ga je potrebno tako, da lokalni in regionalni organi oblasti prilagajajo svoje prostorsko razvojne cilje ukrepom, o katerih je bilo odločeno na višji ravni, med tem, ko naj bi državni organi v svojih odločitvah upoštevali cilje, načrte in projekte, predlagane na občinski in regionalni ravni. Vse ravni morajo delati skupaj, da bi zagotovili trajnostni prostorski razvoj. Pri pripravi prostorsko razvojnih projektov je pomembno horizontalno sodelovanje s sektorskimi politikami, ki imajo velik geografski vpliv (npr. promet, kmetijska politika, okoljska politika), kot tudi z gospodarsko, socialno in finančno politiko.

Z vzpostavitvijo zgoraj omenjenega sistema mest v okviru policentričnega uravnoveženega sistema se istočasno vzpostavi dobra osnova za regionalizacijo države. Regionalizacija v tem kontekstu je opredeljena kot inštrument za družbeno legitimizacijo in pravno legalizacijo regionalizmov ter kot instrument za uresničevanje ciljev regionalnega razvoja države, regij (ki bi se formirale) in lokalnih skupnosti. Predstavlja sredstvo za povezano in soodvisno

gospodarsko, prostorsko, okoljsko, socialno ter kulturno členitev prostora države z namenom ustvarjanja ustreznih formalnopravnih in organizacijskih prostorov za:

- optimalno teritorialno delitev dela v skladu z značilnostmi vsakokratnih družbenih, gospodarskih, prostorskih in okoljskih razmer,
- funkcionalno intervenco države pri ustvarjanju čim boljših in čim enakopravnejših možnosti za delovanje tržnih mehanizmov,
- samorazvoj lokalnih in regionalnih družbenih skupnosti,
- trajnostno gospodarjenje z razvojnimi viri.

Za BiH je posebnega pomena, da vzporedno z vrednotenjem prostora ustvarja osnove za njegovo optimalno uporabo, ki mora biti usklajena z razvojnimi tokovi evropskega prostora. Prostor BiH mora postati kompatibilen z evropskim, saj se bo na ta način lažje vključeval v evropske sisteme regionalnih in drugih skupnosti. Zato je nujna sprememba v odnosu do sistema planiranja in razvoja mest in regij. Potrebno je upoštevati sodobne pristope planiranja in uveljavljene kriterije in indikatorje ter na ta način najhitreje institucionalizirati odnos o prostoru kot temeljnem razvojnem viru, v katerem so locirane vse človekove potrebe, ki zahtevajo uravnotežen proces razvoja, varstvo naravnih in ustvarjenih vrednot.

Sprememba obstoječega stanja v BiH v zeleni smeri je v prvi vrsti pogojena z vzpostavitvijo za to območje primernih ciljev, kriterijev, normativov in standardov ter njihovo dosledno uresničevanje v planiranju in urejanju prostora. Prenovljena mesta in urbanizirane vasi ter dobra povezanost in dostopnost z modernimi infrastrukturnimi sistemi so nekateri od ciljev, ki jih je potrebno upoštevati pri planiranju celotnega območja BiH.

Upoštevati je potrebno prostorske razvojne cilje, ki so zapisani v ESDP, in sicer: razvoj policentričnega in uravnoteženega urbanega sistema ter krepitev partnerstva med mesti in ruralnimi območji, pospeševanje konceptov integralnega transporta in komunikacij, ki podpirajo policentričen razvoj in so pomemben predpogoj, da se mestom in regijam omogoči njihovo združevanje ter razvoj in varstvo naravne in kulturne dediščine.

Priporočila in načela evropskih dokumentov, ki jih je potrebno upoštevati, med drugimi navajajo:

- večjo uporabo pristopov celovite politike urbanega razvoja,
- ustvarjanje in zagotavljanje visoke kakovosti javnih prostorov,
- posodabljanje infrastrukturnih omrežij in izboljšanje energetske učinkovitosti,
- aktivno politiko inovacij in izobraževanja,
- posebno pozornost je treba nameniti ogroženim urbanim predelom v okviru mesta kot celote,
- uveljavljanje strategij za izboljšanje urbanega okolja,
- krepitev lokalnega gospodarstva in lokalne politike trga dela,
- aktivno politiko izobraževanja in usposabljanja otrok in mladih,
- spodbujanje učinkovitega in cenovno dostopnega javnega prevoza.

Ta načela o trajnostnih mestih je potrebno vključevati v nacionalne, regionalne in lokalne razvojne politike BiH, uporabiti instrument celovitega urbanega razvoja in s tem povezane strukture upravljanja za njegovo izvajanje ter v ta namen vzpostaviti poseben okvir na nacionalni ravni.

BiH se bi morala približevati ciljem Evropske unije in na ta način ustvariti družbo, ki temelji na svobodi, demokraciji in spoštovanju temeljnih pravic, ki spodbuja enakost možnosti in solidarnost znotraj in med generacijami. Spodbujati je potrebno dinamično gospodarstvo z visoko stopnjo zaposlenosti in izobraževanja, zdravstvene zaščite, socialne in ozemeljske kohezije ter zaščite okolja v mirnem in varnem svetu, ob upoštevanju kulturne in nacionalne raznolikosti. BiH se mora razvijati v družbo znanja. Najbolj pomembno vozlišče na področju znanja v BiH je Sarajevo, čeprav obstajajo še številni drugi izobraževalni centri, kot so Banja Luka, Mostar, Tuzla, Bihać in Zenica. V nekaterih manjših mestih se nahajajo posamezne visokošolske izobraževalne institucije, in sicer v mestih Doboj, Prijedor, Bijeljina, Foča in Trebinje. Razporeditev izobraževalnih institucij v prostoru vpliva na policentrično strukturo države.

Cilji, za katere si bo BiH morala prizadevati, so naslednji:

- zagotavljati uravnotežen razvoj in prostorsko povezanost, spodbujati transnacionalno in mednarodno sodelovanje z izvajanjem mednarodnih projektov, ki jih podpirajo instrumenti EU ter mednarodne finančne ustanove. Zato bo BiH morala jasno oblikovati strateško predstavo o tem, kakšne so prednosti, slabosti, priložnosti in

nevarnosti vključevanja BiH v obstoječa in prihodnja območja teritorialnega (medregionalnega in transnacionalnega) sodelovanja. Strateške usmeritve so potrebne, da lahko vsi razvojni deležniki, ki se vključujejo v različne programe teritorialnega (medregionalnega in transnacionalnega) sodelovanja, uresničujejo poleg svojih posebnih ali skupnih interesov še opredeljene nacionalne strateške interese. Potrebno je zagotoviti povezanost programov in projektov transnacionalnega in medregionalnega sodelovanja,

- BiH bo morala oblikovati strateške interese o tem, kako v razmerah pospešenih globalizacijskih in evropskih integracijskih procesov po eni strani ohranjati ter razvijati svojo regionalno gospodarsko, socialno, etnično in kulturno samobitnost, po drugi strani pa širiti njen ustvarjalni vpliv v multikulturni prostor regij Evrope in sveta,
- potrebno je zagotoviti učinkovito sinergijsko povezanost vseh vladnih resorjev pri uresničevanju strateških nacionalnih interesov in usmeritev, v ožjem smislu pa učinkovito sinergijsko povezanost organov upravljanja pri izvajanju programov in projektov v okviru teritorialnega (medregionalnega in transnacionalnega) sodelovanja,
- zunanji položaj in vloga BiH je in bo odvisna predvsem od notranje gospodarske, družbene, kulturne, institucionalne in politične moči ter kohezivnosti BiH. Priložnosti iz vključevanja v različna območja transnacionalnega sodelovanja ter makro in mikroevroregije, ki temeljijo na čezmejni teritorialni delitvi funkcij in dejavnosti, bodo uresničene edino le, če bo najprej dosežena optimalna teritorialna delitev funkcij in dejavnosti znotraj države.

Upoštevanje vodilnih načel za trajnostni prostorski razvoj Evropske celine pri odločitvah prostorsko razvojne politike, tudi v BiH, bo v znatni meri prispevalo k vseevropskemu sodelovanju s ciljem ustvariti regionalno uravnoteženo in trajnostno Evropo. Kot je zapisano v Vodilnih načelih za trajnostni razvoj Evropske celine, je glede na geografsko polarizacijo gospodarskega razvoja in naraščajoče regionalne razlike v mnogih novih državah članicah krepitev regionalne stopnje v političnem in upravnem sistemu bistvenega pomena za doseganje bolj trajnostne in regionalno uravnotežene oblike regionalnega razvoja.

Pri sprejemanju konkretnih odločitev pri usmerjanju prihodnjega razvoja Bosne in Hercegovine so pomembna vodilna načela trajnostne politike za Evropo. Ta načela¹⁵, ki naj bi temeljila na načelih regionalno bolj uravnoteženega razvoja, so:

- spodbujati ozemeljsko kohezijo s pomočjo bolj uravnoteženega družbeno-ekonomskega razvoja regij in povečane konkurenčnosti,
- spodbujati razvoj, ki je posledica urbanih funkcij, in izboljšati odnose med mestom in podeželjem,
- spodbujati bolj uravnoteženo dostopnost,
- razvijati dostop do informacij in znanja,
- zmanjšati škodljive vplive na okolje,
- povečati in varovati naravne vire in naravno dediščino,
- povečati fond kulturne dediščine kot razvojnega dejavnika,
- razvijati vire energije, pri tem pa ohraniti varnost,
- spodbujati razvoj transnacionalnega in visoko kakovostnega turizma,
- omejiti vplive naravnih katastrof.

Trajnostni razvoj BiH naj bi temeljil na uravnoteženi gospodarski rasti in stabilnosti cen, visoko konkurenčnem socialnem tržnem gospodarstvu s ciljem polne zaposlenosti, visoke ravni izobraževanja in socialnega napredka in visoke ravni zaščite in izboljšanja kakovosti okolja. Pet vidikov, ki so izrednega pomena za trajnostni razvoj posameznih mest (poglavje 3.1), to so nadzor nad fizično širitvijo mest, mešanica funkcij in mešane socialne strukture, preudarno upravljanje z urbani ekosistemi ob varčevanju z naravnimi viri, boljša dostopnost do različnih vrst prometa, ohranjanje in razvoj naravne in kulturne dediščine, uporaba obnovljivih virov energije, bo potrebno upoštevati pri razvoju urbanega sistema BiH. Trajnosten razvoj človekovih naselij zagotavlja ekonomski razvoj, zaposlitvene možnosti in socialni napredek v skladu z okoljem. Vključuje pristop po načelu previdnosti, preprečevanje onesnaževanja, spoštovanje nosilnosti ekosistemov in ohranitev možnosti za prihodnje generacije. Proizvodnjo, porabo in transport je treba upravljati tako, da se varuje in ohrani zaloga virov, ki jih uporabljamo. Znanost in tehnologija imata odločilno vlogo pri oblikovanju trajnostnih človekovih naselij in ohranjanju in podpiranju ekosistemov, od katerih so naselja odvisna.

¹⁵ Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent, Hanover 2000

6 ZAKLJUČEK

Planiranje, urejanje in uporaba prostora je področje dela multidisciplinarnih skupin številnih znanstvenih področij. Z usklajevanjem vsebin v prostoru, razvojni procesi se racionalizirajo in pospešujejo, ustvarjajo se pogoji za afirmiranje trajnostnega razvoja, varstva okolja idr. S humanim oplemenjevanjem se ustvarjajo predpostavke za usklajene medčloveške odnose, integriranje delov državne skupnosti v enotno homogeno celoto. BiH s svojo trenutno urejenostjo samo destabilizira in onemogoča funkcioniranje države kot enotne homogene celote na vseh področjih. Zato je za ustvarjanje uravnoteženega razvoja zelo pomembno ustvarjanje regij z regijskimi centri, ki bodo prispevali k enotni homogenizaciji prostora in pospeševali razvoj v prostoru.

Da bi se ustvaril strateški cilj integracije BiH v EU, je potrebno izgraditi evropske standarde, na osnovi katerih se izpolnijo pogoji za članstvo v EU. Eden od standardov se nanaša na vzpostavitev regionalne strukture države.

Z vzpostavitvijo policentrične strukture v prostoru BiH in ustvarjanjem pogojev za vzpostavitev regionalizacije države se ustvarjajo boljši pogoji za gospodarski in tudi za prostorski in družbeni razvoj celotnega območja države, kot tudi za vzpostavitev in povezovanje BiH v tokove regionalnega evropskega planiranja, sprva s sosedi (Hrvaška, Srbija in Črna Gora), potem z drugimi državami Evrope. Na ta način je možno aktivno vključevanje BiH v Evropske projekte iz okvirnih programov ter aktivno in pravočasno delovanje na zaščiti interesov BiH v sklopu vseh regionalnih evropskih programov, premostitev neuskklajenosti ter usklajevanje osnov za trajnostni razvoj z vsemi državami v regiji.

Država mora definirati strategijo trajnostnega razvoja, vključujoč globalizacijo modernih procesov, izboriti svoj položaj v Evropi in tretirati mesta in sistem naselij kot pomembno komponento gospodarskega in skupnega razvoja, preko katere se optimalno usklajujejo vsi življenjski in delovni procesi.

Da bi bila mesta konkurenčna z drugimi evropskimi mesti, je nujno, da jim država da določene funkcije, da na višjo raven dvignejo lastne urbane funkcije, ki bi jim omogočale, da istočasno zadržijo mlade izobražene ljudi v mestnih središčih in da se zagotovi prihod svežega kapitala v mesta z namenom njihovega bolj intenzivnega razvoja.

Preteklo obdobje je pokazalo, da razvojni procesi puščajo dolgoročne posledice na prostor. Prostor kot temeljno bogatstvo zahteva pozornost vseh svojih uporabnikov. Uporaba prostora je tudi razvojni proces, neločljiv od strategije celotnega razvoja. Ohranjanje in racionalna uporaba prostora se mora usklajevati z obsegom in z rastjo ekonomskih in drugih aktivnosti. Te se morajo skladno komponirati, ker prostor ni dvodimenzionalna neiztrošna površina za prosto lociranje različnih funkcij.

Da bi BiH dosegla uravnotežen prostorski razvoj, mora prioritarno:

1. Vzpostaviti ministrstvo, pristojno za prostor in okolje, na državni ravni ter prenesti pristojnosti z entitet na državo. Sedaj so ministrstva, pristojna za prostor in okolje, razdrobljena na več nivojev oblasti, in sicer: Federalno ministrstvo za prostorno planiranje, Federalno ministrstvo za okolje, Ministrstvo RS za prostor in okolje ter še deset ministrstev na nivoju deset kantonov, ki so pristojni za prostor in okolje. Pristojnosti na področju urejanja prostora (planiranje in realizacija planov) je potrebno prenesti z entitetske na državno raven, vzpostaviti regionalno raven in ohraniti občinsko. Sedanje pristojnosti entitetskih institucij sprejemajo predpise oz. zakone o prostorskem planiranju in v celoti regulirajo področje, ki ga pokrivajo, onemogočajo celovito in trajnostno urejanje prostora ter hkrati zavirajo razvoj nasploh. V Ustavi Federacije BiH je regulirano le, da »Predsedstvo lahko odloči, da podpira medentitetno koordinacijo v stvareh, ki niso v okvirih pristojnosti BiH, razen v primeru, če eden od entitet temu nasprotuje« ter da bo »BIH prevzela pristojnosti pri tistih stvareh, v katerih se o tem doseže soglasnost entitet«. V primerih, ko gre za planiranje in gradnjo prometnic in drugih infrastruktur, reguliranje vodotokov in koriščenje skupnih vodotokov, vprašanja varstva okolja, posebej tista, ki so vezana za izgradnjo naprav, ki lahko ogrožajo širše okolje ter druga pomembna vprašanja, bi moralo biti regulirano na ravni države in nikakor ne na ravni entitet. Posebej je pomembno, da je pristojnost urejanja prostora na ravni države, ko gre za urejanja območij, ki so ob meji s sosednjimi državami.

2. Izdelati prostorsko strategijo BiH in strategijo razvoja gospodarstva BiH.

Strategija gospodarskega razvoja predstavlja enega od ključnih ciljev za trajnostno obstojnost gospodarskega razvoja in usklajenost s prostorskim, okoljskim, regionalnim in nacionalno-kulturnim razvojem. Skrb za usmerjanje poselitve, povezane z ohranjanjem poseljenosti na celotnem državnem teritoriju, poglobitveni značilnosti poselitvenega vzorca ter ustvarjanje približno enakih pogojev za življenje v vseh delih je eden od poglobitvenih razvojnih ciljev regionalnega razvoja. Instrumenti za doseg tega cilja so povezani s policentrično zasnovanim omrežjem naselij. Pri izdelavi strategij je potrebno transnacionalno sodelovati s sosednjimi državami in upoštevati mednarodna priporočila in dokumente.

3. Oblikovati regije, ki predstavljajo pomemben instrument implementacije policentričnega sistema, upoštevajoč koncepte Euroregij ter definirati regijska središča znotraj države. Obstoj regij je pogoj za razvojno obvladljivost BiH, saj kakovostnega razvoja ni mogoče usmerjati centralizirano (Republika Srbska) in tudi ne disperzno (kantoni v Federaciji BiH). Regije so tudi sredstvo za neposredno vključevanje BiH v evropske gospodarske in kulturne tokove in obenem ena od že uveljavljenih oblik mednarodnega usklajevanja gospodarskih, prostorskih, socialnih in okoljskih interesov. Glede na to, da sedanja administrativna struktura ni rešitev za prihodnji razvoj BiH, bi bilo politično modro oblikovati regije kot instrument implementacije policentričnega sistema. Glede na to, da evropski koncept regije pomeni, da je regija območje, ki predstavlja zaokroženo geografsko celoto s prebivalstvom, ki ima kot lastnost določene skupne kulturne, zgodovinske, gospodarske, prometne in druge elemente, bi z upoštevanjem mednarodnih dokumentov, dejanskega stanja v BiH in postavljenih kriterijev najbolj ustrezno regionalizacijo predstavljal model 4 makro regij z makroregionalnimi središči Sarajevo, Banja Luka, Mostar in Tuzla. Ta makroregionalna središča morajo služiti oskrbi prebivalstva z dobrinami in služnostnimi dejavnostmi na regionalni ravni, omogočati vsestransko oskrbo in zadovoljevanje prebivalstva s specializiranimi dobrinami višjega pomena ter predstavljati sedeže pomembnejših gospodarskih dejavnosti. Za makroregionalna središča je značilna tudi raznovrstnost delovnih mest in visoka diferenciacija gospodarskih področij. Pri grajenju gospodarskih struktur, njihovega razvoja in medsebojnega prepletanja ima enakomernejša dostopnost (izboljševanje povezav) do dobrin skupnega pomena in do širitve znanja s pomočjo sodobne infrastrukture izjemno pomembno vlogo, ki jih pogojuje policentrični razvoj. To pa pomeni krepitev tistih

mest, za katera želimo, da postanejo regionalna središča. Z vzpostavitvijo regij v BiH bi se sedanje pristojnosti entitet prenesle nazaj na državni nivo, hkrati pa bi bilo potrebno izvesti tudi prenos (decentralizacijo) dela pristojnosti države na regije oziroma makroregijska središča, potem prenos (koncentracijo) nekaterih pristojnosti občin (občinskih središč) na nivo makroregionalnih središč in prioritarno reševanje prostorskih konfliktov v regionalnih središčih (npr. promet, okolje) ter zagotavljanje površin za gospodarski in socialni razvoj regionalnih središč. Z vzpostavitvijo regij bi sedanja odrezana območja ponovno začela funkcionirati v svojem gravitacijskem območju, kot je to bilo v preteklosti.

4. Jasno definirati vlogo mest višje hierarhije v BiH v.s. mest v evropskem omrežju.

Definirati vlogo Sarajeva v omrežju evropskih metropol ter vlogo mest Banja Luke, Tuzle in Mostarja v omrežju regionalnih središč Zahodnega Balkana. Potrebno je jasno definirati konkurenčne prednosti v pogledu kvalitete okolja, podobe, dostopnosti, varnosti in kulturne podobe kot predpogoj za uspešno ekonomijo in vitalnost mest.

5. Razvoj poselitve reševati celostno v povezavi z gospodarskim in socialnim razvojem.

Cilj mora biti ustvarjati naselja s tako fizično in socialno strukturo, ki bosta primerna za vsestransko uravnovežene življenjske razmere. Urbani sistem je samo strokovna podlaga za policentrični razvoj države. Med strokovno podlago in konceptom pa je še niz strokovnih in političnih odločitev, po katerih se en dokument loči od drugega. V urbanem sistemu so mesta razvrščena po enem samem kriteriju (običajno po opremljenosti), v konceptu regionalnega razvoja pa po več med seboj komplementarnih kriterijih. Predvsem je pomembno, da se mesta krepijo v svojem gospodarskem, izobraževalnem, znanstvenem in raziskovalnem ter kulturnem področju, pri čemer so bistvene optimalne navezave na infrastrukturna omrežja (promet, telekomunikacije, energetska oskrba). V praznih območjih BiH bi bila potem potrebna gosta mreža manjših mest, ki bi bila dobro opremljena z mestnimi funkcijami, ki bi lahko zadovoljevale potrebe okoliškega prebivalstva. Tudi obstoječa manjša mesta niso v zadostni meri opremljena z vsemi ustreznimi funkcijami za potrebe prebivalstva. Z intenzivnim odpiranjem delovnih mest v manjših mestih in stimuliranjem njihovega razvoja bi ustvarili številne centre urbanizacije na celotnem območju. V prostoru obstaja relativno dobro razvita mreža magistralne infrastrukture, obstajajo tudi pogoji za razbremenjevanje večjih mest in industrijskih centrov od sedanjega investicijskega in demografskega pritiska in

razvoja v prostorskem pomenu uravnovešene mreže srednjih in manjših mest. Dobro koordiniranje planske intervencije je lahko usmerjeno v smeri ustvarjanja uravnoveženega policentričnega razvoja poselitve in regionalnega razvoja.

6. Na vplivnih območjih velikih sosednjih mest (npr. Zagreb) spodbujati pospešen prostorski razvoj na bosanskohercegovskem ozemlju, da se zagotovi enakovrednost območij s sosednjimi območji z načrtovanjem učinkovitih gospodarskih con, turističnih središč in drugih dejavnosti. Istočasno je pomembno spodbujanje komplementarnosti med obmejnimi mesti ter gradnja na prednostih in premagovanju slabe strani gospodarske konkurenčnosti med njimi. S političnimi prizadevanji je treba spodbujati učinkovito sodelovanje med mesti preko upravnih meja, da bi v konkurenčnem smislu okrepili regijo kot celoto.

Vse navedene prioritete (indirektno) potrjujejo zastavljeno hipotezo, da model policentričnega razvoja omogoča uravnovežen razvoj države in ustvarja pogoje za bolj koegzistentno odločanje na (nad)nacionalni in regionalni ravni.

Da bi se lahko ustvarile predpostavke za izdelavo sodobne prostorske organizacije, ki temelji na uravnoveženem razvoju celotnega območja, je potrebno veliko truda, sodelovanja, finančnih sredstev, sodoben model administrativne organizacije, enotnost znanstvene, strokovne in politične opredelitve. Na ta način lahko skupna prizadevanja pripeljejo do uspešnega razvoja mest in države BiH v celoti kot tudi do uspešnega vključevanja v evropske integracijske procese.

7 POVZETEK

Magistrska naloga obravnava prostor Bosne in Hercegovine. Zaradi vojnih razmer (1992-1995) je stanje v prostoru zelo spremenjeno. Trendi v prostorskem razvoju BiH so odraz delitve teritorija na nelogične administrativne enote in s tem tudi velik vpliv na spremenjene gravitacije prebivalstva. Da bi razumeli stanje v prostoru BiH, je potrebno razumeti splošne podatke o državi, ter stanje in možnosti razvoja za naravno okolje in vire, za prebivalstvo in poselitev ter infrastrukturo, kar obravnava uvodni del naloge. Na osnovi analize stanja in možnosti prostorskega razvoja BiH je ugotovljeno, da obstaja niz ovir za uravnotežen prostorski razvoj, prvenstveno zaradi administrativne ureditve, neurejenega sistema funkcioniranja države in posledično prevelikega in neusklajenega administrativnega aparata. Delitev mest na dva dela kot so primeri Sarajeva, Mostarja in Doboja ter vzpostavljanja dvojnih institucij (izobraževalnih, zdravstvenih, upravnih itd.) niso dobra osnova za usklajen in učinkovit gospodarski, socialni in prostorski razvoj. Raszeljenost prebivalstva, tako znotraj države, kakor tudi drugod po svetu, predstavlja tudi oviro za razvoj. Prevelika koncentracija prebivalstva v določenih mestih vpliva na preobremenitev infrastrukture in funkcij. Po drugi strani obstajajo določena območja, ki so imela vzpostavljeno ustrezno infrastrukturo in funkcije in so danes popolnoma prazna. Analiza stanja v prostoru BiH opozarja na problem neuravnoteženega razvoja (večja območja praznjenja v.s. območja koncentracije) in posledično na problem zagotavljanja trajnostnega razvoja.

Naloga predstavi trajnostni razvoj in policentrični razvoj ter usmeritve za prostorski razvoj EU. Policentrična urbana struktura prispeva k doseganju bolj uravnoteženega regionalnega razvoja, zmanjševanju regionalnih razlik, izboljševanju konkurenčnosti, k celovitejši integraciji regij v globalno ekonomijo in k trajnostnemu razvoju. Uravnoteženi policentrični urbani sistem Evrope, kot ga definira evropska politika, naj bi slonel na omrežjih urbanega sodelovanja na evropski, mednarodni in regionalni ravni, pri čemer je tekmovanje mest kombinirano s funkcionalnim dopolnjevanjem. Za vstop BiH v evropske integracije bo poleg drugih kriterijev potrebno izpolnjevati tudi priporočila in usmeritve EU vezane za prostor in njegov razvoj. Zato se del naloge posveča kritičnemu pregledu mednarodnih usmeritev za področje prostora in teoretično opredeli trajnostni razvoj in policentričen razvoj ter kakšen razvoj naj bi se v EU v prihodnosti zagotavljal. Dokumenti predpisujejo, da mora biti znotraj

držav vzpostavljen sistem regij, ki imajo svoja regijska središča in tvorijo zaokrožena območja.

V nalogi je zato prikazan proces regionalizacij v BiH skozi čas, ki pa niso bile nikoli institucionalizirane. Obstoj regij je pogoj za obvladljivost razvoja BiH, saj kakovostnega razvoja ni mogoče usmerjati centralizirano (npr. Republika Srbska z enim večjim središčem) niti ne decentralizirano (npr. Federacija BiH z desetimi kantonalnimi središči). Regije so tudi sredstvo za neposredno vključevanje BiH v evropske gospodarske in kulturne tokove in obenem ena od že uveljavljenih oblik mednarodnega usklajevanja gospodarskih, prostorskih, socialnih in okoljskih interesov.

Osrednji del naloge predstavlja zasnova modela policentričnega prostorskega razvoja, ki je bil razvit kot model uravnoteženega prostorskega razvoja BiH. Nastal je na osnovi preučitev stanja v prostoru BiH, teoretičnih izhodišč o trajnostnem in policentričnem razvoju, smernic in priporočil mednarodnih dokumentov ter preučitve regionalizacij prostora. Predstavljeni so pogoji in ovire za uravnotežen policentričen prostorski razvoj. Sledi opis modela in predlagana hierarhija središč, ki tvorijo policentrično strukturo prostora s pristojnostmi središč na različnih nivojih ter predstavitev izhodišč in ciljev za realizacijo policentričnega razvoja. Poglavje zaključuje s predstavitvijo prioritarnih nalog, ki jih država BiH mora izvesti, da bi dosegla uravnotežen prostorski razvoj.

8 SUMMARY

The Master's thesis discusses the area of Bosnia and Herzegovina (BiH). War circumstances (in the years 1992-1995) have caused a big change in the land. Trends in the spatial development of BiH are the results of territorial divisions into illogical administrative units which, in turn, have a big impact on changed population gravitation. To understand the situation in BiH, it is necessary to understand general country data, the state and options for development of the natural environment and resources, population, settlement and infrastructure. These issues are discussed in the introduction to the thesis.

Based on an analysis of the situation and options for the spatial development of BiH, it has been found that there are several obstacles to a balanced spatial development due, primarily, to administrative regulations, disorderly functioning of the state system and the consequent oversized and uncoordinated administrative apparatus.

The division of the cities (Sarajevo, Mostar and Doboj) into two parts and the establishment of dual institutions (educational, medical, administrative etc.) does not provide an appropriate basis for a harmonized and efficient economic, social and spatial development. Depopulation within and outside the country presents an obstacle to development. Excessive concentration of inhabitants in some cities impacts on infrastructure and overloading of services. On the other hand, there are certain areas which had suitable infrastructure and services established but are entirely vacant today. The analysis of the spatial situation in BiH draws attention to the problem of unbalanced development (large depopulated areas against concentration areas) and, consequently, to the problem of ensuring sustainable development.

The work discusses sustainable development, polycentric development and EU spatial development directives. Polycentric urban structure contributes to the achievement of a more balanced regional development, a reduction of regional differences, the improvement of competitiveness and, facilitates a comprehensive regional integration into the global economy and sustainable development. The balanced polycentric urban system of Europe as defined by EU policy, ought to be based on urban cooperation networks at European, international and regional levels. In this, competition between cities should be accompanied by the

supplementing of functions. The accession of BiH to European integrations will require, in addition to other criteria, the fulfilment of EU recommendations and directives concerning spatial development. As such, part of the thesis focuses on a critical review of international guidance in the field of spatial development and offers a definition of sustainable development and polycentric development and. It also discusses future EU development. The documents regulate a system of regions within individual states, with their own regional headquarters and defined areas.

The thesis investigates the process of regionalizations in BiH over time, which have never been institutionalized. The existence of regions is needed in order to be able to control the development of BiH since qualitative development cannot be centrally regulated (e.g., Republika Srbska with a single major centre) neither decentralized (e.g., Federacija BiH with 10 canton centres). Regions are also means for direct inclusion of BiH into European economic and cultural currents. At the same time, they are one of the established forms of international coordination of economic, spatial, social and environmental interests.

The central part of the thesis presents a plan for a polycentric spatial development model which was developed as a mechanism for ensuring a balanced spatial development of BiH. The model has been designed on the basis of: a study of the spatial situation in BiH, theoretical background analyses of sustainable and polycentric development, guidances and recommendations of international documents and a study of spatial regionalizations. Conditions and obstacles to a balanced polycentric spatial development are presented. They are followed by a description of the model and the proposed hierarchy of centres, which form a polycentric structure of space, with competences at different levels and by a description of the start and end for the realization of the polycentric development. The chapter ends with the presentation of prior tasks the country needs to perform to reach the balanced spatial development.

VIRI

Agenda Habitat. 1996. Carigrajska deklaracija. Deklaracija svetovnega zbora mest in lokalnih uprav, 2. Konferencija združenih narodov o človekovih naseljih (Habitat II). Carigrad 3.-14. julij 1996. Prevod 1997. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor – Urad RS za prostorsko planiranje: 78 str.

Bošnjović, I. 1969. Regionalizacija i centri društveno-ekonomskega razvoja BiH. Sarajevo, Ekonomski institut.

Bošnjović, I. 1992. Regionalizacija u BiH. Sarajevo, Ekonomski institut.

Bublin, M. 2000. Prostorno planiranje. Studentska štamparija. Sarajevo, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu: 148 str.

Bublin, M. 2000. Saobraćaj i prostor. Sarajevo, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu: 155 str.

Bublin, M. 2004. Rehabilitacija gradova Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Buybook: 232 str.

Bublin, M. 2007. Planiranje saobraćaja i saobraćajnic. Sarajevo, Građevinski fakultet u Sarajevu: 242 str.

Černe, A. 1986. Koncept dostopnosti v prostorskem planiranju. *IB*, letn. 20, št. 6: str. 25-29.

Černe, A. 2002. Prostorske razsežnosti regionalnih razvojnih programov v Sloveniji. V: Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susjednih zemalja. Knjiga sažetaka i vodič terenskog izlaska. Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo: str. 27.

Černe, A. 2005. Regionalne razlike in regionalno planiranje. *Dela* 24: str. 125-136.

Černe, A. 2005. Strokovne analize v prostorskem planiranju. *Dela* 23: str. 115-166.

Černe, A. 1999-2003. Analiza prostorskih razvojnih možnosti. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Davoudi, S. 2003. Polycentricity in European Spatial Planning. From an analytical tool to a normative agenda. *European Planning Studies*. Abingdon, Taylor & Francis Ltd.

Dimitrovska Andrews, K. et al. 2000. Globalna vizija prostorskega razvoja Slovenije. Ljubljana, UI RS: 47 str.

Dimitrovska Andrews, K. et al. 2001. Koncept prostorskega razvoja Slovenije. Ljubljana, UI RS: 100 str.

Dimitrovska Andrews, K. et al. 2000. Načrtovanje in upravljanje urbanega prostora. Ljubljana, UI RS: 88 str.

Dimitrovska Andrews, K. 2005. Uravnoteženi regionalni in prostorski razvoj ter razvojna vloga okolja. Podrobnejša pravila urejanja prostora v urbanih območjih. Ljubljana, UI RS: 35 str.

Dimitrovska Andrews, K. et al. 1996. Zasnova urbanizacije. 1.-5. faza. Ljubljana, UIRS: 79 str.

Drozg, V. 2005. Koncept policentrične ureditve Slovenije. Dela 24: str. 145-158.

Drozg, V., Deu, Ž., Konečnik-Kunst, M., Premrl, V. 2001. Poselitvena območja ter usmeritve in kriteriji za razvoj in urejanje naselij. Maribor, Univerza v Mariboru, Znanstveno raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete: 102 str.

EC, White paper "European transport policy for 2010 : time to decide". Luxembourg.
http://ec.europa.eu/transport/white_paper/documents/doc/lb_texte_complet_en.pdf
(15.4.2009).

Espn 111, Potentials for polycentric development in Europe. 2005. Final report. Sweden Nordregio, Nordic Centre for Spatial Development: 239 str.
<http://www.espon.eu/> (12.11.2008).

European Spatial Development Perspective. 1999. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU. Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities: 82 str.

Evropska komisija. 2004. Novo partnerstvo za kohezijo: približevanje, konkurenčnost, sodelovanje. Tretje poročilo o gospodarski in socialni koheziji. Luksemburg, Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti: 206 str.
http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_sl.htm (8.12.2008).

Faludi, A. (ur.) 2002. European Spatial Planning. Lincoln Institute of Land Policy. Cambridge, Massachusetts, Lincoln Institute of Land Policy: 235 str.

Frey, H. 1999. Designing the city. Towards a more sustainable urban form. London, E&FN Spon: 180 str.

Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent. 2000. Council of Europe, European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT) on 7-8 September 2000. Hannover, Council of Europe.

Eintrikin, F. 1994. Place and Region a/b: V Progress in Human Geography, letn. 18, št. 2.

Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama. 2009. Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku.

Frey, H. 1999. Designing the city. Towards a more sustainable urban form. E&FN Spon, London.

Grundlagen einer Europäischen Raumentwicklungspolitik (Načela za evropsko politiko prostorskega razvoja). 1995. Bonn, Zvezno ministrstvo za regionalno planiranje, gradnjo in urbani razvoj.

Gulič, A., Praper, S. 2000. Zasnova regionalnega prostorskega razvoja Slovenije. Ljubljana, UI RS: 114 str.

Hadžiomerović, H. 1964. Osnove in principi regionalnega privrednega razvoja BiH. Sarajevo, Ekonomski institut.

Hall, P. 1998. Sociable Cities (with Colin Ward). Chichester, John Wiley & Sons.

Hall, P. 1998. Cities in Civilization. Culture, Technology, and Urban Order. London, Weidenfeld & Nicolson. Pantheon Books, New York.

Hall, P. and Hay D. 1980. Growth Centers in the European urban System. London, Heineman Educational Book.

Hamilton, F.E.I, Dimitrovska Andrews, K., Pichler-Milanović, N. 2005. Transformation of Cities in Central and Eastern Europe. Towards Globalisation. Tokyo, New York, Paris, United Nations University Press: 519 str.

Hesse, M. 2008. The City as a Terminal. Logistics and Freight Distribution in an Urban Context. Aldershot, UK. Ashgate.

<http://www.undp.ba> (2.2.2009).

http://www.espon.lu/online/documentation/projects/thematic/2885/annex_a_220305.pdf (10.8.2008).

<http://www.evropa.gov.si/si/lizbonska-strategija> (14.5.2009).

http://infoeuropa.sliven.bg/eu_fact_sheets/policies/lisbon/article_7207_sl.htm (14.5.2009).

http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/zakonodaja/konvencije/leipziska_listina.pdf (16.5.2009).

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=52&ArticleID=85&l=en> (16.5.2009).

Istanbul +5. 2001. Slovenia National Report on the Implementation of the Habitat Agenda: of Environment, Spatial Planning and Energy. Ljubljana, National Office for Spatial Planning.

Ivanko, Š. 2007. Raziskovanje in pisanje del. Metodologija in tehnologija raziskovanja ter pisanja strokovnih in znanstvenih del. Kamnik, Cubus image: 146 str.

IUCN/UNEP/WWF. 1991. Caring for the Earth. A strategy for sustainable living. Gland, Switzerland, IUCN, UNEP and WWF and London, Earthscan.

Kirell, Ph. 1993. Land and city, Patterns and processes of urban change. London, Rontledge.

Kunzmann, K.R. and Wegener, M. 1991. The Pattern of Urbanisation in Western Europe 1960-1990. Report to the DG XVI of the Commission of the European Communities.

Ljubljanska deklaracija o prostorski razsežnosti vzdržnega razvoja. 2004. Evropska konferenca ministrov odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT), 16.-17. 9. 2003. Ljubljana, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo: 78 str.

Međuregionalna saradnja kao osnova ekonomski održivog razvoja teritorija. 2003. Međunarodne konferencije, Zbornik radova. Sarajevo, Ured za razvoj i saradnju ambasade Švajcarske u Sarajevu:133 str.

Mušič, V. 2005. Soodvisnost regionalnega in urbanističnega planiranja v regionalnem razvoju Slovenije. Dela 24: str. 137-146.

Naprudnik, M. 2005. Regionalno in prostorsko planiranje ali regionalno-prostorsko planiranje. Dela 24: str.23-35.

Naprudnik, M. 1993. Teritorialna organizacija lokalne samouprave z vidika urejanja prostora. V: Zbornik XIII. Sedlarjevo srečanje. Ljubljana, Zveza društev urbanistov Slovenije: str 179-181.

Naprudnik, M. 1975. Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije. Izhodišča in temelji za politiko regionalnega razvoja. Ljubljana, Zavod za regionalno prostorsko planiranje.

National Environmental Action Plan BiH – NEAP. 2003. Bosna i Hercegovina, Sarajevo i Banja Luka, Vlade Federacije BiH i Vlada Republike Srpske: 136 str.

Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (OdSPRS). 2004. Ur.l. RS št. 76/2004: str. 9217-9261.

http://www.gov.si/upr/doc/SPRS_slo.pdf (20.2.2008).

Okoljski pojavi in pojmi. Okoljsko izrazje v slovenskem in tujih jezikih z vsebinskimi pojasnili. 2002. Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, Zbirka Usklajeno in sonaravno št. 8/2002: 208 str.

Osmanković, J. 2003. Funkcija regionalnih razvojnih agencija u regionalizaciji i održivom razvoju. V: Zbornik radova sa međunarodne konferencije »Međuregionalna saradnja kao osnova ekonomski održivog razvoja teritorija«, Sarajevo, 3. i 4. oktobar 2003. Sarajvo, Ured za razvoj i saradnju ambasade Švajcarske u Sarajevu: str 97-108.

Osnutek Deklaracije o usmeritvenih načelih za trajnostni razvoj. 2005. Sporočilo Komisije Svetu in Evropskemu parlamentu. Bruselj, Komisija evropskih skupnosti.

Pejanović, M., Zlokapa, Z., Zolić, H., Arnautović, S. 2006. Opštine/općine u Bosni i Hercegovini. Demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice. Promocult Sarajevo,

Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Centar za razvoj lokalne i regionalne samouprave: 402 str.

Pejanović, M. 2007. Društveno istorijske predpostavke regionalizacije Bosne i Hercegovine u procesima integracije u Evropsku uniju. V: Projekat – »Bosna i Hercegovina: Teritorijalna organizacija i međuregionalna saradnja. Ideologija naspram strateškog planiranja« I faza. Sarajevo, Program saradnje između zemalja Istočne Evrope i Švicarske, SCOPES 2005-2008: str 6-18.

Piha, B. 1979. Osnove prostornog planiranja. Prvo izdanje. Beograd, Univerzitet u Beogradu IŠRO, »Privredno finansijski vodič«: 631 str.

Pogačnik, A. 2002. Nacionalne smernice za prostorski razvoj regij. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo. 113 str.

Pogačnik, A. 1992. Urejanje prostora in varstvo okolja. Univerzitetni učbenik. Ljubljana, Mladinska knjiga: 179 str.

Pogačnik, A. 2000. Urejanje prostora za tretje tisočletje. Ljubljana, Študentska založba: 178 str.

Premzl, V. 1999. Sonaravno in razvojno uravnoteženo. Mesta in urbanizacija. Zbirka usklajeno in sonaravno 3. Ljubljana, Svet za varstvo okolja.

Premzl, V. 1994. Trajnostni urbani razvoj ekološka ali urbano-prostorska domena Mednarodni simpozij. Trajnostni urbani razvoj. Maribor, 24.-25.november 1994. Maribor, Tehniška fakulteta, Gradbeništvo: str. 3-10.

Program saradnje između zemalja Istočne Evrope i Švicarske – SCOPES 2005-2008. 2007. Teritorijalna organizacija i međuregionalna saradnja. Ideologije naspram strateškog planiranja. Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Ured za razvoj i saradnju ambasade Švajcarske u Sarajevu.

Prosen, A. 1987. Planiranje podeželskega prostora. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo: 196 str.

Prosen, A. 1993. Sonaravno urejanje podeželskega prostora. Ljubljana, Katedra za prostorsko planiranje na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo: 180 str.

Prostorni plan Bosne i Hercegovine. 1981. Analitičko dokumentaciona osnova – Sintezni materijal. Sarajevo, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu.

Prostorni plan Bosne i Hercegovine. 1981. Prostorno uređenje BiH do 2000 g. – Generalna koncepcija razvoja. Sarajevo, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu. Urbanistički zavod BiH.

Prostorni plan Bosne i Hercegovine za period od 1981. do 2000. godine. 1989. Prečišćeni tekst. Sarajevo, SR BiH, Skupština SR BiH: 93 str.

Prostorni plan Republike Srpske do 2015. godine. 2008. Banja Luka, Urbanistički zavod Republike Srpske: 251 str.

Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine. 2008. Podgorica, Crna Gora, Ministarstvo za ekonomski razvoj.

Regionalna strategija ekonomskog razvoja za Sarajevsku ekonomsku regiju. 2004. Sarajevo, Bosna i Hercegovina, SERDA.
<http://www.serda.ba/?ref=SevSevil.Com> (9.7.2008).

Regionalna strategija ekonomskog razvoja za ekonomsku regiju Centralna BiH. 2004. Zenica, Bosna i Hercegovina, REZ RDA.
<http://www.rez.ba/Portals/rez/Containers/files/Centralnastrat.pdf> (9.7.2008).

Rehnicer, R. 1980. Elementi međuzavisnosti sistema naseljavanja i organizacije prostora – prostornog uređenja. Sarajevo, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje arhitektonskog fakulteta u Sarajevu: str. 92-145.

Rehnicer, R. 1980. Elementi međuzavisnosti sistema naseljavanja i organizacije prostora prostornog uređenja. Magistarski rad. Sarajevo, Arhitektonsko-urbanistički fakultet: 135 str.

Rahnicer, R. 1986. Strukturne promjene u sistemu naselja kao posljedica razvoja privrede na primjeru gradova Bosne i Hercegovine. Doktorska disertacija. Sarajevo, Arhitektonski fakultet u Sarajevu: 194 str.

Rahnicer, R. 1986. Razvoj sistema naselja u Bosni i Hercegovini i njihova optimizacija sa funkcionalno-regionalnog aspekta i aspekta prirodnih uslova. Stanje, razvojne tendencije i valorizacija sistema naselja i procesa urabnizacije. Sarajevo, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje arhitektonskog fakulteta u Sarajevu: 83 str.

Republika Srpska u brojkama. 2008. Banja Luka, Republički zavod za statistiku, Republika Srpska, str. 11.

Ravbar, M., et al. 2000. Omrežja naselij in prostorski razvoj Slovenije. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 143 str.

Ravbar, M., et al. 2001. Poselitev in prostorski razvoj Slovenije. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 45 str.

Ravbar, M. 1993. Kriteriji za opredelitev mest v Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.

Salamon, K. 1979. Naseljena mjesta u SR BiH sa teritorijalnim rasporedom određenih društvenih i privrednih djelatnosti, Sarajevo, Oslobođenje: 599 str.

Sitar, M. (ur.) 2008. Urbane prihodnosti. Maribor, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo: 374 str.

Statistički godišnjak. 1992. Popis stanovništva 1991. Sarajevo, Republički zavod za statistiku.

Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine. 1997. I faza. Sarajevo, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša: 197 str.

Strassoldo, R. 1980. Center-periphery and System-Boundary. Culturological perspectives: V J. Gottmann (ed.) Centre and periphery, spatial variations in politics. London, Sage.

Strategija obnove i razvoja Kantona Sarajevo. 1997. Faza B: Ciljevi, projekcije, pravci i dinamika. Ciljevi obnove i razvoja do 2015. godine. Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Federacija BiH, Kanton Sarajevo: 35 str.

Strategija obnove i razvoja Kantona Sarajevo. 1998. Faza C: Kako realizovati strateške ciljeve obnove i razvoja Kantona Sarajevo. Pravci projekcije i dinamika ostvarenja ciljeva obnove i razvoja. Sarajevo, Bosna i Hercegovina, Federacija BiH, Kanton Sarajevo: 103 str.

Strategija regionalnega razvoja Slovenije. 2001. Ljubljana, Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko.

Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine. 1997. I faza. Sarajevo, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša: 197 str.

Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske. 1997. Zagreb, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja. Zavod za prostorno planiranje.

Strategija razvoja Slovenije. 2005. Ljubljana, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj: 54 str.

<http://www.gov.si/umar/projekti/srs/StrategijarazvojaSlovenije.pdf> (18.10.2008).

Towards an Urban Renaissance. 1999. Department of the Environment, Transport and the Regions. London, E&FN Spon: 328 str.

Urbanistični terminološki slovar. 1975. Ljubljana, UI SRS: 402 str.

Uredba o jedinstvenoj metodologiji za izradu dokumenata prostornog uređenja. 2004. Uredba Vlade Federacije BiH za 2004. Sarajevo, Vlada Federacije BiH.

Uspostava planskog korišćenja prostora u tokovima poslijeratne obnove/razvoja. 1998. Savjetovanje urabnista BiH. Bihać. Zbornik radova. Sarajevo, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša: 168 str.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. 1994. Sarajevo, Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, US broj 1/94.

Vresk, M. 2002. Razvoj urbanih sistema u svijetu. Zagreb, Školska knjiga: 275 str.

Vrišer, I. 1978. Regionalno planiranje. Ljubljana, Mladinska knjiga: 286 str.

Vujošević, V. 1989. Sistemi gradova i regionalni razvoj Srbije. Beograd, Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje: 160 str.

WCED. 1987. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford, Oxford University Press.

Zupančič, J. 2001. Družba in prostorski razvoj Slovenije. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 94 str.